

**Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának
Magyar nyelv és Irodalom Tanszéke**

**Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Katedra maďarského jazyka a literatúry**

NYELVMŰVELÉS, NYELVTERVEZÉS, NYELVMENEDZSELÉS

Jazyková kultúra, jazykové plánovanie, jazykový manažment

Lanstyák István

**STIMUL
Pozsony – Bratislava
2009**

© Lanstyák István

Lektorálda (recenzenti):
Domonkosi Ágnes
Mártonfi Attila

Vydal STIMUL pre Katedru maďarského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity
Komenského v Bratislave
Bratislava, 2009
ISBN 978-80-89236-64-0
EAN 9788089236640

TARTALOM

ELŐSZÓ

A SZERVEZETT NYELVALAKÍTÁS VÁLFAJAI ÉS IRÁNYZATAI

1. A SZERVEZETT NYELVALAKÍTÁS VÁLFAJAI
2. A SZERVEZETT NYELVALAKÍTÁS IRÁNYZATAI

A MAGYAR NYELVMŰVELÉS

3. A LÉTEZŐ MAGYAR NYELVMŰVELÉS NÉHÁNY JELLEGADÓ SAJÁTOSSÁGÁRÓL
4. A NYELVHELYESSÉG MINT NYELVI PROBLÉMA

NYELVI TÉVHITEK, IDEOLÓGIÁK, FILOZÓFIÁK

5. NYELVI IDEOLÓGIÁK ÉS FILOZÓFIÁK
6. A NYELVI TÉVHITEKRŐL
7. ÁLTALÁNOS NYELVI MÍTOSZOK
8. NYELVI BABONÁK

SZAKIRODALOM

ELŐSZÓ

Ez a tankönyv a magyar szakos egyetemi hallgatók számára készült. Elsősorban a Nyelvtervezés és nyelvművelés speciálkollégium anyagát tartalmazza, emellett azonban felhasználható más órákra való felkészülésben is, mivel kisebb-nagyobb átfedések vannak tananyagban e kurzus, valamint az Általános nyelvészet, a Szociolingvisztika, a Lexikológia és szemantika, a Kétnyelvűség és kontaktológia kurzusok között.

A kurzus hagyományos neve nem teljesen felel meg tartalmának; találóbb név lenne számára a Nyelvalakítás, csak hogy ennek a terminusnak jelenleg még nem létezik szlovák megfelelője, így a tantárgy magyar és szlovák nevének szükséges egybevágósága miatt a hagyományos elnevezést használjuk: Nyelvtervezés és nyelvművelés – Jazykové plánovanie a jazyková kultúra. A tantárgy neve így is jól tükrözi azt a kétféle megközelítést, amely a nyelvalakításban alapvető szerepet játszik: az alapozó jellegű nyelvtervezést, melynek egyik fő tevékenységi területe a standard nyelvváltozattal még nem rendelkező nyelvek standardizálása és a továbbfejlesztő célzatú nyelvművelést, amely a már kialakult standard változat további alakítását, művelését célozza.

A tankönyv címe más logikát követ, nem a két alapvető megközelítésre utal, hanem megnevezi azt a három nagyhatású nyelvalakítási irányzatot, amelyek más-más országokban, más-más történelmi korokban, más-más politikai, társadalmi, kulturális stb. körülmények közt alakultak ki, de amelyek ma több országban is egymás mellett élnek, olykor versengenek egymással. Ezek sorrendje a tankönyv nevében időrendet tükröz: mint nyelvalakítási irányzat a legkorábbi a nyelvművelés, későbbi a nyelvtervezés, a legújabb a nyelvmenedzselés. Az más kérdés, hogy ha nem is irányzatként, de tevékenységként a nyelvtervezés magyar viszonylatban száz évvel megelőzi a nyelvművelést – „nyelvújítás” néven.

A tankönyv három nagy tematikus egységből áll. Az elsőhöz két fejezet tartozik. Az első fejezetben megismerkedünk az egyes nyelvalakítási irányzatok keretében megjelenő nyelvi vonatkozású tevékenységekkel, különös tekintettel a szervezett nyelvalakítás egyes válfajaira. Ezeket az ismereteket a második fejezetben máris felhasználhatjuk annak jobb megértésében, hogy a három fontos nyelvalakító irányzat közt mik a lényegi különbségek; ez a fejezet ugyanis e három irányzatot mutatja be röviden. A második tematikus blokk a magyar nyelvművelés kérdéseinek van szentelve. A laikus közvéleménynek teljesen hamis képe van a magyar nyelvművelésről; az egyetemi hallgatók is ezt hozzák magukkal az iskolából. Fontos, hogy minél előbb megismerjék a magyar nyelvművelést olyannak, amilyen. Ehhez nyújt segítséget a tankönyv harmadik és negyedik fejezete, de a többi része is. A harmadik tematikus blokk olyan jelenségekről szól, amelyek meghatározó szerepet játszanak a magyar nyelvművelésben, a különféle nyelvi tévhitekről, ideológiákról és filozófiákról. Ezek megismerése nemcsak a magyar nyelvművelés sajátosságainak megértéséhez fontos, hanem ahhoz is, hogy a mai nyelvtudomány eredményeivel összhangban álló nyelvszemlélet alakuljon ki bennünk.

Mert végső soron számunkra a nyelvműveléssel, valamint a nyelvalakítás többi irányzatával való megismerkedés nem önmagában fontos – bár kétségtelen, hogy nagyon érdekes kérdésekről van szó, melyek tanulmányozása önmagában is hasznos és értelmes tevékenység –, hanem azért, hogy „a” nyelvet, ill. „a” magyar nyelvet ne a különféle nyelvi tévhitek és ideológiák torzító optikáján keresztül lássuk, hanem olyannak ismerjük meg, amilyen. Már amennyire ez egyáltalán a tudomány mai állása mellett és a magyar szakos képzés nyújtotta keretek közt lehetséges.

A tankönyv megírásához egyetemi előadásaimat, valamint számos korábbi publikációt használtam fel. E publikációk szövegével meglehetősen szabadon bántam, hozzáigazítottam őket a tankönyv didaktikai követelményeihez. A könnyebb olvashatóság – és tanulhatóság – kedvéért töröltem az összes olyan hivatkozást, amely nem szó szerinti idézetre vonatkozik, sőt a szótárak esetében még a szó szerinti hivatkozások pontos locusát sem hagytam meg, hiszen a szótárakban a megfelelő betűrendi helyen az idézet könnyen kikereshető. A szövegekből eltávolítottam a lábjegyzeteket is: a fontosakat beépítettem a fő szövegbe, a többit – hallgatóim egy részének nagy örömére – töröltem.

A tankönyv végén található szakirodalom-jegyzékben minden törölt hivatkozás forrása megtalálható. Ebben a jegyzékben ki vannak emelve azok a tételek, amelyekből a legtöbbet merítettem, így a mélyebben érdeklődő olvasónak lehetősége van elolvasni az eredeti írásokat és követni a bennük található hivatkozásokat.

Mivel a könyv lóhalálában készült, előfordulhatnak benne hibák, egyenetlenségek, még a gondos lektorálás ellenére is. Ezért arra kérek minden olvasót, főleg az egyetemi hallgatókat, hogy jelezzék, ha hibát észlelnek, vagy ha vannak a szövegben olyan részek, amelyek nem teljesen érthetőek, bővebb kifejtést igényelnek, vagy ellenkezőleg: fölöslegesnek érzik az olykor előforduló – alapvetően didaktikai célzatú – ismétléseket. A kritikai megjegyzésekért, azok súlyának függvényében kis vagy nagy suda is szerezhető, ami beleszámít a végső érdemjegybe. Ezen túl minden olyan hallgatónak a neve, akinek a megjegyzése nyomán akár csak egy szót is változtatok a szövegen vagy kijavítok egy elírást vagy helyesírási hibát, fel lesz tüntetve a könyv következő kiadásában, mint aki az új kiadás létrejöttében észrevételeivel, kritikájával, javítási és jobbítási javaslataival közreműködött.

Azok közül, akik már eddig is sokat segítettek abban, hogy ez a kötet jól használható legyen, ki kell emelnem két lektoromnak, Domonkosi Ágnesnek és Mártonfi Attilának a segítségét, amely nem korlátozódott e szöveg elolvasására, hanem sok-sok korábbi közös beszélgetés, töprengés áll mögötte. Szintén hálával tartozom Kitlei Ibolyának a szövegben található különféle típusú tévesztések eltávolításáért (tipográfiai és helyesírási hibák, elírások, fogalmazási botlások stb.).

A SZERVEZETT NYELVALAKÍTÁS VÁLFAJAI ÉS IRÁNYZATAI

1. fejezet

A SZERVEZETT NYELVALAKÍTÁS VÁLFAJAI

Tankönyvünknek ebben az első fejezetében azokat a tevékenységeket tekintjük át, melyeknek célja az, hogy a nyelvi diskurzusok (konkrét beszélt vagy írott nyelvi szövegek) megvalósulására befolyást gyakoroljanak, továbbá azokat a tevékenységeket is, melyeknek a diskurzusok befolyásolásán túl a valódi célja az, hogy magában a nyelvi rendszerben, ill. az adott nyelv egy vagy több változatának – dialektusának, regiszterének – rendszerében hozzanak létre valamilyen változást, pl. új nyelvi formát honosítsanak meg az adott nyelv(változat) lexikális vagy grammatikai rendszerében, esetleg valamilyen meglévő formát kiszorítsanak onnan, és mással helyettesítsék.

Nyelvi formának a nyelvi rendszer különféle síkjain található nyelvi jelenségeket fogjuk nevezni; vagyis a nyelvi forma lehet fonéma, morféma, lexéma, szó szerkezet stb.

Az első alfejezetben áttekintjük azokat a legfontosabb tevékenységeket, amelyek valamiképpen kapcsolódnak a nyelvhez, ill. a nyelvhasználathoz. A fejezet további részeiben már csak a nyelvalakító célzatú tevékenységekkel foglalkozunk, azok közül is csupán a szervezett nyelvalakítással, a nyelvalakítás hétköznapi formáiról ebben a tankönyvben nem lesz szó (ennek fő oka, hogy ezek jelenleg még kevésbé kutatottak, kevés biztos ismerettel rendelkezünk róluk, különösen magyar viszonylatban).

A második alfejezetben a szervezett nyelvalakítás fő típusait tekintjük át, megkülönböztetve egyrészt a diskurzus(ok)nak és a nyelvi rendszernek a megváltoztatására irányuló tevékenységet (az elsőt diskurzusalakításnak, a másodikat korpuszalakításnak nevezzük), másrészt a meglévő diskurzusoknak, ill. a nyelvi rendszernek a módosítását attól a tevékenységtől, melynek célja, hogy bizonyos (típusú) diskurzusok új nyelvhasználati színtereken jelenjenek meg, ill. új nyelvek, nyelvváltozatok jöjjenek létre (az előbbit diskurzus-, ill. korpuszalakításnak, az utóbbit viszont diskurzus-, ill. korpuszteremtésnek nevezzük).

A harmadik alfejezetben az egyszerű, a negyedikben az összetett nyelvalakítás különféle válfajait tekintjük át, az ötödikben pedig a szervezett nyelvalakításhoz kapcsolódó háttér- és segédtevékenységekről beszélünk. Végül a teljesség kedvéért egészen röviden kitérünk a nyelvalakító célzatot nélkülöző metanyelvi tevékenységekre is. A fejezet végén egy táblázatban foglaljuk össze a fejezetben tárgyalt metanyelvi tevékenységeket, amely segít abban, hogy ezeket egymással való összefüggésükben láthassuk.

Tankönyvünknek ez a fejezete alapozó jellegű. A szervezett nyelvalakításnak ezekkel a különféle válfajaival a tankönyv következő fejezeteiben is találkozunk, más-más összefüggésben, más-más nyelvalakító irányzatokhoz kapcsolódóan. Fontos, hogy ilyenkor tisztában legyünk az egyes tevékenységek mibenlétével, ezért – ha kell – visszalapozzunk a tankönyvnek ehhez az első fejezetéhez.

Nyelvi vonatkozású tevékenységek

A nyelvhez köztudomásúan kétféle tevékenység kapcsolódik: az első az általában vett beszédtevékenység, a másik pedig a metanyelvi tevékenység.

1. Metanyelvi tevékenységen a nyelvről, nyelvi jelenségekről való gondolkodást és beszédet értjük, azaz a nyelvi reflexiót, valamint az ezen alapuló nyelvalakító tevékenységet.

Az anyanyelvi nevelés például, amellyel iskolába lépésünk óta folyamatosan találkoztunk, alapvetően ilyen metanyelvi tevékenység.

2. Nyelvalakításról akkor beszélünk, ha a metanyelvi tevékenység célja vagy *egyik* célja az írott és beszélt nyelvi diskurzusoknak, ill. hosszabb távon magának a nyelvi rendszernek, valamint a különféle nyelvváltozatoknak a kisebb-nagyobb mértékű megváltoztatása, továbbá a nyelvnek vagy a nyelv egyes változatainak a létrehozása, ill. elterjesztése a nyelvhasználat új szinterein, sokszor egy másik nyelv rovására.

Nyelvalakítás például a nyelvművelés és a nyelvtervezés (ezek a nyelvalakítás szervezett formái közé tartoznak), de egy viszonylag új nyelvalakítási irányzatnak, az ún. nyelvmezdzelésnek a szakemberei szerint nyelvalakító – pontosabban: diskurzusalakító – tevékenységet folytat az a hétköznapi beszélő is, aki egy konkrét diskurzusban egy nyelvi formát egy mássikkal helyettesít (kijavítja magát vagy a beszélgetőtársát), aki nevet ad a gyermekének vagy a macskájának, sőt az is, aki elkezd tanulni egy idegen nyelvet (ezek a nyelvalakítás hétköznapi formái).

Mivel az anyanyelvi nevelésnek nemcsak az a célja, hogy az iskolások megismerjék anyanyelvük rendszerét, hanem az is, hogy azt minél jobban tudják használni, az anyanyelvi nevelésnek kihatása van az iskolások nyelvi diskurzusaira, sőt hosszabb távon akár a nyelvi változásokra is. Ily módon az anyanyelvi nevelés nemcsak általában vett metanyelvi tevékenység, hanem nyelvalakítás (különösen diskurzusalakítás) is.

A szervezett nyelvalakítás fő típusai

Amint fentebb láttuk, a szervezett nyelvalakítás vagy diskurzusokra, vagy pedig magára a nyelvi rendszerre, ill. a különféle nyelvváltozatokra (dialektusokra, regiszterekre) irányul.

Ha a cél a diskurzusok megváltoztatása (azaz a nyelvhasználat befolyásolása), **diskurzusalakításról** beszélünk; ha a cél magának a nyelvi rendszernek, ill. a különféle nyelvváltozatoknak (dialektusoknak, regisztereknek) a megváltoztatása, **korpuszalakításról** van szó.

A diskurzusalakítás fogalmához közel áll az, amit a magyar nyelvművelők a beszélőre irányuló nyelvművelésnek neveznek, a korpuszalakítás pedig az, amit a magyar nyelvművelők a nyelvre irányuló nyelvművelésnek, a nyelvtervezés szakemberei pedig korpusztervezésnek hívnak.

A diskurzusalakító tevékenység azon túl, hogy egy-egy konkrét diskurzus megvalósulását befolyásolhatja, hatással lehet sok-sok (leendő) diskurzusra is, ezáltal pedig nyelvi változásokat is előidézhet, vagyis korpuszalakító tényezővé válhat.

Ha például egy konkrét fordítást a megrendelője lektoráltat, mielőtt azt a leendő olvasóközönség rendelkezésére bocsátaná, egyetlen konkrét diskurzus megvalósulását befolyásolta. Ha a lektor a munkája során szerzett tapasztalatait közreadja, és sok fordító tanul belőle, diskurzusalakító tevékenysége sok későbbi fordításra hathat ki. Kedvező feltételek mellett az azonos irányú fordítási megoldások hatással lehetnek eredeti szövegek nyelvi megfogalmazására is, s így akár nyelvi változásokhoz is vezethetnek.

A szervezett nyelvvalakításnak nemcsak a valamely szintereken szokásszerűen megjelenő diskurzusok megváltoztatása lehet a célja, hanem az is, hogy bizonyos nyelvhasználati szintereken olyan (nyelvű, nyelvváltozatú) diskurzusok jelenjenek meg, amelyek ott korábban nem voltak használatosak. A nyelvvalakító tevékenységnek ezt a válfaját **diskurzusteremtésnek** nevezhetjük.

Hasonló a helyzet a nyelvi rendszer tekintetében: a szervezett nyelvvalakítás nemcsak a létező nyelvek, nyelvváltozatok megváltoztatására irányulhat, hanem új nyelvek (pl. *lingua franca* szerepű mesterséges nyelvek) vagy nyelvváltozatok (pl. konkrét szaknyelvi regiszterek) létrehozására is. Ezt a tevékenységet **korpuszteremtésnek** nevezzük.

A korpuszteremtés nem válik el élesen a korpuszalakítástól, különösen ha új nyelvváltozatok (nem nyelvek) létrehozásáról van szó, hiszen ez a folyamat valójában meglévő nyelvváltozatok módosításából áll (sőt még a mesterséges nyelvek szókinccse és nyelvtana is nemegyszer az élő nyelvek szókinccséből merít, és azok nyelvtanára támaszkodik).

A szervezett nyelvvalakításnak vannak egyszerű és összetett formái. A szervezett nyelvvalakítás **egyszerű** formái egyfajta tevékenységből állnak, **összetett** formái pedig többfajtából. Kisebb – különösen konkrét diskurzusokat érintő – nyelvi problémák megoldására sokszor elegendő egyfajta nyelvvalakító tevékenység alkalmazása (pl. egy konkrét szövegben található, az adott célnak nem megfelelő nyelvi formák kijavítása), nagyobb problémák megoldása viszont sok esetben többfajta tevékenység összehangolt végzését igényli.

Az egyszerű nyelvvalakítás válfajai

Az egyszerű nyelvvalakításnak két alapvető válfaját különböztetjük meg, a diskurzusalakítást és a nyelvvalakítást. Amint láttuk, a diskurzusalakítás célja konkrét diskurzusok nyelvi megvalósulásának befolyásolása; ezzel szemben a korpuszalakítás célja az, hogy a nyelvi rendszerben (is) végbemenjenek bizonyos változások. A kettő egymástól elválaszthatatlan, hiszen a nyelv csak a diskurzusok megváltozása következtében tud megváltozni, sőt „a nyelv”-nek mint olyannak nincs önálló létezési formája, csupán konkrét diskurzusokban létezik.

Diskurzusalakítás

A diskurzusalakítás népszerű válfajai közé tartozik a **nyelvi tanácsadás**, a hétköznapi beszélő eligazítása az általában vett nyelvhasználat konkrét kérdéseiben. Ehhez hasonló célzatú a (gyakorlati) **retorika**, melynek célja a gondolati tartalom minél hatásosabb nyelvi kifejezése.

A diskurzusalakítás speciális válfaja a beszédhibák kiküszöbölését célzó **logopédiai** tevékenység. Bár a logopédia patológus jelenségekkel foglalkozik, a hétköznapi beszélők ezt is nyelvprobléma-megoldó tevékenységnek tekintik.

Diskurzusalakító célzatúak a különböző **értékelő** és **korrekciós** tevékenységek is, a többféle típusú szövegek – köztük a fordítások – nyelvi lektorálásától kezdve a kéziratok korrektúrázásán át az iskolai fogalmazások javításáig.

A közérdekű szövegek (pl. közlemények, törvények, szabványok, tankönyvek stb.) értékelése, bírálata azt a célt szolgálja, hogy az értékelt, bírált diskurzusok (szövegek) helyett az adott célnak megfelelőbbek jöjjenek létre, ill. a jövőben létrejövő új diskurzusok már eleve megfelelőbbek legyenek. Gyakorlatilag azoknak a szóképzési egységeknek, nyelvi és stilisztikai eszközöknek a megjelöléséről van szó, amelyek az adott diskurzusban, az adott beszédhelyzetben, az adott cél függvényében, az érvényesnek tartott nyelvi ideológia vonatkozásában stb. nem a legmegfelelőbb alternatívák az adott gondolat kifejezésére.

A nyelvi tanácsadás és bizonyos típusú nyelvi produktumok értékelése fontos eszközei a korpuszalakításnak is; ha *ugyanis a diskurzusok megváltoztatása nem csupán egyedi és alkalomszerű, hanem sok embert érintő és rendszerszerű, nyelvi változásokat idézhet elő.* Másik oldalról nézve még nyilvánvalóbb az összefüggés: *minden nyelvi változásnak előfeltétele, hogy az új nyelvi jelenségek és formák használatossá váljanak konkrét nyelvi diskurzusokban.* Vagyis a nyelvi változás elképzelhetetlen a (hétköznapi) beszélők (tömegének) beszédtevékenysége nélkül, amely sok esetben diskurzusalakítás, azaz diskurzusmódosító célzatú tudatos metanyelvi tevékenység.

A nyelvi tanácsadásnak és a korrekciós tevékenységeknek hétköznapi beszélők által művelt, egyszerű formái is vannak, sőt még a logopédiai tevékenység egyes elemei sem idegenek a hétköznapi beszélőktől (ha máskor nem is, hát a nyelvelsajátítás időszakában elmondható, hogy a szülők, nagyszülők, idősebb testvérek „logopédusaik” is a beszélni tanulóknak).

Korpuszalakítás

Szemben az említett diskurzusalakító tevékenységekkel, amelyeknek nemcsak szervezett formái vannak, hanem hétköznapiak is, a korpuszalakítás *mindig szervezett.*

A korpuszalakítást – a fentieknél kicsit konkrétábban – olyan tevékenységként határozhatjuk meg, amely *nyelvi formák és szabályok megváltoztatására, ill. létrehozására irányul.*

A korpuszalakítás csak akkor lehet sikeres, ha az „íróasztal mellett” született nyelvi elemek és szabályok a nyelvközösségben elterjednek, azaz átkerülnek a diskurzusokba.

Ebből következően a korpuszalakításhoz szervesen kapcsolódnak a különféle diskurzusalakító tevékenységek éppúgy, mint a nyelvalakítás különféle háttér- és segédtevékenységei, mindazok, melyeket a korpuszalakítók felhasználnak a korpuszalakítás eredményeinek a gyakorlatba – a diskurzusokba – való átvitelében, azaz a korpuszalakítás kivitelezésében (implementációjában).

A korpuszalakítás egyszerű válfajai közé tartozik a prágai nyelvészeti iskola nyelvvelés-elméletéből és a nyelvtervezés-elméletből jól ismert grafizáció, standardizáció, kodifikáció, elaboráció, intellektualizáció, ill. általában a nyelv eszköztárának a bővítése. A korpuszalakítás sajátos válfaja a korpuszteremtés, egy új nyelv vagy nyelvváltozat létrehozása. Amint említettük, a korpuszteremtés rendszerint nem előzmény nélküli, így nem választható el szigorúan a korpuszalakítástól.

A **grafizáció** nem más, mint *egy-egy nyelv írásrendszerének a létrehozása, ill. radikális megváltoztatása.* Erre olyankor van szükség, amikor az érintett nyelvek korábban csak

beszélt változatban éltek, vagy ha mégis rendelkeznek írott változattal, írásrendszerük valamilyen oknál fogva nem megfelelő. A grafizációhoz sorolhatjuk a *helyesírással* kapcsolatos alakító tevékenységet is, vagyis a helyesírási szabályok módosítását, megváltoztatását, ill. az egyes konkrét szóelemek írásmódjának szabályozását. Különösen ez utóbbi tevékenységre minden írásbeliséggel rendelkező nyelv esetében folyamatosan szükség van.

A grafizáció és az „ortografizáció” szigorúan véve nem *nyelvalakító* tevékenység ugyan, ám e tevékenységek kihatással lehetnek bizonyos diskurzusok nyelvi megvalósulására, s magukra a nyelvi változásokra is (ennek banális példái az ún. betűejtés révén bekövetkezett fonolexikai vagy morfológiai változások).

A **standardizáció** elsősorban a *standard nyelvváltozat létrehozásának* folyamata; a műszónak két lehetséges magyaros változata is van, amelyek a standardizáció kétféle megvalósulására utalnak.

1. A standardizáció egyik megvalósulási formája a **standardizálódás** – az a *spontán folyamat*, melynek során egy nyelv különféle változataiból bizonyos elemek és formák egyre inkább használatosak lesznek a formális írott (és formális beszélt) nyelvben, míg mások ezzel párhuzamosan kiszorulnak belőle. Amennyiben csakugyan létezik (vagy egykor létezett) ilyen, a tudatosságot teljesen nélkülöző standardizálódás, ez természetesen nem tekinthető nyelvalkításnak, mivel nem metanyelvi tevékenység.

2. A standardizáció másik formája a **standardizálás**, amely a standard nyelvváltozat létrehozására, ill. továbbfejlesztésére irányuló tudatos nyelvalkító törekvéseket foglalja magába. A standardizálódás és a standardizálás általában kéz a kézben megy egymással, s az, hogy a standardizációban melyik játszik fontosabb szerepet, korszakonként változik.

A standardizálás egyik fontos eszköze a **kodifikáció**, a standard normájának rögzítése szótárakban, nyelvtanokban, helyesírási szabályzatokban, nyelvhasználati kézikönyvekben. Nemcsak a standard nyelvváltozat elemkészletének és szabályrendszerének *legelső* rögzítésére kell itt gondolni, hanem az időközben bekövetkező változások nyomán mindig szükséges további kodifikációs tevékenységre, az **újrakodifikációra** is.

A kodifikáció mindig kodifikálás, és sosem „kodifikálódás” (sosem történik „magától”), vagyis *par excellence* nyelvalkító tevékenység.

A kodifikáció fontos eszköze a *standard nyelvváltozat stabilizálásának*, a standardban bekövetkező *nyelvi változások* bizonyos mértékű *fékezésének*.

A megállapodott standard nyelvváltozattal rendelkező közösségekben a további standardizációs tevékenységet a nyelvtervezés-elmélet **elaborációnak** nevezi. Az elaboráció során a nyelv standard változata differenciálódik, új meg új nyelvi regiszterek jönnek létre, a meglévő szókincs is tovább gazdagodik, árnyalódik. A mai modern társadalmakban az elaboráció nagyrészt a *szaknyelvekre* irányul.

A szaknyelvalakításon belül a legfontosabb terület a terminológiaalakítás (műszóalkotás, műszó-egységesítés, a műszókincs nemzetközi egybevághóságának biztosítása stb.).

A nyelvi rendszer más síkjain a szaknyelvi regiszterek kialakulása nagyobb mértékben spontán folyamat, maguk az érintett szakterületek művelői hozzák létre ezeket saját verbális te-

vékenységük által, amely persze szintén nem nélkülözi a nyelvtudatos magatartást, még akkor sem, ha a fő cél nyilván a *fogalmak* jellemzése és egymáshoz fűződő viszonyuk tisztázása.

A terminológiaalakító tevékenység két fő ösztönzője a *tudományos-műszaki fejlődés* és a *globalizálódás*, amely elengedhetlenné teszi a terminológiai egységesítést. A különféle nyelvek azonos szaknyelveinek szókincs közötti terminológiai egybevághóság egyre sürgetőbb igény, legalábbis az olyan szaknyelvek esetében, mint amilyen pl. a jogi, közigazgatási, oktatási, közgazdasági, politológiai stb. (A természettudományi műszókincs eleve sokkal nemzetközibb, mint a társadalomtudományi.)

A nyelvi **internacionalizáció**, amely a korábbi évszázadokban lassú, spontán folyamat volt – internacionalizálódás –, napjainkban egyre inkább tudatos nyelvalakító tevékenységgé, internacionalizálássá válik. Az új terminusok létrehozásakor pl. a szakemberek figyelembe veszik ezek más nyelvi – de különösen angol – megfelelőit, sok esetben pedig eleve tükörfordítással hozzák ezeket létre más nyelvi – főleg angol – megfelelőik alapján.

Így lett például a *code-switching* magyar neve *kódváltás*, miután már a *kód* szó is nemzetközi megfelelőinek hatására vette fel a 'nyelv', ill. 'nyelvváltozat' jelentést vagy a *language shift* neve *nyelvcseré*, s így honosodtak meg az olyan idegen eredetű elemek, mint amilyen a *regiszter* 'beszédhelyzet által meghatározott nyelvváltozat', *szociolektus* 'társadalmi dialektus', *etnolektus* 'etnikai csoportok sajátos nyelvváltozata' stb.

A standard nyelvváltozat elaborációjával, a szaknyelvalakítással, ill. a terminológiaalakítással szorosan összefüggő fogalom a prágai iskola által használt **intellektualizáció**. Az intellektualizáció olyan nyelvalakító tevékenység, melynek célja *az elvont gondolkodás során létrejövő fogalmak pontos nyelvi megkülönböztetése, illetve a logikai viszonyok, összefüggések minél pontosabb, árnyaltabb jelölése nyelvi eszközökkel*.

Példaként megemlíthetjük a lexikológiában már tanult megkülönböztetést, a *szókészlet* és a *szókincs* közötti különbségtételt (*szókészlet* 'valamely nyelv szavainak összessége' – *szókincs* 'valaki vagy valamely kisebb közösség által használatos szavak összessége'), vagy pedig a *szótároz(ás)* és a *szótáraz(ás)* alakváltozatokban a spontán módon kialakuló szóhasadás tudatos meggyorsítását, a jelentésbeli elkülönülés erősítését (*szótároz* 'szótárt használ' – *szótáraz* 'szót, szavakat szótárba felvesz, lexikográfiailag feldolgoz').

Ilyen módon az intellektualizáció nem más, mint a nyelvi rendszer, ill. a szókincs egyes tartományaira vonatkozó elaboráció. Az intellektualizáció – lényegéből adódóan – különösen a *tudományos nyelvi regiszterek* kialakulását és változását befolyásolja, s leginkább épp a különféle tudományágak terminológiájában testesül meg.

A fenti tevékenységek közül az elaborációba és az ahhoz kapcsolódó egyéb tevékenységek megnevezésébe, valamint az alább említett nyelvújításba „bújtatva” jelen van a tudatos **szókincsgyarapítás** is.

A szókincsbővítés ezenkívül mellékterméke – de nagyon fontos mellékterméke – a *fordításoknak* is, különösen a *szaknyelvi fordításoknak*, sőt, amint arra alább utalni fogunk, a nyelvek történetének egyes időszakaiban a fordításoknak egyik deklarált célja is lehet a nyelvi és stilisztikai differenciálás, melynek fő összetevője éppen a szókincsgyarapítás.

Az első három korpuszalakító tevékenységet, a grafizációt, standardizációt és kodifikációt összefoglalóan **szabványosításnak** nevezhetjük, a másik hármat, az elaborációt, az intellektualizációt és a szókincsgyarapítást pedig **bővítésnek**.

Ugyanakkor a szabványosítás hatálya kiterjed a bővítés válfajaira is, mivel a bővítés során keletkezett nyelvi elemek és formák is átmennek a standardizációs, ill. kodifikációs folyamaton.

A szabványosításnak nevezett tevékenységek *többnyire egységesítő célzatúak*, mégsem nevezhetjük őket egységesítésnek, ugyanis vannak közösségek, ahol a kodifikáció a nyelvi változatosság növelését szolgálja, nem pedig a csökkentését.

Az összetett nyelvalakítás válfajai

A korpuszalakítás összetett válfaja a **nyelvújítás** vagy **nyelvi reform**, amely sokféle egyszerű tevékenységből álló tevékenységkomplexum. A nyelvújítás sajátossága, hogy radikális, nagymértékű beavatkozást jelent a nyelvi folyamatokba, viszonylag rövid idő alatt megy végbe, s nemegyszer a nyelvi rendszer több síkját is érinti, bár fő összetevője általában az erőteljes szókinccs gyarapítás vagy egyes esetekben a relexifikáció (meglévő szavak másokra való cserélése, pl. purista indíttatásból vagy az ún. politikai korrektség érdekében). A nyelvi reform „felülről” irányított, nagymértékben tudatos és rendkívül sokrétű tevékenység, amely – ha sikeres akar lenni – széleskörű igényeket kell, hogy kielégítsen, valós és súlyos nyelvi problémákra kell, hogy megoldást kínáljon.

A szervezett nyelvalakításnak – amint láttuk – célja lehet egy nyelv vagy nyelvváltozat elterjesztése a nyelvhasználat új színterein is. Ezt a tevékenységet főntebb már említettük, **diskurzusteremtés** néven. Szemben a diskurzusalakítás különféle válfajaival, a diskurzusteremtés a nyelvújításhoz hasonlóan tevékenységkomplexum, amely nem szűkíthető le egyetlen „lényegi” tevékenységre, hanem nagyon sokféle nyelvi vonatkozású tevékenységfajtából áll össze.

A diskurzusteremtés két legfontosabb összetevője a státusalakítás és a nyelvoktatás. Ezek önmagukban nem is tekinthetők nyelvalakításnak, viszont alapvetően fontos eszközei a nyelvalakító tevékenységnek.

Ezek a nyelvalakítás háttértevékenységei, később még lesz róluk röviden szó.

A **státusalakítás** megteremti a jogi lehetőséget az elterjesztendő nyelv, nyelvváltozat új nyelvhasználati színtereken való használatára; a **nyelvoktatás** eredményeképpen pedig az elterjesztendő nyelvet, nyelvváltozatot egyre több ember fogja ismerni. A diskurzusteremtésben ezenkívül szerepet kaphatnak a főntebb említett különféle **diskurzus- és korpuszalakító tevékenységek** is, valamint ezek **háttér- és segédtevékenységei**, amelyekről hamarosan beszélni fogunk.

Az így felfogott diskurzusteremtésbe természetesen *nem* tartozik bele sem az anyanyelv (vagy más nyelv) spontán elsajátítása, sem maga a spontán beszédtevékenység, mert ez utóbbiak alapvetően nem metanyelvi jellegű tevékenységek.

A diskurzusteremtő tevékenység tipikus közege a két- vagy többnyelvű beszélőközösség. A diskurzusteremtés elmaradhatatlan velejárója két nyelvalakító tevékenységkomplexumnak:

1. az egyik a folyamatban lévő (de nem lezárult) nyelvcsere visszafordítására irányuló tevékenységek rendszere, a **nyelvélénkítés**;
2. a másik pedig a kihalt vagy csaknem kihalt nyelv újraélesztésére vonatkozó tevékenységek rendszere, a **nyelvélesztés**.

Mindkettőhöz több egyszerű nyelvalakító tevékenység is kapcsolódik – **diskurzusalakító** és **korpuszalakító tevékenységek** egyaránt –, valamint ezek **háttér-** és **segédtevékenységei**, különösen a **státusalakítás** és a **nyelvoktatás**.

Mind a nyelvélénkítésben, mind a nyelvélesztésben szerepet játszik a *diskurzusalakítás* is: a nyelvélénkítésben jelentősebbet, mint a nyelvélesztésben.

Nyelvélénkítés esetében ugyanis a nyelvcsere folyamatában lévő nyelvnek még vannak anyanyelvi beszélői, s ezek bizonyos színtereken használják is a közösség eredeti nyelvét, ezért nem csupán arról van szó, hogy ezt a nyelvet újra élővé kell tenni a nyelvhasználat különféle színterein, hanem *a meglévő használatot is „tökéletesíteni” kell, pl. nyelvi rehabilitációs programok segítségével.*

Nyelvélesztés esetében egy kihalt vagy csaknem kihalt nyelv felélesztéséről van szó; ez ugyan *főleg diskurzusteremtő* tevékenység, ám a nyelv „feléledése” után *egyre nagyobb szerepet játszik ebben is a diskurzusalakítás.*

A diskurzusalakításon kívül a nyelvélénkítésnek és különösen a nyelvélesztésnek fontos velejárója a **korpuszalakítás**. A visszaszorult nyelv újbóli szélesebb körű elterjesztését szolgáló nyelvélénkítés során újabb meg újabb beszélők válnak az érintett nyelv használóivá; az ő sajátos igényeik korpuszalakító beavatkozásokat igényelhetnek. Még inkább szükség van korpuszalakításra a nyelvélesztés esetében, hiszen a felélesztendő nyelv azáltal, hogy megszűnt (vagy csaknem megszűnt) élő nyelv lenni, megszűnt (vagy csaknem megszűnt) változni is, így eredeti formájában nem lehet alkalmas arra, hogy a beszélők újabb nemzedékeinek minden kommunikatív igényét maradéktalanul kielégítse.

A szervezett nyelvalakításhoz kapcsolódó háttér- és segédtevékenységek

A metanyelvi tevékenységek közt számos olyat találunk, amelyek nem tekinthetők közvetlenül nyelvalakító célzatúnak, viszont a nyelvalakításban mégis fontos szerepet játszanak; ezeket ebben az összefüggésben a nyelvalakítás háttér-, ill. segédtevékenységeinek nevezhetjük. A kettő közt a különbség az, hogy a háttértevékenységeknek eredendően nem célja a nyelvalakítás segítése, míg a segédtevékenységeké igen.

A nyelvalakítás legalapvetőbb háttértevékenységei közé tartozik a nyelvoktatás és a nyelvi ismeretterjesztés. A **nyelvoktatáson** belül egyaránt ide sorolható az anyanyelvi nevelés, a másodnyelv-oktatás és az idegennyelv-oktatás:

1. az **anyanyelvi nevelésnek** fontos diskurzusalakító (sőt részben diskurzusteremtő) szerepe van, de a korpuszalakításnak is egyik eszköze lehet (annak kivitelezési szakaszában);
2. a **másodnyelvoktatás** a nyelvélénkítés és a nyelvélesztés esetében nélkülözhetetlen eszköze a diskurzusteremtésnek, legalábbis ha a nyelvet cserélő beszélőközösség eredeti nyelvét a nyelvtanulás szempontjából másodnyelvnek tekintjük;
3. az **idegennyelv-oktatás** elsősorban a diskurzusteremtésben játszik szerepet, hiszen az idegen nyelvek ismerete előfeltétele annak, hogy bizonyos színtereken lehetségessé vagy akár kötelezővé tegyék a használatukat.

A **nyelvi ismeretterjesztés** nemcsak háttértevékenysége lehet a nyelvvalakításnak, hanem segédtevékenysége is. Létezik ugyanis a nyelvi ismeretterjesztő írásoknak, előadásoknak egy olyan válfaja, melynek célja közvetlenül a kodifikáció, ill. a szókincs bővítés eredményeinek a célközönség körében való elterjesztése. Ezek úgy is értelmezhetők sokszor, hogy nyelvhasználati tanácsokat adnak az olvasóknak, hallgatóknak, sőt olykor ténylegesen is tartalmaznak tanácsokat. Ilyen esetben a nyelvi tanácsadást is szolgálják, s így közvetlenül nyelvvalakító jellegűek.

A nyelvi ismeretterjesztő írások, előadások zöme azonban nem közvetlenül nyelvvalakító célzatú; szerzőik inkább „csak” arra törekszenek, hogy a célközönséget olyan nyelvi ismeretekkel vértézzék föl, melyek segítségével maguk is képessé válnak nyelvi problémáik megoldására.

A nyelvvalakításnak fontos eszköze a már említett **státusalakítás** is; olyannyira fontos, hogy a nyelvtervezés-elmélet a státusalakítást a nyelvtervezés másik alapvető válfajaként tartja számon, a korpuszalakítás mellett. (A nyelvtervezés szakemberei *státustervezésnek* nevezik.)

A státusalakítást mégis inkább a nyelvvalakítás háttértevékenységének célszerű tekinteni, mintsem nyelvvalakításnak, hiszen a különféle nyelvek és nyelvváltozatok jogi helyzetének rendezése éppúgy nem azonosítható a nyelvvalakítással, mint ahogy az építési engedély kiadása sem azonosítható magával az építkezéssel.

A szervezett nyelvvalakítás háttértevékenységének tekinthető a nyelvi és stilisztikai differenciálást, a szókincs gyarapítást szolgáló **fordítás** is, valamint a hasonló célzatú **írói tevékenység**. A diskurzus- és korpuszalakító célzatú szépirodalmi fordítások létrehozása a nyelvújítás korára volt jellemző, de az alapvetően kommunikációs célzatú mai fordítások egy részének is erős diskurzusalakító összetevője van, ami főleg a terminológia fejlesztésében nyilvánul meg.

Gondoljunk csak az EU-joganyag magyar nyelvre való átültetésére, amely jelentős hatással lehet a magyar jogi szaknyelv hosszú távú fejlődésére.

A nyelvvalakítás szempontjából segédtevékenységnek tekinthetjük a nyelvoktatásban és a nyelvi ismeretterjesztésben használt **nyelvi segédeszközök** (tankönyvek és más segédletek; stilisztikai, nyelvhasználati és helyesírási kézikönyvek) **létrehozását**. Ezekhez kapcsolódóan meg kell említenünk a **nyelvtanítást**, a **szótárítást**, a **nyelvi adatbázisok** (szövegtárak, terminológiai adattárak stb.) **összeállítását** is, amelyek általában nem nyelvvalakító célzattal készülnek ugyan, mégis nagyon fontos szerepük van a korpuszalakításban, így ezek is a nyelvvalakítás háttértevékenységeinek tekinthetők.

Végül meg kell említeni a háttértevékenységek közt magukat a **nyelvészeti alapkutatásokat** is (leíró és történeti nyelvészeti kutatások, diskurzuselemzés, szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai kutatások stb.), hiszen nincs sikeres nyelvvalakítás a nyelvi valóság alapos ismerete nélkül.

Nyelvvalakító célzatot nélkülöző metanyelvi tevékenységek

A nyelvalkítás különféle válfajai után a teljesség kedvéért érdemes megemlíteni néhány olyan metanyelvi tevékenységet is, melyeknek egyáltalán nincs nyelvalkító célzatuk, s nem vagy csak kevéssé lehet őket nyelvalkítási célokra fölhasználni. Ilyen például a szövegek értelmezésére, de nem megváltoztatására irányuló **filológia**, **hermeneutika**, **exegetika**, továbbá egyes alkalmazott nyelvészeti tevékenységek, például a **kriminalisztikai szövegnyelvészet** vagy a **mesterséges beszéd-előállítás**.

A leghétköznapibb metanyelvi tevékenység a **nyelvi reflexió**, a nyelvvel összefüggő kérdéseken való laikus gondolkodás és az azokról való beszéd, amely alapjául szolgál egyrészt a nyelvről való nyelvészeti gondolkodásnak és az arról való beszédnek, azaz a tudományos nyelvi reflexiónak, másrészt pedig minden nyelvészeti kutatásnak és minden nyelvalkító tevékenységnek is. Mivel a hétköznapi beszélő nyelvről való gondolkodása tele van a nyelvműködés félreismerésére utaló mítoszi elemekkel, és jelentős mértékben befolyásolják a különféle nyelvi ideológiák is, ahhoz, hogy bármely nyelvalkító tevékenység sikeres legyen, fontos, hogy a nyelvalkítás szakemberei megvizsgálják, hogy milyen mértékben és milyen módon jelennek meg benne a hétköznapi beszélőkre jellemző nyelvi reflexió sajátosságai.

Összegzés

Összegzésként tekintsük át egy táblázatban az említett metanyelvi tevékenységeket!

		diskurzusra irányuló tevékenység		nyelvre irányuló tevékenység	
nyelvalkítás	egyszerű	diskurzusalakítás	<ul style="list-style-type: none"> nyelvi tanácsadás retorika logopédia nyelvi produktumok értékelése és javítása 	korpuszalkítás és korpuszteremtés	<ul style="list-style-type: none"> grafizáció standardizáció kodifikáció
	összetett	<ul style="list-style-type: none"> diskurzusteremtés 		<ul style="list-style-type: none"> nyelvújítás nyelvélénkítés nyelvésztés 	<ul style="list-style-type: none"> szabványosítás bővítés <ul style="list-style-type: none"> elaboráció intellektualizáció szókincs bővítés
nyelvalkításra is fölhasználható metanyelvi tevékenység		<ul style="list-style-type: none"> fordítás 		<ul style="list-style-type: none"> nyelvi ismeretterjesztés státusalakítás nyelvoktatás nyelvtanítás, szótárírás 	
		<ul style="list-style-type: none"> nyelvi segédeszközök létrehozása nyelvi adatbázisok létrehozása nyelvészeti alapkutatások 			
nyelvalkító célzat nélküli metanyelvi tevékenység		<ul style="list-style-type: none"> filológia hermeneutika exegetika kriminalisztikai szövegnyelvészet 		<ul style="list-style-type: none"> mesterséges beszéd-előállítás 	
		<ul style="list-style-type: none"> nyelvi reflexió 			

2. fejezet

A SZERVEZETT NYELVALAKÍTÁS IRÁNYZATAI

Különböző közösségekben, ill. különböző történelmi korszakokban más-más módon, más-más cézzattal, más-más társadalmi rétegek érdekeit szolgálva, más-más módszerekkel és más-más eredménnyel stb. folytattak az emberek, egyének és szervezetek nyelvalakító tevékenységet. Ennek alapján beszélhetünk a nyelvalakításnak különféle irányzatairól.

A szervezett nyelvalakításnak két jól ismert irányzata van, a **nyelvművelés** és a **nyelvtervezés**. Újabban megjelent egy átfogó irányzat, a **nyelvmenedzselés**, amely a nyelvalakítás valamennyi válfaját magába olvasztja, sőt a szervezett nyelvalakításon kívül a hétköznapi emberek mindennapi nyelvalakítására is kiterjed.

Tankönyvünknek ebben a második fejezetében ezt a három nyelvalakító irányzatot tekintjük át röviden. Bár más-más időben keletkeztek, mind a három máig is párhuzamosan él egymás mellett. A magyar nyelvközösségben mind a nyelvművelésnek, mind a nyelvtervezésnek nagy hagyománya van, csak éppen a nyelvtervezést, pontosabban annak 18. és 19. századi válfaját, mi nyelvújításnak nevezzük, a 20. és 21. századi nyelvtervezés pedig a közvélemény szemében nehezen elválasztható a nyelvműveléstől. A nyelvmenedzselés a nagyközönség előtt még teljességgel ismeretlen, az emberek az anyanyelvi nevelés során sem találkoztak, találkoznak vele.

Nyelvművelés

A nyelvművelés magyar viszonylatban a legismertebb, a laikus közvélemény előtt nagy tekintéllyel rendelkező szervezett nyelvalakító tevékenység. Más nyelvközösségekben is ismeretes, pl. a csehben *jazyková kultura*, a szlovákban *jazyková kultúra*, a németben *Sprachkultur*, a svédben *språkvård* néven. Az angolban – ahol nincs ilyen nagy hagyománya – a *language cultivation* kifejezést használják ezek megfelelőjeként.

Az elmúlt évtizedekben a hagyományos nyelvművelés a viták kereszttüzébe került, amelyek a nyelvész közvélemény körében alaposan megtépázták tekintélyét. Olyannyira, hogy bizonyos körök teljesen értelmetlen és káros tevékenységnek tartják a nyelvművelést. Mivel ez a magyar nyelvművelésnek arra a válfajára, amellyel az emberek legtöbbször találkoznak, alapvetően igaz is, fontos, hogy ne csak a magyar nyelvművelésről beszéljünk, hanem más nyelvközösségekből is hozzunk példákat, nehogy e tankönyv olvasóiban az a benyomás alakuljon ki, hogy a nyelvművelés általában véve is fölösleges, sőt káros tevékenység. Mert nem az.

Éppen ezért mielőtt a magyar nyelvművelésről beszélnénk, röviden szólunk a nyelvművelés csehországi válfajáról, melynek nemcsak a nagyközönség körében, hanem a szakmában is nagy a tekintélye. (Ugyanez egyébként nem mondható el a szlovák nyelvművelésről, amely – sajnálatos módon – sok tekintetben inkább a magyarra, mint a csehre hasonlít, annak ellenére, hogy a szlovák nyelvművelők nyelvi akadályok nélkül olvashatták és olvashatják cseh kollégáik írásait, ismerkedhetnek meg szemléletmódjukkal.)

A cseh példán kívül a nyelvművelésről szóló alfejezet végén az érdekesség kedvéért kitérünk egy viszonylag új nyelvművelő mozgalomra is, amely az Amerikai Egyesült Államokban és Angliában jelentkezett. Szemben a prágai nyelvészeti iskolával, ennek tevékenysége nem nyelvészekhez, hanem laikusokhoz kapcsolódik, céljai viszont olyanok, hogy nyelvészek is vállalhatnak velük közösséget.

Cseh nyelvművelés

A modern cseh nyelvművelés megteremtése a **prágai nyelvészeti iskola** nyelvészeihez kapcsolódik, különösen **Bohuslav Havránek** (1893–1987) és **Vilém Mathesius** (1882–1945) munkásságához, akik az 1930-as évek vitái során halásos csapást mértek az addigi purista cseh nyelvművelésre. A cseh nyelvművelés az 1930-as évekig hasonló jellegű volt, mint a korabeli magyar nyelvművelés; sajnos magyar viszonylatban a tudománytalan, purista nyelvműveléssel való teljes leszámolás nem következett be.

A korabeli magyar nyelvtudomány legkiemelkedőbb alakjai közül pl. Gombocz Zoltán és Lazicius Gyula élesen elhatárolódtak ugyan koruk magyar nyelvművelésétől, de a prágai nyelvészeketől eltérően nem tettek kísérletet arra, hogy létrehozzanak egy másfajta nyelvművelést.

A tudománytalan nyelvműveléssel való leszámolás magyar viszonylatban máig sem következett be, a létező magyar nyelvművelést máig támogatja még a Magyar Tudományos Akadémia is, képviselői mindmáig egyetemi és főiskolai katedráról hirdethetik tanait.

Ennek talán fő oka épp az, hogy a hagyományos magyar nyelvművelés helyett még nem jött létre egy életképes alternatíva. A magyar nyelvészek a 20. század végén, a 21. század elején vagy nem is foglalkoztak, foglalkoznak a nyelvműveléssel, vagy pedig energiájukat inkább a létező nyelvművelés bírálatába, mint egy új nyelvművelés megteremtésébe fektették, fektetik.

A prágai nyelvészeti iskola abban különbözött a többi strukturalista irányzattól, hogy képviselői sosem fogadták el a „Leave Your Language Alone” (Hagyd békén a nyelvedet!) jelszót, a nyelvi folyamatokba való beavatkozást legitim és tudományosan megalapozható, sőt megalapozandó tevékenységnek tartották, s e meggyőződésüktől vezettetve hozták létre a külföldön is jól ismertté és elismertté vált **nyelvművelés-elméletet**.

A „Leave Your Language Alone” jelszó egy strukturalista nyelvész, a kreolisztika jeles művelője, Robert A. Hall (1911–1997) 1950-ben megjelent, népszerű, de vitatott könyvének címéből vált közismertté.

A prágai nyelvészek a nyelvművelést *társadalmilag hasznos*, tudatos tevékenységnek s *egyenrangú vizsgálódási területnek* tekintették és tekintik, melynek művelésétől a legnevesebb nyelvészek sem ózdkodtak, s nem ózdkodnak a mai napig sem.

A prágaiak svéd és orosz előzményekre támaszkodva fogalmazták meg a nyelvművelés elméletét és elveit, a meglehetősen nehéz és bonyolult cseh nyelvi helyzetből kiindulva, de egyetemesebb érvénnyel. Fő céljuk – amint már utaltunk rá – a korpuszalkításban addig erőteljesen érvényesülő *purizmussal való leszámolás* volt. Elméletük egyik legfontosabb vonása a *funkcionalizmus*. A nyelvművelés egyik fontos feladatát a *közlés hatékonyabbá tételének elősegítésében* látják, a vizsgálatok tehát arra irányulnak, hogy egy nyelvi eszköz, egy nyelvi fordulat mennyiben felel meg az adott célnak, milyen hatékonyan tölti be funkcióját.

A prágaiak által „irodalmi nyelvnek” (spisovný jazyk) nevezett standard nyelv-változat művelése tekintetében a nyelv művelés célja kettős: 1. támogatni a standard nyelv változat *stabilitását*; 2. elősegíteni *funkcionális differenciálódását és stilisztikai gazdagodását*. A stabilitás támogatása *nem jelenti a nyelvi változások akadályozását*, mint ahogy azt a magyar nyelv művelésben megszoktuk; a prágaiak a standard nyelv változat stabilitását **rugalmas stabilitásnak** tekintették és tekintik, melynek szerves része a változás és a variálódás is. Nem jelent tehát a stabilitás *abszolút egységességet sem*, már csak azért sem, mert a standard nyelv változat funkcionális differenciáltsága változatos nyelvi eszközök használatát igényli.

A standard nyelv legfontosabb funkciói: 1. társalgási funkció, 2. szaktudományos (elméleti szakmai) funkció, 3. gyakorlati szakmai funkció, 4. esztétikai funkció.

A nyelv művelés elméletének megalapozásában kulcsszerepet játszott a „norma” és a „kodifikálás” fogalmának pontos körülhatárolása, amely elsősorban Bohuslav Havránék érdeme. A nyelvi norma nem azonos a norma kodifikációjával. A **nyelvi norma** nem más mint azoknak a szabályszerűségeknek a rendszere, amelyek lehetővé teszik a nyelvi kifejezőeszközök létrehozását és megértését egy nyelven, ill. egy nyelv változaton belül, konkrét beszédhelyzethez köthetően. A **kodifikáció** ezzel szemben ennek a normának a rögzítése három alapvető kézikönyvtípusban: szótárakban, nyelvtanokban és stilisztikákban.

E felfogás alapján világos, hogy nemcsak a standard nyelv változat rendelkezik normával, azaz nemcsak a standardban van helyes és helytelen, hanem minden olyan nyelv változatban (így pl. a nyelvjárásokban, szociolektusokban, regiszterekben is), amelyet kompetens beszélők (is) használnak (azaz *nem* olyanok, akik a nyelvcsere folyamatában volnának).

A standard nyelv változat normáját a többi nyelv változattól erősebb funkcionális (stiláris) differenciáltsága, gazdagabb rétegződése, továbbá fokozottabban kötelező érvénye különbözteti meg; ez utóbbi épp **kodifikáltságának** a következménye. Kodifikálni ugyanis általában csak a standardnak a normáját szokták, más dialektusokét nem.

Magyar nyelv művelés

Mivel a magyar nyelv műveléssel foglalkozik tankönyvünk egész harmadik fejezete, ezenkívül pedig a többi fejezetben is sok szó esik róla, ebben az alfejezetben csupán három általános kérdéssel foglalkozunk: az első az, hogy mikortól is beszélhetünk magyar nyelv művelésről, milyen a viszonya a magyar nyelv művelésnek a 18. és 19. századi nyelvújításhoz; a második és a harmadik pedig a magyar nyelv művelés belső tagoltságát érinti, melynek két aspektusával foglalkozunk: azzal, hogy válfajai vannak a létező magyar nyelv művelésnek egyrészt aszerint, hogy kik foglalkoznak vele és milyen fórumokon, másrészt aszerint, hogy tevékenysége alapvetően a diskurzusokra vagy a nyelvi rendszerre irányul-e.

A magyar nyelv műveléssel kapcsolatban sokat olvashatunk e fejezetnek a nyelvmenedzselés-elméletéről szóló alfejezetében is, mivel ezt az új elméletet úgy mutatjuk be, hogy közben összehasonlítjuk egyrészt az általában vett nyelvtervezéssel, másrészt pedig a létező magyar nyelv műveléssel.

A magyar nyelv művelés történetének kezdeteit a nyelv művelők ómagyar kori előzményekre is utalva a középmagyar kor elején, a 16. században keletkezett helyesírási és nyelvtani témájú kiadványokban látják. Mivel azonban az újmagyar kor kezdetéig, a felvilágosodás

koráig csupán olyan tevékenység folyt, amelyet ma a nyelv alakítás háttértevékenységének tartunk, a felvilágosodás kezdetének szimbolikus évszámáig, 1772-ig nyelvművelésről semmiképpen sem beszélhetünk.

Az 1772-től számított, a felvilágosodás, a reformkor, valamint a forradalom és a szabadságharc leverését követő önkényuralom időszakát magába foglaló nyelvújítás kétségtelesen nyelv alakító tevékenység volt, s bár voltak a mai nyelvműveléssel rokonítható vonásai is, alapvető beállítottságát tekintve gyökeresen különbözött tőle: a nyelvújítás annak ellenére, hogy purista indítékai is voltak, és relexifikációs törekvések is jellemezték, alapvetően *nyelvbővítő* mozgalom volt, fő nyelvi célja *a magyar nyelv kifejezési lehetőségeinek radikális gazdagítása volt*, új szavak és kifejezések, sőt új vagy újszerűen alkalmazott nyelvtani jelenségek bevezetése, új műfajok, regiszterek megteremtése által.

Ez szöges ellentétben áll a mai nyelvművelés alaptörekvésével, melynek a lényege korántsem a nyelvgyarapítás, hanem annak ellentéte, a *szegényítés*. Ezenkívül a nyelvújítás alapvetően *siker* mozgalom volt, amit a nyelvművelésről a legnagyobb jóindulattal sem lehet elmondani. Ebben a korszakban legfőjebb az ortológia fellépése tekinthető a mai akadémiai nyelvművelés egyfajta előzményének.

Mindezek alapján az a felfogás látszik leghelyesebbnek, mely szerint a magyar *nyelvalakítás* története – bizonyos előzmények után – 1772-vel kezdődik, a magyar nyelv alakítás sajátos válfaja, a *nyelvművelés* azonban csak száz évvel később, 1872-ben lép színre, a *Magyar Nyelvőr* megjelenésével. A mai magyar nyelvművelők ősatyja nem Kazinczy Ferenc, nem is Teleki László vagy Teleki József, hanem Szarvas Gábor. A Kazinczy-féle neológia és a Szarvas Gábor-féle ortológia *ellentétes előjelű tevékenységben* öltött testet: míg az előbbi lényege a nyelvgyarapítás, a magyar nyelv kifejezőeszközeinek gazdagítása volt, az utóbbié a nyelv szegényítés, a nyelvújítás hibásnak bélyegzett alkotásainak kiküszöbölése.

Az „új ortológia” ilyen értelemben határozott korszakváltást hozott a magyar nyelv alakítás történetében: megszületett a szó mai értelmében vett nyelvművelés. Ennek további jellemző jegyeit – nyelv szegényítő beállítottságán túl – a harmadik fejezetben tárgyaljuk.

A magyar nyelvművelésnek több válfaját lehet megkülönböztetni: 1. akadémiai, 2. iskolai, 3. közéleti-publicisztikai, 4. írói, 5. mindennapi vagy amatőr, 6. mozgalmi nyelvművelés. Ezek közül a legváltozatosabb tevékenységi formákat az akadémiai nyelvművelés mutatja. Az „akadémiai nyelvművelés” átfogó fogalom, amely a hivatásos (azaz nyelvészeti képzettséggel rendelkező) nyelvművelők által végzett tevékenységre vonatkozik, attól függetlenül, hogy ezek ténylegesen az MTA valamelyik intézményében dolgoznak-e, vagy pedig máshol.

Az akadémiai nyelvművelés „a” nyelvművelés reprezentatív kiadványaiban, így mindenekelőtt a Nyelvművelő kézikönyvben és a Nyelvművelő kézisótárban, a Hivatalos nyelvünk kézikönyvében, a Nyelvi illetanban, az Édes Anyanyelvünk című folyóiratban, a Kosuth Rádió Édes anyanyelvünk című ötpercesében és hasonló tévés műsorokban, a Nyelvművelés című tankönyvben, továbbá Balázs Géza, Bencédy József, Deme László, Fábíán Pál, Grétsy László, Kemény Gábor, Mínya Károly, Sebestyén Árpád és mások munkáiban testesül meg.

A magyar nyelvművelés egyrészt „a beszélőre” irányul, őt akarja rábírní arra, hogy megváltoztassa beszéd szokásait, másrészt magára „a nyelvre”, melyben változásokat kíván

előidézni. Ezt a kettősséget nagyjából lefedi a főtebb már bevezetett „diskurzusalakítás” és „korpuszalakítás” fogalom pár. A nyelvművelés célja e kettősségnek megfelelően kettős.

1. A nyelvművelésnek mint diskurzusalakító tevékenységnek a célja *a nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesítése* (ez derül ki az értelmező kéziszótár új kiadásának „nyelvművelés” szócikkéből). Fontos azonban ehhez azonnal hozzátenni, hogy a magyar nyelvművelésben nem a funkcionális szempontból legmegfelelőbb, a beszélő céljait legjobban szolgáló nyelvi forma számít „helyes”-nek, hanem az, amelyik *megfelel a standard nyelvváltozat kodifikált normájának*, miközben a kodifikáció a variánsok tekintetében rendszerint nem a valós nyelvhasználaton, hanem strukturalista megfontolásokon, valamint nyelvi ideológiákon (pl. nyelvi nacionalizmus, purizmus, standardizmus, konzervativizmus, racionalizmus – l. tankönyvünk ötödik fejezetét), mítoszokon és babonákon alapul. A kodifikált norma számonkérése ráadásul leggyakrabban a beszédhelyzet kívánalmaira való tekintet nélkül történik.

2. A nyelvművelés mint korpuszalakító, azaz a nyelvi változások befolyására irányuló tevékenység *a nyelv „egészséges fejlődését” kívánja szolgálni*, mégpedig *a nyelvhelyesség elvei alapján* és *a nyelvi műveltség terjesztésével* (ezeket olvashatjuk a hétkötetes értelmező szótár „nyelvművelés” szócikkében). A történeti nyelvtudomány természetesen nem ismeri az „egészséges fejlődés” fogalmát, nincsenek ugyanis olyan nyelvi változások, amelyeket „egészségtelennek” vagy „károsnak” lehetne minősíteni. A fenti megfogalmazásból arra következtethetünk, hogy „egészséges fejlődés” az, amely a „nyelvhelyesség elvein” alapul. Ez pedig azt jelenti, hogy a magyar nyelvművelők nemcsak a diskurzusokat, hanem a nyelvi változásokat is a strukturalista alapon meghatározott, nyelvi ideológiák, mítoszok és babonák által befolyásolt nyelvhelyesség elveinek kívánják alárendelni.

A nyelvi változásokkal kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy más megítélés alá esnek a nyelvcseréhez zajló nyelvi folyamatok, amelyek bizonyos értelemben valóban destruktív jellegűek, ám itt tulajdonképpen nem „a nyelv” változik, hanem a beszélők válnak képtelenné a nyelv használatára. Az ilyen „nyelvnek” már nincs stabil rendszere, épp ezért benne nehéz változásokról beszélni; ha mégis változásoknak tekintjük a nyelvcseré nyelvi következményeit, a nyelvépülést, meg kell állapítanunk, hogy ez más típusú nyelvi változás, mint amilyen a stabil helyzetű nyelveket jellemzi.

Azzal, hogy a gyakorlatban hogyan sikerül a létező magyar nyelvművelésnek megbirkóznia az említett két ambiciózus feladattal, a diskurzusoknak a nagyobb „helyesség” irányába való adjusztaálásával és a nyelvi rendszerben bekövetkező változásoknak „egészséges” irányba való terelgetésével, tankönyvünk következő, harmadik fejezetében foglalkozunk.

Amerikai Egyesült Államok és Anglia

Az angolszász világban nyelvművelésnek – de szigorúan diskurzusalakító típusú nyelvművelésnek – tekinthető a „Plain English” (Közérthetően angolul) mozgalom, amely az 1970-es években indult annak érdekében, hogy a hatóságok által kiadott szövegek egyszerűbbek, könnyebben érthetőek legyenek.

Nagy-Britanniában a mozgalom 1979-ben indult, a londoni Parlament téren, hivatalos nyomtatványok rituális széttépésével. A mozgalom eredményeként 1985-re mintegy 15 700 nyomtatványt szüntettek meg, és 21 300-at fogalmaztak át. Az USA-ban Carter elnök 1978-

ban törvényerejű rendeletet adott ki, melynek értelmében a rendelkezéseket közérthető nyelven kell megfogalmazni. Bár a rendeletet 1981-ben Reagan elnök visszavonta, országszerte teret nyert a közérthető fogalmazásra való törekvés.

Az 1970-es évek kampányai ma is folytatódnak, a mozgalom tovább erősödik, és mindenekelőtt olyan szövegekre irányul, amelyekkel az emberek naponta találkoznak (hivatalos levelek, űrlapok, engedélyek, szerződések, garancialevelek, használati utasítások stb.).

A mozgalom az egyes szakmák – különösen a jog – művelői részéről ütközik ellenállásba. A jogászok szerint a leegyszerűsített szövegek szakmai szempontból nem korrektek, nem mindig egyértelműek. A szakmailag bonyolult tartalom nem mindig adható vissza a laikusok számára is érthető nyelvezettel. A nyelvművelők azonban – akik egyébként ezekben az országokban nem nyelvészek, hanem laikusok – nem vonják kétségbe a szaknyelvek létjogosultságát, ám azt szorgalmazzák, hogy a szakemberek, amikor laikusokhoz fordulnak, olyan nyelvezetet használjanak, amit azok is megértenek.

Nyelvtervezés

A nyelvtervezés *a nyelvi változások befolyásolására irányuló szervezett tevékenység*. A nyelvtervezés *mint szakterület* fiatal diszciplína, 1960 körül keletkezett a *szociolingvisztika* részeként. A nyelvtervezésnek óriási szerepe volt a grammatikai elnyomásból felszabadult nemzetek nyelvi problémáinak megoldásában, jelenleg pedig hasonlóan nélkülözhetetlen a szerepe az öntudatra ébredő kisebbségi közösségek nyelvi problémáinak kezelésében.

Magyar viszonylatban a nyelvtervezésre példa a határon túli magyar nyelvi irodák nyelvalkító tevékenysége.

Maga a nyelvtervezési *tevékenység* valójában nem a 60-as években jött létre, ennél *sokkal régebbi időkre* megy vissza; elég a 18. sz. utolsó harmadában és a 19. sz. első felében elvégzett hatalmas magyar nyelvújító munkára gondolnunk, amely – amint arról fentebb már volt szó – egyértelműen a nyelvtervezés területéhez tartozik, attól függetlenül, hogy a maga idejében nem annak nevezték.

A nyelvtervezés céljai sokrétűek; ilyenek például a következők:

- egy-egy nyelv vagy nyelvváltozat *társadalmi helyzetének megerősítése* vagy *gyöngítése*;
- egy-egy nyelvváltozat *normájának megszilárdítása*, esetleg *lazítása*;
- egy *új nyelvváltozat létrehozása* (pl. az írott nyelv, ill. a standardé olyan közösségekben, melyeknek nyelve még nem standardizált);
- egy-egy nyelv vagy nyelvváltozat *kifejezési eszközeinek gazdagítása* új szavak vagy akár nyelvtani szerkezetek alkotása, ill. más nyelvekből vagy nyelvváltozatból való átvétele által;
- *új regiszterek* (pl. szaknyelvek) létrehozása, ezáltal pedig *a nyelv funkcionális hatókörének kitágítása*.

Amint fentebb láttuk, e feladatok egy részét a prágai iskola nyelvművelés-elmélete is alapvetőnek tartotta; a cseh nyelvművelés ilyen módon nyelvtervezés is.

A nyelvművelés és a nyelvtervezés közt általában véve sincs éles határ. A *Nyelvművelő kézikönyv* szerint a nyelvi tervezés lényegében azonos azzal a tevékenységgel, amit hagyományo-

san *nyelvművelésnek* nevezünk; ennek ellenére a kézikönyv a „nyelvi tervezés”-t és a „nyelvművelés”-t külön-külön szócikkben tárgyalja.

Herman József és *Imre Samu* a nyelvtervezésről 1987-ben írott tanulmánya szerint a nyelvi tervezéshez tartozó tevékenységek részben a nálunk hagyományosan *nyelvművelésnek* nevezett tevékenységeket jelölik; a szerzők a nyelvtervezés többletét lényegében annak szocio-lingvisztikai és nyelvpolitikai beágyazottságában látják.

Az alább bemutatott Neustupny-féle nyelvtervezési modellelre hivatkozva *Tolcsvai Nagy Gábor* a nyelvművelést a nyelvtervezés egyik típusának tekinti, ill. kívánatosnak tartja, hogy a hagyományos magyar nyelvművelés nyelvtervezéssé alakuljon át.

A nyelvtervezésnek 1969 óta két nagy területét szokás megkülönböztetni Heinz Kloss nyomán:

1. Korpusztervezés (állapottervezés, jobb szóval állománytervezés): ide tartoznak magára *a nyelvi rendszerre irányuló beavatkozások*, pl. új szavak alkotása, alak- vagy mondattani változtatások előidézése, írásrendszer, ill. helyesírási rendszer megalkotása – ez az, amit általánosítva mindenfajta nyelvalakító irányzatra *korpuszalakításnak* nevezünk.

2. Státustervezés (helyzettervezés): az egy-egy országban, ill. régióban használatos *nyelvek, nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyának meghatározása, használati körük kijelölése* (sokszor törvények által szabályozva), ezen belül pl. annak meghatározása, mely nyelvek, ill. nyelvváltozatok szerepelhetnek oktatási nyelvként – ezt neveztük főntebb más nyelvalakító irányzatokra is vonatkozóan *státusalakításnak*.

Ehhez a megkülönböztetéshez járultak később még további fogalmak is, más szerzőktől:

3. Presztízstervezés: az egyes *nyelvi formák*, ill. *nyelvváltozatok és nyelvek presztízisének befolyásolására* (növelésére vagy csökkentésére) irányuló tevékenység; ez erősen összefügg ugyan a státustervezéssel, ám a nyelvváltozatok, nyelvek presztízise más tényezőktől is függ, pl. az őket hordozó kultúra presztízisétől, amely pl. oktatás által befolyásolható.

4. Nyelvelsajátítás-tervezés: ez azoknak a feltételeknek az alakítását jelenti, melyek közt a beszélők az adott nyelveket, nyelvváltozatokat megtanulják (vagy éppenséggel nem tanulják meg); a nyelvelsajátítás-tervezés egyaránt érinti az *anyanyelvet*, a *másodnyelvet* és az *idegen nyelveket*, ill. mindezekben belül konkrét *nyelvváltozatokat*; célja *az egyes nyelvek, nyelvváltozatok beszélői számának befolyásolása* (növelése, ill. a nem tanított nyelvek, nyelvváltozatok beszélői számának csökkentése).

5. Használattervezés: az egyes nyelvváltozatok és nyelvek használatának befolyásolására irányuló tevékenység, a nyelvhasználat különféle színterein, amit *nyelvterjesztésnek*, ill. *nyelvvisszaszorításnak* is nevezünk.

6. Diskurzustervezés: a diskurzusok nyelvi megvalósulásának befolyásolására irányuló tudatos tevékenység; ez az a tevékenység, amelyet másfajta nyelvalakító irányzatokra is általánosítva főntebb *diskurzusalakításnak* neveztünk.

Ez a hatféle nyelvtervezéstípus – amint látjuk – nem válik szét szigorúan egymástól, átfedések is vannak köztük; a hozzájuk kapcsolódó konkrét tevékenységek rendszerint egyszerre vagy egymáshoz szorosan kapcsolódva kerülnek alkalmazásra.

Einar Haugen 1966-ben egy négy elemből álló modellt javasolt a nyelvtervezési tevékenység elméleti megközelítésére; az 1983-ban tett kisebb kiigazítások után ez a modell a következő mozzanatokból áll:

1. Szelekció, a *norma kiválasztása*, azaz annak eldöntése, mely nyelvre, ill. a kiválasztott nyelvnek mely változatára vagy változataira irányuljon a nyelvtervezés (vagyis gyakorlatilag: mely létező nyelv, ill. nyelvváltozat legyen a standard nyelvi norma alapja). A szelekció ilyen módon státus- és presztízstervezési, ill. általánosabb terminológiával élve státus- és presztízsalakítási feladat.

2. Kodifikáció, a kiválasztott változat vagy változatok *normájának rögzítése*: az írásrendszer és a helyesírás kiválasztása, ill. megalkotása (grafizáció), a hangtani, alaktani, mondattani szabályok rögzítése nyelvtanokban (grammatikalizáció), a szókincs rögzítése szótárakban (lexikalizáció) mint a standardizáció részmozzanatai. Ez a nyelvtervezésnek az a területe, amit főntebb korpusztervezésnek, ill. korpuszalakításnak nevezünk.

3. Implementáció, a nyelvtervezés kivitelezési fázisa, a *kodifikált norma elterjesztése* az adott társadalomban; ide tartoznak a korrekciós eljárások, visszacsatolás és értékelés is. E tevékenységek nagyon komplexek lehetnek, egyaránt szerepet játszhat bennük a státustervezés, ill. státusalakítás, a presztízstervezés, ill. presztízsalakítás, a nyelvvelsajátítás-tervezés, a használattervezés és a diskurzustervezés, ill. diskurzusalakítás.

4. Elaboráció, a nyelv – pontosabban a standard nyelvváltozat – alkalmassá tétele a vele szemben támasztott különféle funkcionális és más követelmények teljesítésére (pl. terminológiai modernizáció, stilisztikai fejlesztés), vagyis *funkcionális hatókörének kiterjesztése*. Ezek a feladatok korpusztervezéssel, ill. korpuszalakítással oldhatók meg, de szerepet játszhat bennük a diskurzustervezés, ill. diskurzusalakítás is.

Ez a modell rendkívül hasznosnak bizonyult, és számos, a nyelvtervezéssel kapcsolatos esettanulmányban alkalmazták a legkülönfélébb országokban és társadalmakban világszerte. A modell valójában nem mindenfajta nyelvtervező tevékenység, hanem csupán a standardizáció tervezésének és kivitelezésének mozzanatait mutatja be, azzal, hogy az utolsó mozzanat, az elaboráció már túl is mutat a standardizáción, és olyan tevékenységeket jelöl, amelyeket inkább nyelvművelésnek nevezhetünk (persze nem a szó magyar, hanem inkább cseh értelmében).

Magyar viszonylatban **Tolcsvai Nagy Gábor** több írásában is **Jiří V. Neustupný** modelljét népszerűsíti s tartja gyümölcsözőnek alkalmazását egyetemes magyar nyelvi viszonylatban is. Neustupný négy nyelvtervezési problémát, ill. célkitűzést nevez meg, s ezekhez hozzárendeli az oda tartozó nyelvtervezési tevékenységet, mely e problémák megoldását, ill. célok megvalósítását eredményezheti:

1. Amikor a probléma a **szelekció** (kódkiválasztás), a tevékenység gerincét *politikai döntések* alkotják, a hatóságok hivatalos államigazgatási döntései; ez a tevékenység leginkább a státustervezés, ill. státusalakítás és a presztízstervezés, ill. presztízsalakítás keretében folyik.

2. Amikor a probléma a **stabilitás** (a kiválasztott kód stabilizálása), a tervezés *kodifikációt* jelent, szótárak, nyelvtanok, helyesírási és kiejtési segédkönyvek stb. útján; ez a tevékenység nem más, mint korpusztervezés, ill. korpuszalakítás.

3. Amikor a probléma a rendelkezésre álló lehetőségek számának **bővítése** (a kiválasztott kód új funkcióinak eredményeként), a szükséges tevékenység *kidolgozás*, s nomenklatúrákon, tezauruszokon keresztül valósul meg; ez is korpusztervezési, ill. korpuszalakítási tevékenység.

4. Amikor a probléma egy változatnak egy másiktól való **differentiációja** egy meghatározott kódon belül, a tervezés stilisztikai kézikönyvek készítésével, a különböző célú, műfajú, különböző közönségnek szóló irodalmi művek alkotásának támogatásával a *művelést* jelenti; ebben a korpusztervezés, ill. korpuszsalakítás mellett szerepet játszik a diskurzustervezés, ill. diskurzusalakítás, továbbá a nyelvvalakítás különféle segédtevékenységei is.

Neustupný a fenti négy nyelvtervezési problémát, ill. tevékenységet nagyjából *egymásra következő mozzanatnak* tekinti, úgy, hogy a legkevésbé fejlett vagy legkevésbé előrehaladott beszélőközösségeknek többet kell foglalkozniuk az államigazgatási döntésekkel, míg a legfejlettebb vagy leginkább előrehaladott közösségek több figyelmet tudnak fordítani a művelés tervezésére.

Ezt a modellt Tolcsvai Nagy Gábor a következőképpen alkalmazza magyar viszonyokra.

1. A szelekció problémájáról megállapítja, hogy az ma Magyarországon a magyar nyelv viszonylatában *nem jelentkezik*. E kérdés a *nyelvújítás egyik központi kérdése volt*, s az két nyelvtervezési aktussal le is zárult:

a) Az egyik nyomán – amely státustervezési döntés volt – hosszú (nagyjából egy évszázados) politikai küzdelem után 1844-ben a magyar nyelv Magyarország hivatalos nyelvévé vált.

b) A másik nyomán – amely ugyancsak státustervezési lépés volt – a magyar standard alapjává az északkeleti nyelvjárás vált, amelybe más nyelvjárások – különösen a dunántúli – elemei is vegyültek.

Kisebbségi viszonylatban azonban a magyar nyelv kisebbségi helyzetéből, a környező országok nyelvviszszaszorító politikájából következően *ma is jelentkeznek szelekciós problémák*.

a) Ezek egyike a *magyar nyelv hivatalos, ill. közéleti használatával* kapcsolatos státustervezés a határon túli régiókban; ilyen pl. Szlovákiában az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvtörvény ügye, valamint a különféle egyéb törvények és rendeletek, amelyek kihatással vannak a magyar és más kisebbségi nyelvek hivatalos, ill. közéleti használatára.

b) Egy másik szelekciós probléma a magyar nyelv *többközpontúságával* kapcsolatos, és inkább a használattervezés és a diskurzustervezés, ill. diskurzusalakítás területéhez tartozik, de presztízstervezési, ill. presztízsalakítási és nyelvvelsajátítás-tervezési vonatkozásai is vannak: az egyes határon túli régiók finoman elkülönülő standardja (pl. a magyar standard szlovákiai változata) alternatívaként jelenik meg, s helyileg konkurens viszonyba kerül a közmagyar standarddal, s választás elé állítja a nyelvhasználókat: a közmagyar standardot beszéljék-e, vagy pedig jobban támaszkodjanak saját helyi változatukra.

2. A stabilitás problémájával és a *kodifikáció* tevékenységével kapcsolatban Tolcsvai Nagy Gábor hasonlókat mond el, mint az előző kérdéskörrel kapcsolatban. A nyelvi stabilitást szolgáló kodifikáció *több évszázados kezdemények után a 18. sz. végén és a 19. sz. első felében a grammatikairás föllendülésével* soha nem látott mértéket öltött. E tevékenységsor betetőződése a grafizáció vonatkozásában a *helyesírás első akadémiai szabályzata*, a lexikalizáció területén a *német–magyar szótár* (az ún. *akadémiai zsebszótár*), a grammatikalizáció területén pedig az *első akadémiai nyelvtan*.

Az alapvető nyelvi feladatok közül a Magyar Tudós Társaság, melynek később Magyar Tudományos Akadémia lett a neve, először a *helyesírást* szabályozta, Révai Miklós nyelvészeti elvei szerint. Az első helyesírási szabályzat 1832-ben jelent meg, *A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* címen.

Ezt követte az akadémiai nyelvtan 1834-ben, *A magyar nyelv rendszere* címen; javított kiadása 1846-ben jelent meg.

A Társaság szótárszerkesztési programjának keretében 1835-ben Vörösmarty Mihály és Toldy (Schedel) Ferenc szerkesztésében megjelent az ún. *akadémiai zsebszótár* német–magyar része, 1838-ban pedig magyar–német része (a kettő együtt újra 1843-ban).

E szótári munka a leendő *Nagyszótárt* volt hivatva előkészíteni, melynek koncepciója 1839-re készült el; 1844-ben bízták meg Czuczor Gergelyt és Fogarasi Jánost a munka elvégzésével, de a szótár – a magyar nyelv első értelmező szótára – csak évtizedek múlva, 1861 és 1874 közt jelent meg, hat kötetben, *A magyar nyelv szótára I–VI.* címen.

A stabilitás problémája és ezzel együtt a kodifikáció kívánalma újra napirendre került a határon túli magyar közösségekben. A *kétnyelvűség helyzete, az idegen nyelvi hatás elkerülhetetlensége, az államigazgatási elkülönülés és az államhatalmi politikai beavatkozások* a magyarországi standardhoz képest rendszeres *bizonytalanságot* eredményeznek, amelyre folyamatos választ kell adni.

Az első lépést ebben az irányban a *Magyar értelmező kéziszótár új kiadásának* az az elve jelentette, hogy a határon túli magyar régiók szókincse valamilyen módon és mennyiségben megjelenjen a szótárban. A 2003-ban megjelenő javított, bővített kiadás már tartalmaz határon túli magyar szavakat, kifejezéseket, jelentéseket, vonzatokat stb. Ennek nyomán azóta több más szótárba is kerültek be határon túli magyar vonatkozások.

3. A kibővítés problémája – az előző kettővel egy időben – már a *nyelvújítás* időszakában jelentkezett. Ennek igen fontos összetevője volt a szókincsgyarapítás, ill. új stílusok és regiszterek létrehozása. A nomenklatúrák, teauruszok kidolgozása a *biztató kezdetek után később mind esetlegesebb lett*, s mind jobban kicsúszott a magyar nyelvtervezés hatóköréből. E területen Magyarországon is – sőt elsősorban ott, mert a szaknyelveknek egységeseknek kell lenniük – Tolcsvai Nagy Gábor szerint *gyors és távlatos cselekvésre van szükség.*

4. Az utolsó probléma, a differenciáció és a hozzá kapcsolódó *művelés* tevékenysége adhatja ma a legtöbb kutatni- és döntenivalót a magyar nyelvi tervezésben Tolcsvai Nagy Gábor szerint.

a) Az egyik szétkülönbözési irány a standardon belül jelentkezik a *magas kultúra, a politikai, gazdasági és műveltségi elit körében.* Ezek az elitek (talán a műveltségét kivéve) igen gyors átalakuláson mentek keresztül, sok köztük a különböző *korábbi társadalmi rétegből* érkezett elsőgenerációs, így ezek nyelvhasználatában a magukkal hozott sajátosságok is megjelennek, bár a magyarországi standard normáját elfogadják, pl. követik a legfontosabb ún. nyelvhelyességi szabályokat.

b) A másik szétkülönbözési irány a standardon kívül jelentkezik, s a *regionális nyelvi sajátosságok növekvő érvényesítésében,* valamint a *városi népnyelvi* változatok megerősödésében és gyarapodásában mutatkozik meg. Tolcsvai Nagy Gábor hangsúlyozza, hogy ezek a változatok, akárcsak a standardon belüliek, a *csoport- és egyénidentitás emblematis hordozói,* ezért mély gyökerűek és önértékűek a beszélők számára.

Tolcsvai Nagy Gábor úgy látja, hogy a *határon túli* magyarság közösségeiben az első pontban említett szétkülönbözési tendencia valószínűleg *kevésbé érvényesül,* mivel az akarat-

lanul is a külső nyelvpolitikai erőszak céljainak kedvezhetne. Ugyanakkor a regionális nyelvváltozatok mindig is erősebben érvényesültek a határon túli közösségekben, mint Magyarországon (pontosabban: a határon túli régiókban nem következett be a nyelvjárásoknak olyan mérvű visszaszorítása a 20. század folyamán, mint a trianoni Magyarországon).

A nyelvtervezésről a következő alfejezetben is szó lesz még, amely a nyelvmenedzselés-elméletet úgy mutatja be, hogy a nyelvmenedzselés-elmélet jellemző jegyeinek a bemutatásában kitér a nyelvtervezés-elmélet és a létező magyar nyelv művelés párhuzamos jelenségeire is.

Nyelvmenedzselés

A nyelvmenedzselés-elméletet a nyelvtervezés két szakembere, **Björn H. Jernudd** és **Jiří V. Neustupný** dolgozta ki az 1970-es években. Tulajdonképpen a nyelvtervezés-elmélet továbbfejlesztett változatáról van szó, amely a nyelvtervezés-elmélet bizonyos hiányosságait van hivatva kiküszöbölni. Kiemelkedő művelői közé tartozik **Jiří Nekvapil** is. Bár ez az elmélet jelenleg még magyar viszonylatban jószérivel ismeretlen, nagyon fontos, hogy a magyar szakos egyetemi hallgatók megismerkedjenek vele, mivel remélhetőleg a magyar nyelv-közösségben is nagy jövő vár rá.

Eleinte „nyelvkorrekción-elmélet”-ként (Language Correction Theory) emlegették; az 1980-as években jött létre a „nyelvmenedzselés”, ill. a „nyelvmenedzselés-elmélet” (Language Management Theory) megnevezés.

A nyelvmenedzselés-elméletet megalkotói a nyelvtervezés *komplexebb alternatívájának* tartják. Az elmélet egyik erénye valóban az, hogy átfogó jellegénél fogva tulajdonképpen magába foglalja mind a nyelvtervezést mint a szervezett nyelvalakításnak azt a válfaját, melynek egyik fontos célja a standard nyelvváltozat létrehozása (azokban a közösségekben, ahol még nincs ilyen), mind pedig a nyelv művelést mint a standard nyelvváltozat továbbfejlesztésére (bővítésére, differenciálására) és terjesztésére irányuló szervezett tevékenységet. A nyelvmenedzselés a másik két megközelítésnél *jóval több nyelvi vonatkozású tevékenységfajta* foglal magába, már csak azért is, mert figyelme a szervezett nyelvalakításon túl a laikus beszélők által végzett ún. hétköznapi nyelvmenedzselésre is kiterjed.

A nyelvmenedzselés-elmélet kiindulópontja az, hogy *mindenfajta nyelvalakító tevékenységnek a nyelvi problémák megoldására kell irányulnia*, azt pedig, hogy mi nyelvi probléma és mi nem, a hétköznapi beszélő van hivatva eldönteni, nem pedig a nyelvész vagy más szakember.

A nyelvmenedzselés-elmélet *nagyon sokféle típusú problémával* számol, elvileg az összes lehetséggel. Az elmélet nemcsak *a nyelvvel mint rendszerrel* kapcsolatos problémákra figyel, hanem a *diskurzusokban* létrejövőkre is, *pragmatikai* kérdésekre (pl. az udvariasság nyelvi vetületeire), a *kommunikációval* kapcsolatos problémákra (különös tekintettel a kontaktushelyzetekben végbemenő kommunikációra) stb. Nagy figyelmet szentel a *nyelvtanításnak* és a *nyelvi törvényhozásnak* is, mint a nyelvi problémamegoldás fontos eszközeinek.

E megközelítés nagy előnye, hogy arra ösztönöz, hogy a problémákat a szakemberek a maguk komplexitásában szemléljék és vizsgálják; ezzel arra indítja a szakembereket, hogy *átfogó módon térképezzék föl egy-egy közösség nyelvi helyzetét*.

További erénye az elméletnek, hogy a tényleges nyelvi problémákra való irányultsága miatt a három irányzat közül épp ez képes *a leginkább függetleníteni magát a különféle nyelvi ideológiák befolyásától.*

Az alábbiakban sorra vesszük a nyelvmenedzselés-elmélet legfontosabb vonásait, mégpedig összehasonlítva ezeket a nyelvtervezéssel és a nyelvműveléssel, úgy, hogy fény derüljön a három megközelítés közti különbségekre. Annak érdekében, hogy fejtegetéseink ne maradjanak teljesen elvontak, egyfajta illusztrációként a legtöbb esetben kitérünk arra is, hogy az adott viszonylatban milyen a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Irodában végzett nyelvalkító tevékenység.

A nyelvalkítás fő célja

1. A nyelvmenedzselés célja az egy-egy beszélőközösségben jelentkező *nyelvi problémák* (egy részének) *feltárása, elemzése és megoldása.* Újra érdemes hangsúlyozni, bár külön is beszélünk majd róla, hogy azt, hogy mi nyelvi probléma és mi nem, maguk az érintett beszélők döntenek el, nem pedig szakember vagy hatóság. Arról is lesz szó, hogy a nyelvmenedzselés-elmélet keretében kezelt nyelvi problémák köre rendkívül széles.

2. Ahogy az a fentiekből is kiderült, a nyelvtervezésnek is végső soron a nyelvi problémák megoldása a célja, de *a nyelvtervezésben inkább a társadalom, a „nemzet” nyelvi problémáit akarják megoldani, nem annyira a hús-vér beszélőket.* A nyelvtervezés leginkább olyan problémákkal foglalkozik, amelyek a különféle nyelvek használatával, a standard nyelvváltozatok létrehozásával kapcsolatosak.

3. A nyelvművelés célja, amint láttuk, a diskurzusalakítás tekintetében a nyelvhelyességi elvek nyelvhasználatban való érvényesülésének segítése, a korpuszalkítás vonatkozásában pedig a nyelv „egészséges fejlődésének” előmozdítása, mégpedig a nyelvhelyesség elvei alapján és a nyelvi műveltség terjesztésével. Mivel a „nyelvhelyesség” nem más, mint valamely nyelv jellegének megfelelő szabályszerűségek összessége, a nyelv jellegét pedig a múltban kialakult vonásai határozzák meg, a nyelvművelés célja valójában *a nyelv hagyományos eszközeinek érvényesítése a diskurzusokban és megőrzése a nyelvi rendszerben,* azaz a – jobbra kontaktushatás következtében bekövetkező – *nyelvi változások fékezése vagy visszafordítása.* Ez a tevékenység nagyon gyakran nemhogy nem oldja meg az adott közösség nyelvi problémáit, hanem sokkal inkább gerjeszti őket.

4. A Gramma Nyelvi Irodában folyó nyelvalkítás célja: a szlovákiai magyar beszélők és beszélői csoportok *nyelvi problémái (egy részének) megoldása,* úgy, hogy az *ne legyen a magyar nyelvi egység kárára.*

A diskurzusalakítás és a korpuszalkítás szerepe

1. A nyelvmenedzselés mind a konkrét *diskurzusok,* mind pedig a *nyelvi rendszerben* végbemenő folyamatok befolyásolására törekszik, azaz egyaránt célja a diskurzusalakítás és a korpuszalkítás. *A diskurzusok menedzselése cél is, nem csupán eszköz a nyelvi változások*

előidézése. Ez azt jelenti, hogy a nyelvmenedzselés szakemberei számára nemcsak az a fontos, hogy a nyelv valamilyen irányban „fejlődjön” (sőt ez sokszor nem is cél), hanem az (is), hogy *a beszélők egy adott helyzetben jobban boldoguljanak nyelvükkel.*

2. A nyelvtervezés lényegi összetevője a korpuszalakítás, fő célja tehát bizonyos nyelvi változások előidézése. A diskurzusok befolyásolása a nyelvtervezők számára inkább csak eszköz nyelvi céljaik megvalósítására, azaz a nyelvtervezésben *a figyelem nem annyira a beszélőre, hanem sokkal inkább magára a nyelvre irányul.* Ebben az esetben tehát *a diskurzusok alakítása nem öncél, hanem része a korpuszalakító munkálatok implementálásának.* Meg kell azonban jegyezni, hogy a nyelvtervezők nyelvi céljai legitim, az érintett közösség (egy részének) érdekeit szolgáló célok, ezért a nyelvtervezés értelmes és hasznos tevékenység.

3. A nyelvművelés céljából következően a nyelvőrök elsősorban *a nyelvi rendszerben végbemenő változások befolyásolására törekszenek,* de ők is tisztában vannak azzal, hogy *ehhez a diskurzusokat kell megváltoztatni,* ezért ezeket is *bírálják és rá akarják venni a beszélőket, hogy változtassák meg beszédszokásaikat* úgy, hogy ezzel elősegítsék a nyelv „egészséges fejlődését”. Mivel a cél nem a nyelv kifejezőeszközeinek a gazdagítása, hanem a nyelvi változások fékezése és visszafordítása, a nyelvművelő tanácsok követése sok esetben az *önkifejezés korlátozásával, kommunikációs gátak kialakulásával* jár, és sem rövid, sem hosszú távon nem szolgálja a beszélők érdekeit.

4. A Gramma Nyelvi Iroda nyelvalakító tevékenysége a nyelvi tanácsadáson alapul, közvetlen cél a beszélők nyelvi problémáinak megoldása, vagyis *a diskurzusalakítás,* de a Gramma munkatársai igyekeznek úgy végezni a diskurzusalakítást, hogy *megőrződjön a magyar nyelv (viszonylagos) egysége.* Ez azt jelenti, hogy a szakemberek *tekintettel vannak a diskurzusalakítás esetleges nyelvi következményeire* is, vagyis szem előtt tartják azokat a lehetséges nyelvi változásokat is, amelyeket a beszélők beszédszokásainak megváltozása előidézhet.

A nyelvváltozatok alakítása

1. A nyelvmenedzselés *nem kizárólag a standard nyelvváltozatra irányul, hanem elvben bármelyikre, amelyben nyelvi problémák jönnek létre.* Sőt, mivel a nyelvmenedzselélmélet a hétköznapi beszélő problémáiból indul ki, és éppúgy tekintettel van az iskolázatlan és/vagy kisebbségi beszélőre, mint az iskolázottra és/vagy többségire, *a nemstandard változatokkal kapcsolatos problémák megoldása nagyon is fontos szerepet játszik benne.*

2. A nyelvtervezés *deklaráltan csak a standard nyelvváltozat megváltoztatására törekszik,* de *feltételezi és támogatja is, hogy ezek a változások később más nyelvváltozatokba is átgyűrűzzenek.* A standard nyelvváltozatnak a nyelvtervezés kiemelkedő jelentőséget tulajdonít ugyan, de „nincs baja” a többi nyelvváltozattal.

3. A nyelvművelés *elvileg a standard nyelvváltozatra irányul, gyakorlatilag azonban minden más nyelvváltozaton is a standard – pontosabban az írott standard – normáját kéri számon* (sokszor még a beszélt nyelveken is), akár beismeri ezt, akár nem. Maga a „nyelvhelyesség” szó is azt sugallja, hogy a helyesség magához „a” nyelvhez kötött jelenség, amely a beszélők társas jellemzőitől és a beszédhelyzettől független, vagyis minden nyelvváltozatban és regiszterben érvényesülnie kell.

Például amikor a nyelvművelők nyelvi érveket kovácsolnak az ún. suksükölés vagy a nákolás ellen (összemos jelentéseket, ezért feltétlenül gátat kell vetni terjedésének), ezek az érvek a nyelvjárások esetében is érvényesek, így ha nem is mondják ki, ezeket a formákat a nyelvjárásokban is helytelennek kell minősíteni.

Egy másik példa: Jakab István szlovákiai magyar nyelvművelő az *ingyér* 'ingyen' formát még a nyelvjárásokban is pongyolának tartja, holott nincs egyetlen olyan magyar nyelvjárás sem, melyben ennek a ragnak *-ért* volna a hangalakja. A nyelvjárási beszélő tehát ezek szerint – a nyelvjáráson belül maradva – nem tud nem pongyolán beszélni, s így a „problémára” a megoldás csak az lehet, ha a nyelvjárásokban is elterjed a „helyes” alak.

4. Mivel kisebbségi körülmények közt a nemstandard változatok szélesebb körben érvényesülnek, mint egynyelvűségi helyzetben, a Gramma Nyelvi Irodában folyó nyelvi tanácsadás *nem korlátozódhat a standard nyelvváltozatokkal kapcsolatos eligazításokra*, ki kell térni azoknak a formáknak a státusára is, amelyek a közösségben – legtöbbször a másik nyelv hatására – spontán módon kialakultak. Ezenkívül kétnyelvűségi körülmények közt szükség lehet a *nemstandard változatok használati színtereinek befolyásolására*, a beszélők bátorítására, hogy használják anyanyelvüket a nyelvhasználat nyilvános színterein is, akkor is, ha az nyelvjárási jellegű. E tekintetben tehát a Gramma nyelvalakító tevékenységében a nyelvmenedzselés-elmélet felfogása érvényesül.

A nyelvalakítás tárgya, a nyelvi probléma mibenléte

1. A nyelvmenedzselés tárgya a nyelvi probléma. A nyelvi problémát a nyelvmenedzselés-elmélet kidolgozói úgy határozzák meg, mint *az adott diskurzusban érvényesülő normától való, kedvezőtlenül értékelt eltérést*. Ez a felfogás csak olyan helyzetekben alkalmazható, amelyekben stabil normarendszer érvényesül, ami nem mindig van így, különösen kisebbségi közösségekben. E kissé sematikus és szűk megközelítést szerencsére ellensúlyozza az a tény, hogy azt, hogy mi nyelvi probléma és mi nem, végső soron úgylis a beszélők döntik el.

2. A nyelvtervezést is a nyelvi problémák megoldásának szándéka motiválja, ám a nyelvtervezés a nyelvi problémát *nem kezeli annyira központi fogalomként*, mint a nyelvmenedzselés-elmélet. Ezenkívül a nyelvtervezés – beállítódásából következően – *kevesebb fajta nyelvi problémával foglalkozik*, mint a nyelvmenedzselés.

3. A nyelvművelés tárgya nem a nyelvi probléma, hanem a nyelvhelyességi hiba. A „nyelvhelyességi hiba” fogalmát a nyelvművelők valószínűleg magától értődőnek tartják, ugyanis sem a Nyelvművelő kézikönyv, sem a Nyelvművelő kézisztár nem tartalmaz sem „nyelvhelyességi hiba”, sem pedig „nyelvhelyesség” szócikket. A „nyelvhelyességi hiba” fogalmának értelmezésében ezért az értelmező szótárak „nyelvhelyesség” szócikkéből kell kiindulnunk (az értelmező szótárak egyébként autentikus források, mivel nyelvművelő szemléletűek). A „nyelvhelyesség” az értelmező kézisztár új kiadása szerint valamely nyelv jellegének megfelelő szabályszerűségek összessége. Ez azt jelenti, hogy a nyelvhelyességi szabályok a nyelv *múltbeli állapotára* való tekintettel vannak megállapítva, hiszen a nyelv jellege, tipológiai és más sajátosságai a nyelv múltjában gyökereznek. A nyelv azonban épp azért változik, hogy megfeleljen a beszélők által támasztott új igényeknek, vagyis változásra épp azért van szükség, mert a nyelv múltbeli állapota már ilyen vagy olyan vonatkozásban nem megfe-

elő; ebből következően a nyelvhelyességi szabályok érvényesítése, azaz a nyelvi változások fékezése sokkal inkább *létrehozza* a nyelvi problémákat, mintsem megoldaná.

4. A Gramma Nyelvi Iroda tevékenysége – akárcsak a nyelvmenedzselés és a nyelvtervezés – a nyelvi problémák megoldására irányul; ezek köre inkább a nyelvtervezésére hasonlít, azaz egyelőre nem foglalkozik annyiféle problémával, mint a nyelvmenedzselés. A Gramma munkatársai azonban nem tartják megfelelőnek a nyelvi problémának kedvezőtlenül értékelt normasértésként való értelmezését. A nyelvi probléma lényegét inkább *következményei* felől próbálják megragadni: olyan problémaként határozzák meg, amely a verbális kommunikáció során jelentkezik, a beszélőnek és/vagy hallgatónak kellemetlen érzést okoz, a kommunikációban fennakadást, zavart, nehézséget, hátráltatást idéz elő, vagy szélső esetben akár meg is hiúsítja a kommunikációt az érintett nyelven, nyelvváltozaton. (Természetesen ez egyaránt vonatkozik a beszélt és az írott nyelvre.) A Gramma munkatársai – ha nem is mindig tudatosan – ezt a gyakorlatias megközelítést alkalmazzák, hiszen azokkal a problémákkal foglalkoznak, amelyeket a beszélők észlelnek, jeleznek, meg akarnak oldani, ezekre pedig épp az jellemző, hogy a kommunikációban fennakadást idéznek elő, vagy ha mégsem, a beszélőknek legalábbis kellemetlen érzést okoznak.

A nyelvi problémák gyakorlati kijelölése

1. A nyelvmenedzselés-elmélet fontos – és nagyon rokonszenves – vonása, hogy azt, hogy mi probléma és mi nem, a *hétköznapi beszélő* határozza meg; a nyelvész ezt csak tudomásul veszi. A nyelvész szakember ezért *empirikus kutatásokat* folytat annak megállapítására, hogy a laikus – nem nyelvész – beszélők életük során milyen nyelvi problémákkal szembesülnek, s azt is vizsgálja, hogy milyen módszereket alkalmaznak ezek megoldására az ún. hétköznapi nyelvmenedzselés során.

2. A nyelvtervezők annak eldöntését, hogy mi nyelvi probléma és mi nem, nem bízzák a beszélőre, hanem maguk határozzák meg, s nem feltétlenül foglalkoznak azzal, hogy a hétköznapi beszélők milyen nyelvi problémákkal küszködnek. A nyelvtervezők figyelme – ahogy azt már említettük – *elsősorban nem az egyes emberek, hanem „a nemzet” vagy „a nemzeti kisebbség” nyelvi problémáira* összpontosul.

3. A nyelvművelés tárgya – amint láttuk – nem a nyelvi probléma, hanem a nyelvhelyességi hiba. *Azt, hogy mi a nyelvhelyességi hiba, távolról sem a beszélő dönti el, hanem a nyelvművelő, mégpedig azzal, hogy egy formát helyesnek vagy helytelennek nyilvánít, azaz a kodifikáció által.* A kodifikáció ugyanakkor fölöttébb problematikus, legalább két szempontból: a) főbb vonalaiban a régebbi nemzedékek írott nyelvhasználatán alapul; b) részletkérdésekben nagyon nagy mértékben önkényes (azaz nem támaszkodik az úzusra, még az iskolázott beszélőkére sem).

A legtöbb nyelvhelyességi hiba nem probléma a hétköznapi beszélő számára, de a nyelvművelés képes azt problematizálni; ily módon *a nyelvművelés a nyelvi problémákat rendszerint nem megoldja, hanem gerjeszti.* Előfordul, hogy a nyelvművelők olvasói vagy hallgatói kérdésre válaszolnak a nyelvművelő cikkben vagy előadásban, vagyis a beszélő nyelvi problémájára reagálnak, sokkal jellemzőbb azonban az, hogy a saját maguk által nyelvi problémának minősített kérdéstről írnak („a” normától való eltérésre figyelnek fel) attól függetlenül, hogy a beszélők számára az problémaként merül-e fel vagy sem.

4. A Gramma Nyelvi Iroda tevékenysége a beszélők tényleges problémáin alapszik, a szakemberek konkrét *igények alapján* döntenek el, hogy milyen kérdésekkel foglalkozzanak. Ezek az igények azonban általában *az iskolázott beszélőkhöz kötődnek*, újságírókhoz, közigazgatási, oktatási szakemberekhez, fordítókhöz stb. A kevésbé iskolázott emberek nemigen fordulnak a Grammához tanácsért, így e réteg nyelvi problémáit a szakemberek jelenleg még kevésbé ismerik.

A nyelvi problémák köre

1. A nyelvmenedzselés-elmélet *a legkülönbélebb típusú* problémák kezelését magára vállalja, *nemcsak a nyelvi rendszerrel* kapcsolatosakkal foglalkozik, hanem a *diskurzusokat, az udvariasságot, a kontaktushelyzetekben való kommunikálást, a nyelvoktatást, a nyelvi törvényhozást* stb., stb. érintőkkel is. E megközelítés arra ösztönzi a kutatókat, hogy komplex módon lássák és láttassák a nyelvi helyzetet, és azt részletesen tárják föl. Mivel a nyelvmenedzselés-elmélet érdeklődési körébe tartozó nyelvi problémák nagyon sokfélék, és számuk is nagy, szükség van *fontossági sorrendjük* felállítására. Azt is világossá teszik az elmélet hívei, hogy nem minden problémát lehet, sőt nem is *kell* mindegyiket megoldani.

2. A nyelvtervezés mint korpusztervezés inkább csak *a nyelvi rendszerrel* kapcsolatos problémákkal foglalkozik, mint státusztervezés pedig *a nyelvi törvényhozás* és a *nyelvoktatás* kérdéseivel is, ám csekély figyelem irányul a diskurzusokban jelentkező sajátos problémákra, a kontaktushelyzetből adódó mindennapi nehézségekre stb. A nyelvtervezés tehát a nyelvi problémát a nyelvmenedzselésnél szűkebben értelmezi. Természetesen a nyelvtervezés is *súlyozza a problémákat*, hiszen arra, hogy egy társadalom minden nyelvi problémáját valaha is sikerüljön megoldani, nincs és soha nem is lesz lehetőség.

3. A létező magyar nyelvművelés – amint fentebb megállapítottuk – általában nem megoldja, hanem gerjeszti a nyelvi problémákat, nem számítva a Nyelvtudományi Intézet Nyelvtechnológiai és Élőnyelvi Osztályának keretein belül működő Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Munkacsoport munkáját, amely gyakorlatias céljaiból, valamint munkatársainak korrekt nyelvszemléletéből következően hasznos és értelmes problémamegoldó tevékenység. Ha a nyelvőrök foglalkoznának azzal a kérdéssel, hogy az általuk problematikusnak vélt jelenségek mekkora gondot okoznak a hétköznapi beszélőknek, valószínűleg az derülne ki, hogy *az utca emberének legtöbb nyelvhelyességi kérdésnek még a létezéséről sincs tudomása, de nem túl sokat ismernek ezek közül az iskolázott beszélők sem*, így ezek szerencsére nem is okozhatnak nekik problémát. (A nyelvhelyességi kérdésekkel ebből a szempontból a negyedik fejezetben foglalkozunk.)

4. A Gramma Nyelvi Iroda eddig a nyelvi problémáknak viszonylag *szűkebb körével* találkozott, nagyjából olyan típusú problémákat oldott meg, mint amilyenekkel a nyelvtervezés foglalkozik, vagyis túlnyomórészt – bár nem kizárólagosan – *korpuszalkítási* problémákat. Ugyanakkor, amennyiben az emberek más típusú problémákkal is fordulnának a Grammához, a Gramma munkatársai természetesen nem zárkoznának el az ezekkel való foglalkozástól sem.

A kedvezően értékelt normasértések

1. A nyelvmenedzselés-elmélet tekintettel van a kedvezően értékelt normasértésekre is, így pl. a különféle *presztízsváltozatokra*, amelyek természetesen semmilyen szempontból sem minősíthetők nyelvi problémáknak, viszont *segíthetik bizonyos problémák megoldását*. A beszélők nemegyszer azért javítják magukat, hogy közelítsenek az általuk nagyra becsült, nagy presztízzsel rendelkező, csodált nyelvváltozathoz, miközben az eredetileg használt formát nem feltétlenül tartják helytelennek.

2. A nyelvi presztízsz kérdése a nyelvtervezésben is fontos szerepet játszik, olyannyira, hogy – amint említettük – a nyelvtervezés szakemberei egyik fontos részterületként különítik el újabban a *presztízstervezést*. Egy olyan nyelvváltozatot például, amely a társadalom alacsony presztízszű beszélőjéhez (pl. az iskolázatlan emberekhez) kötődik, nemigen lehet elterjeszteni a társadalom magas presztízszű beszélőinek körében (pl. az iskolázott beszélők közt), és ugyanez érvényes mikroszinten is: egy-egy olyan konkrét nyelvi formát, amely a közösség tudatában alacsony presztízszű beszélőkkel asszociálódik, nem nagyon lehet elterjeszteni a magas presztízszű beszélők körében. Ezért – ha az adott nyelvváltozat vagy konkrét nyelvi forma elterjesztése fontos – először valamiképpen a *presztízszviszonyokat kell megváltoztatni*, ami nem könnyű feladat.

3. A nyelvművelés Lőrincze-féle liberális irányzata szorgalmazta a „pozitív nyelvművelést”, a nyelvi értékekre való rámutatást, az erre irányuló nyelvi ismeretterjesztést, ám a gyakorlatban ez a megközelítés a korábbi időszakokban kevéssé érvényesült. Jelenleg – alighanem a nyelvművelést ért kritikák következtében – *mintha gyakrabban foglalkoznának a nyelvművelők példaadás céljából pozitívan értékelt nyelvi jelenségekkel*, ami mindenképpen üdvözlendő fejlemény.

4. A Gramma Nyelvi Irodában dolgozó szakemberek a nyelvvalakításban fontos szerepet tulajdonítanak annak a ténynek, hogy *a magyarországi standardnak igen nagy a tekintélye a szlovákiai magyar beszélők szemében*. Az egyszerű, laikus nyelvmenedzselés gyakran áll egyszerűen abból, hogy a beszélő a helyi formát a magyarországi – vélt vagy tényleges – standard megfelelőjével helyettesíti (gyakori probléma viszont, hogy a beszélők nem ismerik a magyarországi úzust). A szervezett menedzselés a Grammában *a nyelvművelők által is hirdetett „egy magyar nyelv van” elvéből indul ki*, ami azt jelenti, hogy a Gramma munkatársai több kínálgató változat esetében hacsak lehet – persze sokszor nem lehet – *a magyarországi standard forma szlovákiai használatát szorgalmazzák, legalábbis formális kontextusban*.

A nyelvvalakítás szintjei

1. A nyelvmenedzselés-elmélet a nyelvvalakításnak három szintjét különbözteti meg: a mikroszintet, a mezoszintet és a makroszintet. A mikroszintet az *egyes beszélők, családok, kisebb informális társadalmi csoportok* alkotják; a mezoszinten a *kulturális, szakmai és más szövetségek, gazdasági szervezetek, sajtó, nevelési és oktatási intézmények, helyi és regionális önkormányzatok* helyezkednek el; makroszintű nyelvvalakítást folytatnak a *kormányzatok és a nemzetközi szervezetek* (ET, EBESZ, az EU szervei stb.). E szinteken meg lehetőségek eltérő nyelvvalakítási stratégiák érvényesülnek, mivel a problémák is, amelyeket meg kell oldaniuk, sok esetben jelentősen különböznek. A nyelvmenedzselés-elmélet számára a három szint egyformán fontos.

2. A nyelvtervezés problémamegoldó tevékenysége a *makroszintre támaszkodik*, vagyis a nyelvtervezők elsődlegesen országos hatókörű intézmények segítségével végzik munkájukat, elsősorban olyan problémákkal foglalkoznak, melyek ezen a szinten oldhatók meg.

3. A nyelvművelés mindhárom szinten tevékeny. *Makroszintű* tevékenységére jó példa volt az ún. *reklámtörvény szorgalmazása*, melynek segítségével az idegen szavak terjedésének szerettek volna a nyelvőrök „gátat vetni”. A nyelvművelő intelmek terjesztésének leghatékonyabb színtere az *oktatás*, ahol a nyelvőrök egyrészt a tankönyvek, másrészt a pedagógusképzés révén érvényesítik – sajnos többnyire egyáltalán nem pozitív – befolyásukat, formálják – sajnos nagyon gyakran inkább deformálják – a felnővekvő nemzedékek nyelvi tudatát. Ugyanakkor a nyelvművelés a nyelvészeti képzettség nélküli, de annál lelkesebb önkéntes nyelvművelők, valamint az anyanyelvi mozgalom révén az *alacsonyabb szinteket* is megcélozza.

4. A Gramma Nyelvi Iroda maga *mezoszintű intézménynek* tekinthető, bár a szlovákiai magyar közösség viszonylatában „központi” szerepű. A *hivatali kétnyelvűség szorgalmazásában* mezoszinten mozog, a helyi és regionális önkormányzatok, ill. közigazgatási szervek szintjén. Ugyancsak ehhez a szinthez kötődik *az iskolák számára nyújtott nyelvi tanácsadása*, az oktatási terminológia fejlesztése, a kétnyelvű iskolai dokumentáció elkészítése stb.

Tevékenységek

1. A különféle szintű és jellegű problémák megoldása különböző tevékenységi típusokat igényel. A nyelvmenedzselésben az alapvető kettősséget az egyszerű és a szervezett menedzselés alkotja. Az egyszerű menedzselés egyénhez vagy informális csoporthoz kötődik, és sokszor csak egy adott kommunikációs aktusra vonatkozik (de lehet nagyobb kihatású is, pl. a névadás vagy az iskola tannyelvének megválasztása a gyermek számára); ezzel szemben a szervezett menedzselés szervezethez, intézményhez, hatósághoz kötődik, s többnyire nem csupán egyetlen adott kommunikációs aktusra vonatkozik, hanem eleve nagyobb kihatású kíván lenni.

A nyelvmenedzselés tehát a problémák megoldását nem csak szervezeten, a legmagasabb szinten képzelel el, hanem „lehatol” a hétköznapi emberek konkrét diskurzusainak szintjéig, és természetes módon számol (kisebb) közösségi, sőt egyéni megoldásokkal is. Az egyszerű ↔ szervezett menedzselésen kívül a nyelvmenedzselő tevékenység többféle dichotómiával is megragadható: ilyen a laikus ↔ szakértői menedzselés; a tudattalan ↔ tudatos menedzselés; az egyedi probléma menedzselése ↔ tipikus probléma menedzselése; a diskurzus javítása ↔ nyelvi változás előidézése.

Mivel a nyelvi problémák, ahogy fentebb láttuk, különböző szinteken keletkeznek, megoldani is különböző szinteken kell őket. Így aztán a nyelvi menedzselési folyamat „kimenete” nem csupán (és nem elsősorban) *kézikönyv, szótár*, esetleg *nyelvtan* lehet, az akcióterv az *önkorrekciótól* kezdve a *nyelvi reformjavaslatokig* több szinten és többféle módon is megvalósulhat.

2. Ha a nyelvtervezést az előbb említett kettősségek szempontjából szeretnénk jellemezni, azt mondhatjuk, hogy az mindenképpen *szervezett* tevékenység, nem pedig *egyéni*; *szakértői*, és semmiképpen sem *laikus*; *tudatos*, és nem *tudattalan*; *tipikus*, és nem *egyedi* problémára irányuló; nem csupán a diskurzusokat akarja megváltoztatni, hanem *nyelvi változásokat* kíván előidézni.

A nyelvtervezés feltételezi a *felülről történő irányítást*: a nyelvtervezők szerint a nyelvtervezés (a nyelv tervezése) egyfajta objektív, technikai diszciplína. A nyelvtervezés ilyen értelemben sokkal egyoldalúbb, mint a nyelvmenedzselés.

A nyelvtervezés egyik kiemelkedő szakembere a kodifikálót *nyelvmérnök*nek nevezi; egy másik mértékadó egyénisége pedig a „nyelvi tervezés” terminusról azt állapítja meg, hogy az a nyelvi problémák megoldásának szervezett tevékenységére utal, tipikusan állami szinten.

3. Az akadémiai nyelvművelés szervezett tevékenység, de van ún. laikus és írói nyelvművelés is, amely kevésbé szervezett; az egyes nyelvművelő kiadványok értékítéletei eléggé összehangolatlanok. A nyelvművelés továbbá büszke arra, hogy tudományos tevékenység, vagyis szakértőinek prezentálja magát, ugyanakkor közismert, hogy még az akadémiai nyelvművelők nyelvvel kapcsolatos nézetei is nagyon sokszor a laikusokéira jobban hasonlítanak, mint a szakemberekéire. A nyelvművelés ugyan tudatos tevékenység, ám a nyelvművelők értékítéletei gyakran önkényesek, nem épülnek tudatos, kidolgozott értékrendszerre. A nyelvőrök egyedi nyelvbotlásokat éppúgy szóvá tesznek, mint tipikus problémákat; ez önmagában nem lenne baj, viszont az már igen, hogy *a kettő közt legtöbbször nem tesznek különbséget*. A nyelvművelés számára a diskurzusok javítása eszköz a nyelvi célok megvalósításához, ill. a nyelvművelés hasznosságának bizonyításához.

4. A Gramma Nyelvi Iroda tevékenysége *ugyanúgy jellemezhető az említett kettősségek szempontjából, mint a nyelvtervezésé*, ugyanakkor az iroda munkatársai tisztában vannak az *egyszerű menedzselés fontosságával*, kutatóként ezzel is foglalkoznak, saját tevékenységükben egyre jobban számolnak vele, mint egy olyan szinttel, amelyet érdemes figyelembe venni saját nyelvalakítási döntéseik meghozatalában.

A nyelvalakítás folyamata

1. A nyelvmenedzselés-elmélet a problémakezelési folyamat négy fázisát különbözteti meg: 1. a beszélők a kommunikáció során észlelik a normától való eltéréseket (noting); 2. kedvezőtlenül vagy kedvezően értékelik ezeket az eltéréseket (evaluation); 3. cselekvési tervet készítenek (adjustment design); 4. megvalósítják a cselekvési tervet (implementation). Ehhez még célszerű volna hozzátenni egy 5. pontot is: a visszacsatolást (feedback), amely egy újabb problémakezelési folyamatot indíthat meg abban az esetben, ha kiderül, hogy a) a nyelvi problémát nem sikerült (megnyugtatóan) megoldani; b) sikerült ugyan (megnyugtatóan) megoldani, ám ennek következtében egy újabb megoldandó nyelvi probléma jött létre.

Ez a fázis voltaképpen azonos az 1. fázissal, az eltérés észlelésével – azokban az esetekben, amikor *van* eltérés, vagyis szükség van újabb menedzselési folyamatra.

A nyelvmenedzselés fent vázolt folyamata bármikor megszakítható: pl. a problémát az interakció résztvevői érzékelik és értékelik is, de nem tartják fontosnak, hogy továbbra is foglalkozzanak vele (pl. a beszélőt letegezi egy eladó, őt ez zavarja, de nem szól neki), vagy kidolgoznak ugyan akciótervet, de az nem valósul meg; így a történelemből több példa is van arra, hogy kiválóan kidolgozott tervezetek a megfelelő feltételek hiányában sohasem váltak valóra (pl. számos mesterséges nyelvet alkottak az emberek, de ezek közül a legtöbb soha nem terjedt el szélesebb körben).

2. A nyelvtervezésben Einar Haugen és Jiří V. Neustupný modelljei ismeretesek, amelyeket főntebb már bemutatunk.

Haugen modellje négyfajta tevékenységgel számol: 1. szelekció (norma kiválasztása), 2. kodifikáció (a kiválasztott nyelvváltozat normájának rögzítése), 3. implementáció (a kiválasztott norma elterjesztése), 4. elaboráció (a standard funkcionális hatókörének kiterjesztése); ezek – amint említettük – nem az egyes problémák megoldásának mozzanatai, hanem a standard nyelvváltozat kodifikálására és fejlesztésére irányuló problémakomplexum megoldásának fázisai.

Neustupný modellje négy nyelvtervezési (nem nyelvi!) problémátípust nevez meg, és ezekhez rendel tevékenységfajtát: 1. a szelekció problémáját *politikai döntésekkel* lehet megoldani; 2. a stabilitás eléréséhez *kodifikációra* van szükség; 3. a bővítés problémája *kidolgozás* révén oldódik meg; 4. a differenciáció megvalósulása *művelés* révén történik. Mindkét modellnek folyamat jellege is van, ami a nyelvmenedzselési folyamattal rokonítja.

Haugen modelljének három eleme, a szelekció, a kodifikáció és az elaboráció a cselekvési terv kidolgozásához tartozik, az implementáció pedig természetesen a cselekvési terv megvalósulását jelenti. Neustupný modelljének mind a négy mozzanata a cselekvési terv kidolgozásához és a cselekvési terv megvalósításához tartozik.

3. A magyar nyelvművelésben nem ismeretesek a fentiekhez hasonló modellek, s a nyelvművelő tevékenység egyes mozzanatait nem is szokás egymástól elkülöníteni és vizsgálni. A nyelvőr tevékenységben ugyanakkor jól elkülöníthetőek a nyelvmenedzselési folyamat egyes állomásai: 1. a nyelvművelő eltérést észlel a standard nyelvi normától; 2. ezt az eltérést a legtöbb esetben „zsigerből”, alapbeállítódásának megfelelően negatívan értékeli; 3. ahelyett, hogy értelmezné, feltárná mozgatórugóit, figyelembe véve a beszélő szándékát és a konkrét beszédhelyzetet, „cselekvési tervet” készít, azaz megtalálja azt az egy vagy több nyelvi formát, amellyel a „nyelvhelyességi hibát” helyettesíthetőnek véli, továbbá eldönti, hogy nyelvművelő cikket ír-e vagy más módon fejezi ki az adott formával kapcsolatos nemtetszését, és próbálja meg rávenni a beszélőket a kifogásolt szó, kifejezés, nyelvtani jelenség stb. mellőzésére; 4. megvalósítja a cselekvési tervet, azaz tipikus esetben ír egy nyelvművelő cikket, melyben bemutatja a hibáztatott jelenséget, és arra biztatja az olvasóit, hogy azt valami más nyelvi formával helyettesítsék.

A nyelvi problémák tágabb összefüggésbe helyezése

1. A nyelvmenedzselés-elmélet kidolgozói hangsúlyozzák, hogy a nyelvmenedzselésnek tekintettel kell lennie az érintett közösség *kommunikációs problémáira*, azoknak pedig *társadalmi-gazdasági meghatározóik* vannak. Ennek hiányában ugyanis a nyelvmenedzselők akciótervei kudarcra vannak ítélve. Ha például egy nyelvi forma tökéletesen biztosítja a hatékony kommunikációt, s minden szempontból megfelel a vele szemben támasztott beszélői követelményeknek, a beszélőket nehéz rávenni, hogy lemondjanak róla (pl. purista vagy más, a kommunikáción kívül álló indíttatásból). Ugyanakkor hiába nem megfelelő pl. egy nyelvváltozat, a nyelvmenedzselés sikere bizonytalan, ha a menedzselők nem élvezik az adott közösség bizalmát vagy nem állnak rendelkezésre számukra a szükséges anyagi eszközök a menedzselés eredményeinek implementálására.

2. A szűken vett nyelvi problémák kommunikációs és társadalmi-gazdasági hátterével természetesen a nyelvtervezés szakemberei is tisztában vannak, ezek nélkül tevékenységük nem is lehetne sikeres. Azt, hogy a nyelvtervezők tervezeteik kidolgozásában a realitás talaján

maradjanak, nagyban elősegíti a *hatóságokkal való együttműködésük*. A nyelvtervezők is nagy gondot fordítanak a nyelvtervezés eredményeinek implementálására, melynek során nem lehet nem számolni az implementálást befolyásoló társadalmi és gazdasági tényezőkkel.

3. Mivel a nyelvművelés nagyon gyakran strukturális alapon pécéz ki nyelvi formákat, ezek a formák *eredendően „helytelenek”*, „helytelenségüket” nem befolyásolja az, hogy gátolják-e a hatékony kommunikációt vagy sem, s az sem, hogy a közösségben jószerivel ismeretlenek-e vagy ellenkezőleg, nagymértékben elterjedtek. A „helytelenség” strukturális meghatározottságához hasonlóan a *hagyományörzés indítéka is a kommunikációs és társadalmi-gazdasági meghatározók figyelembevételére szól*, hiszen az „ösi” formák értékét a nyelvörök szemében nem befolyásolja az, hogy használatuk gátolja-e vagy segíti a kommunikációt, s természetesen az sem, hogy a nyelvközösségben az adott formát kevesen használják-e vagy sokan.

Ugyanakkor a nyelvi valóságot a nyelvművelők sem hagyhatják teljesen figyelmen kívül, így *a korábban helytelenített új nyelvi formákat később, miután elterjednek a nyelvközösség jelentős részében, már enyhébben ítélik meg*, idővel pedig nemegyszer *végképp felhagynak üldözésükkel*.

4. A nyelvmenedzseléshez és a nyelvtervezéshez hasonlóan a Gramma Nyelvi Iroda nyelvvalakító tevékenysége is maximálisan *számol a nyelvvalakító lépések kommunikációs hátterével és társadalmi-gazdasági meghatározottságával*. Például a magyarországi formák előnyben részesítésének a helyi kontaktusváltókkal szemben nemegyszer gátat szab az, hogy a magyarországi formák a helyi beszélők számára félreérthetőek. Azt sem nehéz a Gramma munkatársainak felmérniük, hogy milyen tényleges lehetőségei vannak a javasolt formák implementációjának. A kisebbségi nyelv hivatalos, ill. közéleti színtereken való terjesztésében a Gramma a *magyar többségű helyi és regionális önkormányzatokra* támaszkodik leginkább, ill. azokra a *helyi és regionális államigazgatási szervekre*, amelyekben a *munkatársak magyar nemzetiségűek*, és így érdekelték a magyar nyelv pozíciójának erősítésében.

Értékkorientáltság

1. A nyelvmenedzselés a résztvevők érdekei által meghatározott, explicit módon kifejezett *értékekre* épül. Mivel a különböző társadalmi csoportoknak eltérő, egymással nemegyszer szembenálló érdekeik vannak, „*semleges*”, „*érdektelen*” vagy „*közérdekű*” nyelvvalakítás *nem létezik*. A nyelvmenedzselés-elmélet kidolgozói fontosnak tartják annak feltárását, hogy a laikus beszélők és a nyelvészek nyelvi értékítéleteit milyen érdekek befolyásolják. A nyelvmenedzselés elméletétől tehát *nem idegen a nyelvi jelenségek értékelése*, azaz annak tisztázása, *mit és miért tartanak jónak a beszélők, ill. maguk a nyelvmenedzselők* egy-egy diskurzusban, egy-egy nyelvváltozatban vagy „a nyelvben” magában. Fontos kiemelni, hogy a nyelvmenedzselésben *a hétköznapi beszélők nyelvi értékítő tevékenysége is helyet kap*, nemcsak a szakembereké.

2. A nyelvtervezés is *értékekre épül*, ezek viszont *nincsenek explicit módon kifejtve*, rejtetten érvényesülnek, azt sugallva, hogy ezek az értékek *magától értődőek, egyetemesek, közmegegyezésen alapulnak, megkérdőjelezhetetlenek, sőt megváltoztathatatlanok*. Ez a megközelítés teljesen természetesnek hatott a kommunista diktatúra időszakának magát monolitikusnak tekintő társadalmában, ám anakronizmusnak látszik a mai plurális világban. A nyelvtervezők nem tartják fontosnak, hogy a nyelvi értékítéletek mögött álló érdekekkel foglalkoz-

zanak, mivel *saját értékrendszerüket egyetemesnek vélik*, ebből következően pedig a többit nem tartják megfelelőnek.

Ami a konkrét nyelvi formák értékelését illeti, a nyelvtervezés természetesen erre épül, hiszen az ilyen értékelés nélkül a nyelvi változások befolyásolásának nem volna értelme. Ugyanakkor *az értékelés szűkebb körű, mint a nyelvmenedzselésben*, a laikus beszélő nyelvi értékítéletei nem kapnak benne jelentős szerepet.

3. A nyelvművelés éppúgy *kifejtetlen, rejtetten érvényesülő értékekre épül*, s éppúgy *nem reflektál ezekre az értékekre és a mögöttük meghúzódó érdekekre*, mint a nyelvtervezés. A nyelvművelés *állandóan értékeli* a nyelvi jelenségeket (többnyire negatívan), ám nem valamilyen stabil értékrendszer alapján, hanem *hol ilyen, hol amolyan értéket kiragadva*. A nyelvművelők következtelenül hivatkoznak különféle, gyakran egymásnak ellentmondó kritériumokra, főleg strukturalista, ill. purista jellegűekre; ennek következtében intelmeik is következtelenek.

Például az *elintézést nyer, megrendezésre kerül*-féle ún. terpeszkedő kifejezések azért rosszak, mert nem olyan tömörek, mint az *elintézik, megrendezik*-féle formák, ugyanakkor a *nagymos, megszakért*-féle igei elvonások hiába tömörek, a nyelvőrök mégis a *nagymosást végez, szakértői véleményt fogalmaz meg*-féle „terpeszkedő kifejezések” használatát szorgalmazzák, strukturális okokból és konzervatív beállítódásukból kifolyólag.

A nyelvművelés értékelő tevékenységének további jellemzője, hogy a nyelvőrök rendszerint *nem tesznek különbséget a nyelvi (nyelvrendszerbeli) jelenségek értékelése és a nyelvi produktumok (diskurzusok) értékelése közt*. A negatív értékelések *megbélyegző jellegűek*: nemcsak a *nyelvi jelenségek* bélyegződnek meg, hanem a *nyelvváltozatok* is, amelyekben előfordulnak, közvetve pedig azok a *beszélők* is, akik ezeket a nyelvváltozatokat használják.

A nyelvészeti végzettséggel nem rendelkező személyek, különösen olyanok, akiknek más területen tekintélyük van (írók, tudósok), előszeretettel nyilvánítanak véleményt nyelvi kérdésekben, s a hivatásos nyelvművelőkével azonos tekintéllyel lépnek föl (sőt sokszor azoknál határozottabban és türelmetlenebbül fogalmazzák meg álláspontjukat). Ezeket a véleményeket a hivatásos nyelvművelők *nem adatforrásként kezelik, hanem maguk is szívesen idézik*. Azt is mondhatjuk, nemegyszer velük végeztetik el a „piszkos munkát” – olyan véleményeket „fogalmaztatnak meg” velük, amiket ők maguk már nem engednek meg maguknak, tudván, hogy azok már nem szalonképesek a tudományban. (A harmadik fejezetben erre példát is hozunk, Kodály Zoltántól.)

Saját metaforájuk szerint a laikus nyelvművelők a nyelvművelés „könnyűlovassága”, amely nyilván oda is eljut, ahova a „hadvezérek” nem merészkednek be.

4. A Gramma Nyelvi Irodában működő szakemberek sem foglalkoztak a korpuszalakítás elveit meghatározó értékekkel, föltételezték, hogy ezen a területen konszenzus van. A nyelvmenedzselés-elmélettel való megismerkedésnek köszönhetően tudatosult bennük, hogy *az ő nyelvalakító tevékenységük sem objektív, nem szolgálja egyformán az egész szlovákiai magyar beszélőközösség érdekeit*. A Gramma nyelvalakító tevékenységének elvei elsősorban a *középosztály* érdekein alapulnak, és főként a *nagyobb mobilitással rendelkező*, ill. *Magyarországhoz erősen kötődő* rétegek érdekeit szolgálják. – Ami a konkrét nyelvi jelenségek értékelését illeti, a mögöttük álló értékrendszer alapos feltárása és közzététele még várat magára.

Nyelvalakítás és hatalom

1. A nyelvmenedzselés-elmélet azon a feltételezésen alapul, hogy a nyelvmenedzselési folyamat résztvevőinek nemcsak hogy eltérőek az érdekeik, hanem abban is különböznek egymástól, *milyen mértékű politikai, gazdasági, katonai, társadalmi, kulturális stb. hatalommal rendelkeznek*. Minél nagyobb egy csoportnak a hatalma, annál alkalmasabb arra, hogy keresztülvigye az elképzeléseit, és olyan menedzselési lépéseket hajtson végre, amelyek főleg az ő érdekeit szolgálják. A nyelvmenedzselés-elmélet különbséget tesz egyrészt a hatalom különféle formái közt (pl. politikai, gazdasági, katonai, társadalmi, kulturális), másrészt a hatalom különböző szintjei (helyi, regionális, országos) között.

2. A nyelvtervezést irányító szakemberek *úgy gondolják magukról, hogy az egész társadalom érdekeit képviselik*, és ennek megfelelően mintegy az egész társadalom nevében járnak el – kérdéses azonban, honnan ered ez a szerepük, legitimációjuk. Mivel a nyelvtervezők – céljaiknak megfelelően – tevékenységüket sok esetben valamely *államhatalmi szerv* megbízásából végzik, emellett valamilyen *tudományos testülethez* (leginkább tudományos akadémiához) is kötődnek, ilyenkor megfelelő hatalmuk és tekintélyük is van ahhoz, hogy munkájuk eredményeit implementálják.

3. A nyelv művelők is a nyelvtervezőkhöz hasonlóan vélekednek társadalmi szerepükről, csak ők emezeknél is inkább *„a nemzet” érdekeit kívánják képviselni*, ezen felül pedig *erkölcsi tekintélyi pozícióba* is helyezik magukat (pedig erre még kevésbé van jogalapjuk, mint arra, hogy „a nemzet” érdekeit képviseljék). A magyar nyelv művelésre minden korban jellemző, hogy *keresi az államhatalom kegyeit*, kiszolgálja annak érdekeit, hogy ily módon minél nagyobb befolyásra tegyen szert.

4. A Gramma Nyelvi Iroda munkatársai a hatalom kérdéseivel nap mint nap szembe-sülnek. Tudatában vannak annak a ténynek, hogy *állami szinten a szlovákiai magyar beszélőközösség nem rendelkezik politikai hatalommal, s nagyon csekély a gazdasági hatalma*. *Helyi és részben regionális szinten* viszont, a demokratikus társadalmi berendezkedésnek, az öngazgatási rendszernek köszönhetően *olyan hatalmuk van, amilyen nem volt a rendszerváltás előtt*. Azt is világosan látják, hogy a szlovákiai magyar beszélőközösségen belül a szlovákiai magyar politikusokon kívül *a műveltségi elit is rendelkezik bizonyos hatalommal*: van némi befolyása a tömegtájékoztató eszközökre, a kultúrára, s csekély mértékben az oktatáspolitikára is stb. Ez a hatalom megmutatkozik a nyelv alakítás képességében is. Az elit mindig hajlamos saját érdekeit osztársadalmi érdekként beállítani, és ezzel „láthatatlanná tenni” más rétegek érdekeit. A nyelvmenedzselés elméletének köszönhetően tudatosultak ezek a problémák a Gramma munkatársaiban, akik ennek következtében érzékenyebbé váltak más társadalmi rétegek érdekei iránt.

A nyelvi problémák feltárása

1. Az a tény, hogy a nyelvmenedzselés a nyelvi problémák kijelölésében a hétköznapi beszélőből indul ki, szükségessé teszi, hogy a szakemberek *föltárják* a különböző szinteken keletkező nyelvi problémákat, az *egyéni beszélők* problémáitól kezdve, a *családokban* keletkező problémákon, az *informális kisközösségekben*, a különféle nagyságú *szervezetekben* stb. keletkező problémákon keresztül egészen az *osztársadalmi problémákig*.

A problémaelemzés és -megoldás az *egyszerű menedzselésből* indul ki, vagyis a hétköznapi beszélőknek azokból a tevékenységeiből, amelyeket a konkrét diskurzusokban létre-

jövő mikroproblémák megoldására alkalmaznak. Ez a megközelítés *realista* (valódi nyelvhasználati problémákból indul ki, nem a nyelvi szerkezet álproblémáiból) és *demokratikus* (főleg az egyszerű beszélőkre irányul), emiatt pedig különösen alkalmas a kisebbségi közösségek nyelvi problémáinak megoldására.

2. A nyelvtervezés *nem támaszkodik a hétköznapi beszélők megoldásaira*. Szemben a nyelvmenedzseléssel, amely „alulról fölfelé” halad a nyelvi problémák feltárásában, a nyelvtervezés ellenkező, „felülről lefelé” irányultságú, a felső szinten is észlelhető nyelvi problémákból indul ki, azokat ismeri, és azokat is akarja megoldani, arra számítva, hogy ezzel megoldódnak az alacsonyabb szinten jelentkező nyelvi problémák is. Mivel ez természetesen nem mindig van így (sőt: sokszor nincs így), a nyelvtervezés számos problémát megoldatlanul hagy.

3. A nyelvművelés – ahogy mondtuk – eleve nem foglalkozik a nyelvi problémák megoldásával, *inkább gerjeszti őket, semmint megoldaná*. Nem is érdekelt a tényleges nyelvi problémák feltárásában, mivel nem a problémamegoldást tekinti elsődleges feladatának. A Nyelvművelő kézikönyv és Nyelvművelő kézisztár nagyon kevésbé segíti a beszélőt abban, hogy a kommunikációs helyzetnek megfelelően, hatékonyan kommunikáljon, a célja sokkal inkább az, hogy rávegye őt bizonyos szavak, kifejezések, nyelvtani jelenségek kerülésére. Más a helyzet a Nyelvtudományi Intézet Nyelvtechnológiai és Élőnyelvi Osztályának keretein belül működő Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Munkacsoport által végzett nyelvi közön-ségsszolgálattal, amely valószínűleg reális és hasznos tanácsokat ad a hozzájuk fordulóknak.

Ez a vélemény a tanácsadásban részt vevő munkatársakkal való személyes ismeretségen alapul, nem azon, hogy empirikusan vizsgálatok folytak volna a tanácsok korrektségének megállapítására. A munkatársak személye, szakképzettségük és szemléletük a garancia arra, hogy ez a tevékenység korrekt.

4. A Gramma Nyelvi Iroda munkatársai *a nem nyelvész beszélők problémáiból indulnak ki*, igaz, ezek többnyire – nem számítva a közigazgatás szakembereit – *hivatásos beszélők* (újságírók, politikusok, tanárok, fordítók): ők fordulnak leggyakrabban kérdésekkel és kérésekkel a Grammához. Ugyanakkor a Gramma Nyelvi Iroda munkatársai nekifogtak a nyelvi problémák különféle típusai feltárásának, és tervbe vették egy *nyelviprobléma-adatbázis* létesítését az irodában. A tervek szerint ez az adatbázis elsősorban a *hétköznapi beszélők* nyelvi problémáit fogja tartalmazni.

Nyelvalakítási stratégia és nyelvi egység

1. Míg a modernizáció időszakában a standardizálás célja a nemzeti és állami egységet szimbolizáló nyelvi egység megeremtése, ill. – ha már alapvetően megvolt – megerősítése volt, napjainkban a hangsúly áttevődik *a nyelvi sokféleség megerősítésére*, mind a nyelvközösségen belül, mind pedig nyelvközi viszonylatban. Ezzel együtt az elvont „nemzet” érdekeivel szemben a hétköznapi beszélők érdekei kerülnek előtérbe. A nyelvmenedzselés elmélete tudatos alakítója kíván lenni ennek a folyamatnak, melynek bizonyos aspektusait *destandardizáció* néven ismerjük.

2. A nyelvtervezés *a modernizáció időszakában* érvényesülő céloknak megfelelően – egy nyelven belül – *a nyelvi egységet szorgalmazta*. A nyelvtervezők legfőbb tevékenysége a standard nyelvváltozat létrehozása, normájának stabilizálása és a standard elterjesztése volt a

nyelvhasználat különféle szinterein. Ugyanakkor tudni kell, hogy a nyelvtervezők ezt a munkát sok esetben többnyelvű környezetben végezték, ahol egynél több nyelv helyzete szorult rendezésre, szabályozásra. *Több nyelv viszonylatában* a nyelvtervezők tevékenysége a *nyelvi sokféleség megerősödését* célozta.

3. A nyelvművelésre még a nyelvtervezésnél is jellemzőbb a *standardközpontúság*, csak ez – monolitikus szemlélete miatt – sokkal kevésbé látszik, mint a nyelvtervezés esetében. „A nyelv” és „a standard” sok nyelvművelő számára annyira egy, hogy *a standard „művelését” talán maguk is „a nyelv művelésével” azonosítják*. Egy nyelven belül a magyar nyelvművelés ily módon *a nyelvi egység szorgalmazója*; nemcsak a rendszerváltás előtt, hanem ma is hevesen ellenzi a standard norma „fellazítását”. Fő „érvük” az egy nyelven belül sokféleség megerősítése – pl. a magyar nyelv többközpontúságának elismerése – ellen, hogy ez „veszélyezteti a magyar nyelv egységét”, és „nyelvi különfejlődéshez” vezet. Ugyanakkor a nyelvészek meggyőzően mutattak rá arra, hogy *a magyar nyelv állami változatainak szétfejlődése nem a jövőben fog bekövetkezni*, ha figyelmen kívül hagyjuk a nyelvőrök intelmeit, hanem már *jelenleg is folyamatban van*, ráadásul ez a folyamat *szükségszerű és elkerülhetetlen*. Ám a szétfejlődés nem a magyar nyelv leépülésének, hanem épp az új helyzethez való alkalmazkodásának, azaz életképességének a bizonyítéka.

A nyelvművelést *nem érdeklik a többnyelvűségi helyzetből adódó problémák*, a magyar beszélők egyharmadának ilyen jellegű nyelvi problémáit folyamatosan nemlétezőnek tekinti. Sőt: *a kisebbségi magyarok többségi nyelvének az anyanyelvükre gyakorolt hatásával sem foglalkozik* a magyarországi nyelvművelés (a határon túli igen, de elavult szemlélete miatt nincs ebben sem sok köszönet). Ez a problematika teljes mértékben hiányzik a Nyelvművelő kézikönyvből és a rendszerváltás után már két kiadásban megjelent Nyelvművelő kézikötetből is.

4. A Gramma Nyelvi Iroda tapasztalati, *empirikus tényként fogadja el a magyar nyelv – ezen belül a magyar standard – többközpontúságát*, azt a tényt, hogy a magyar nyelvnek némileg eltérő standard változatai használatosak Magyarországon és az egyes határon túli régiókban. A határon túli standard nyelvváltozatok elemeinek kodifikálása *destandardizáció*; ez a tevékenység tehát leginkább a *nyelvmenedzselés* megközelítésével van összhangban. A nyelvművelők érvelésével szemben a Gramma azt a főntebb ismertetett, empirikus adatokkal is alátámasztható nézetet fogadja el, mely szerint a magyar nyelv Trianon óta és annak következtében folyamatosan szétfejlődik, és ez *szükségszerű*. A kisebbségi magyar régiókban a magyar standard és a regionális beszélt nyelvi változatok közt *hasonló a viszony, mint a diglossiahelyzetekben az „emelkedett” és a „közönséges” kód között*. *A nyelvi egység nincs veszélyben, de másképp kell felfogni, mint ahogy azt a nyelvművelők fogták föl*. A Gramma munkatársainak ezt a megközelítést épp *a hétköznapi beszélők érdekei motiválják*, vagyis a Gramma ez irányú tevékenysége is leginkább a *nyelvmenedzselés* keretein belül írható le és értelmezhető.

Összegzés

Ebben a fejezetben a nyelvalakítás három fontos irányzatát tekintettük át. Mind a három jelen van a mai modern nyelvalakításban; a magyar nyelvterületen a *nyelvművelés* a legismertebb, de sok tevékenység, amelyet a laikus közvélemény nyelvművelésnek tart, sokkal inkább tekinthető *nyelvtervező* tevékenységnek. A nyelvmenedzselés jelenleg még ismeretlen a laikus közvélemény előtt, ugyanakkor ez a megközelítés remélhetőleg hamarosan széleskő-

rúen el fog terjedni tájainkon. Ez a megközelítés van ugyanis *leginkább összhangban a posztmodern társadalmakban élő emberek törekvéseivel*: az egyén és a kisközösségek szerepének növekedésével kapcsolatos kihívásokra épp a nyelvmenedzselés-elmélet adja a legadekvátabb választ azzal, hogy a nyelvi problémák körének meghatározását a laikus beszélőre bízta, sőt a megoldási módszerek kidolgozásában is a laikus beszélők hétköznapi nyelvmenedzseléséből indul ki. Ezenkívül ez a megközelítés a *legátfogóbb*, olyannyira, hogy *képes integrálni mindazokat a tevékenységfajtákat, amelyek a nyelvtervezésre és/vagy a nyelvművelésre jellemzőek*, ugyanakkor *számos olyan területet is lefed, amelyre a másik két irányzat nem fordított eddig figyelmet*.

Áttekintésünkben – remélhetőleg – az is világossá vált, hogy ezeket az irányzatokat *nem érdemes szembeállítani egymással*. A nyelvtervezés és a nyelvművelés közt – amint láttuk – egyfajta *munkamegosztás* alakult ki: a nyelvtervezés elsősorban azoknak a nyelv-közösségeknek a problémáit tudja sikeresen megoldani, amelyekben még nincs vagy még fiatal a standard nyelvváltozat, amelyekben tehát a cél *a standard nyelvváltozat létrehozása és/ vagy stabilizálása, a szaknyelvek megteremtése*, ill. a többnyelvű társadalmakban *a különböző nyelvek szerepének kijelölése és ezek alkalmassá tétele a szükséges funkciókban való használatra*. Ezzel szemben a nyelvművelés – nem a létező magyar nyelvművelés persze – inkább azokban a közösségekben alkalmazható sikeresen, amelyekben már létezik stabil, megállapodott standard nyelvváltozat, ez azonban a körülmények változása *miatt állandóan „karbantartásra” szorul*; ilyenkor hasznos lehet a spontán folyamatokba a nyelvvalakítás eszközeivel is „besegíteni”.

Ami pedig a nyelvmenedzselést illeti, ennek hasznosságát a jövő fogja igazolni; elképzelhető, hogy átfogó jellegénél fogva ez az irányzat bizonyos értelemben magába olvasztja majd a másik kettőt, persze nem úgy, hogy azok megszűnnének létezni, hanem úgy, hogy azok viszonylagosan önálló alkotórészévé válnának a nyelvmenedzselésnek mint legátfogóbb nyelvvalakítási irányzatnak.

A MAGYAR NYELVMŰVELÉS

3. fejezet

A LÉTEZŐ MAGYAR NYELVMŰVELÉS NÉHÁNY JELLEGADÓ SAJÁTOSSÁGÁRÓL

Bevezetés

Ebben a fejezetben azzal a kérdéssel foglalkozunk, mik a létező magyar nyelv-művelésnek mint nyelvvalakító tevékenységnek a sajátosságai; a magyar nyelv-művelésre jellemző tevékenységi formákat abból a szempontból vizsgáljuk meg, hogy ezekben a nyelvvalakító célzat miként valósul meg. E témakör számos kérdése előkerült már az előző fejezetekben is, különösen sok minden kiderült a magyar nyelv-művelésről a nyelvmenedzselés-elmélettel való összehasonlításból. Ebben a fejezetben azonban *a nyelv-művelésre jellemző egyes tevékenysé-gekre* fókuszálunk, az első fejezetben körüljárt nyelvvalakító tevékenységekből kiindulva.

A fejezet címével kapcsolatosan még meg kell jegyezni, hogy „létező magyar nyelv-művelésen” a magukat nyelv-művelőnek tartó személyek tényleges tevékenységét értjük elsősorban, tehát nem annyira elméleti jellegű kinyilatkoztatásait, hanem inkább gyakorlati munkájukat. (Tudni kell ugyanis, hogy a magyar nyelv-művelés egészen más képet fest saját magáról, mint amilyen a valóság.) Megállapításaink elsősorban a nyelv-művelés fő vonulatára, az *akadémiai nyelv-művelésre* vonatkoznak, amely magát „szaktudományos” tevékenységnek tekinti.

Amint fentebb láttuk, a létező nyelv-művelés további területeihez tartozik az iskolai nyelv-művelés, a közéleti-publicisztikai nyelv-művelés, az írói nyelv-művelés, a mozgalmi nyelv-művelés és a mindennapi vagy amatőr nyelv-művelés.

Ezek közül csak az *írói nyelv-művelésre* térünk ki röviden, mivel a nyelv-művelés egyik tevékenységi formájának ez a reprezentatív képviselője, így áttekintésünk hiányos volna, ha csak az akadémiai nyelv-művelés ilyen irányú tevékenységét vennénk figyelembe.

A magyar nyelv-műveléssel kapcsolatos problémák és félreértések egy része abból fakad, hogy a *nyelv-művelés* szó – a magyar nyelv-művelés bekebelező jellege miatt – nagyon sokféle tevékenységre vonatkozhat, s az olvasó, a hallgató nem mindig arra a típusú tevékenységre, tevékenységekre gondol, amikor a szóval találkozik, mint amire az író, a beszélő gondolt, amikor állítását megfogalmazta.

„Bekebelező jellegen” azt kell érteni, hogy a nyelv-művelők – amint arról alább még lesz szó – több olyan köztisztelőben álló, tekintélyes és hasznos tevékenységet tekintenek a nyelv-művelés részének, amelyek normális körülmények között *közvetlenül nem nyelvvalakító célzatúak*, történetileg pedig olyan tevékenységeket is, amelyek *nyelvvalakító célzatúak voltak ugyan, de még a nyelv-művelés létrejötte előtt mentek végbe*.

Tankönyvünk első fejezetében áttekintettük mindazokat a nyelvi vonatkozású tevékenységfajtákat, melyek nyelvvalakító célzatúak vagy legalábbis felhasználhatók a nyelvvalakításban. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy az ott említett tevékenységek közül melyek *szerves részei* a nyelv-művelésnek, amelyekből a nyelv-művelés mint tevékenységkomplexum *ténylegesen* – nemcsak a deklarációk szintjén – összetevődik.

E tevékenységek azonosításában mindenekelőtt a nyelv-művelés *gyakorlatából* indulunk ki, de figyelembe vesszük azt is, hogy maguk a nyelvőrök *mit tartanak a nyelv-művelés céljának*, és

milyen feladatokat jelölnek ki a nyelvművelés számára (pl. a Nyelvművelő kézikönyv elméleti igényű szócikkeiben), ill. azt, hogy a nyelvművelés történetének ismertetésekor milyen tevékenységek bemutatására térnek ki.

Az emberre irányuló nyelvművelő tevékenységek sajátosságai

A nyelvművelés deklarált feladataiból és tényleges gyakorlatából kiindulva az emberre irányuló nyelvművelés alapvetően a következő tevékenységeket foglalja magába: nyelvi tanácsadás; értékelő és korrekciós tevékenység, azaz nyelvi produktumok minőségének megítélése és javításuk; nyelvi ismeretterjesztés. Ezenkívül emberre irányuló nyelvművelő tevékenységnek kell tekintenünk egy olyan foglalatosságot is, amely sok esetben nem is nyelvalakító jellegű, a verbálisan kifejezett – írásos formában történő – nyelvi reflexió valamennyi válfaját, így pl. az ún. írói nyelvművelést is.

Nyelvi tanácsadás

A nyelvi tanácsadás nyilvánvalóan egyik központi eleme a nyelvművelésnek: az emberre irányuló nyelvművelés céljának elérésében, a nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesítésében nélkülözhetetlen szerepet játszik.

Ez a tevékenység mégsem helyezhető el megnyugtatóan a diskurzusra irányuló tevékenységek közt, mivel a nyelvművelői tanácsok végső célja – ha nem is mindig, de elég sokszor – *nem az érintett diskurzusok „megjobbítása”, hanem a kipécézett elemeknek vagy formáknak, azaz a „nyelvhelyességi hibáknak” „a nyelvből” való kiebrudalása.* A javasolt megoldás sok esetben semmivel sem megfelelőbb kifejezőeszköz, mint az, aminek a használatáról a beszélőt a nyelvművelő le akarja beszélni, sőt nemegyszer kevésbé megfelelő, ez utóbbi esetben a javasolt forma elfogadása valójában „diskurzusromlást” okoz.

Például ha a nyelvhasználó a Nyelvművelő kézisótár sugalmazását követve a *Tegnap találtam a házunk előtt a járdán egy retikült* mondat helyett a *Tegnap találtam a házunk előtt a járdán egy kézitáskát* vagy pláne a *Tegnap találtam a házunk előtt a járdán egy táskát* mondatot használja, pontatlanabban fejezi ki magát, s ha a hallgató pontosan tudni szeretné, milyen típusú táskát is talált a ház előtt, további beszédfordulókra van szükség.

Világos tehát, hogy a *kézitáska* vagy a *táska* szó használata a *retikül* helyett nem szolgálja a beszélők érdekeit, a *retikül* helytelenítésének egyedüli indítéka a purizmus.

Azt gondolhatnánk, hogy ha már egyszer a nyelvművelésben megvalósuló nyelvi tanácsadás nem a nyelvhasználók érdekeit szolgálja, akkor legalább „a nyelvnek” használ, hiszen – amint az első fejezetben láttuk – a nyelvművelésnek mint a nyelvre irányuló tevékenységnek deklarált célja a nyelv „egészséges fejlődésének” elősegítése. Ez azonban nincs így. Ugyanis a nyelvművelés korpuszalakító tevékenységének fő célja a nyelv kifejezőeszközeinek a szegényítése – hiszen mi másnak is nevezhetnénk azt a törekvést, hogy bizonyos elemek és formák végképp eltűnjenek a nyelvből?! –, a nyelvszegényedést pedig a legnagyobb jóindulattal sem tekinthetjük „egészséges fejlődés”-nek (általában az elnyomott, számos nyelvhasználati szintérről kiszorított nyelvekben szokott bekövetkezni, gyakran az erőteljes nyelvsere velejárójaként).

A nyelvőrök természetesen nem beszélnek szegényítésről, mivel az általuk kiszorítani kívánt nyelvi eszközök valamely nyelvi ideológia, mítosz vagy babona fényében „helytelennek” minősülnek.

Mindez azt jelenti, hogy a magyar nyelvművelésben, annak fő vonulatában *a nyelvi tanácsadás torz módon valósul meg, nem szolgálja sem a beszélő érdekeit, sem a „a nyelv”-éit.*

Szó szerint véve persze „a nyelv”-nek – nem lévén személy – nincsenek érdekei: ha a nyelv kifejezési lehetőségei bővülnek, az a beszélőknek jó, vagyis az is a beszélők érdeke. Ha pedig valamilyen külső beavatkozás (és nem természetes változás) folytán szűkülnek, az a beszélőknek rossz.

Például a beszélőnek rossz, ha nem tud a formális standardban körmönfonság nélkül személytelenül fogalmazni, mert mondjuk a *megrendeztetik* most már tényleg nem – pontosabban alig – használatik, a *meg lesz rendezve* – úgymond – germanizmus, a *megrendezésre kerül* pedig nyelvhelyességi hibának minősülő ún. terpeszkedő kifejezés (tárgyilagos névén funkcióiágis szerkezet).

A tanácsadásnak ez a módja *semmilyen értelemben sem tekinthető problémamegoldó tevékenységnek*, mivel a hétköznapi beszélőknek a kifogásolt formák használata rendszerint semminemű gondot nem okoz – mindaddig, amíg a folyamatba nem avatkoznak be a nyelvőrök, s meg nem bélyegzik az érintett formát, mégpedig olyan nyelvhelyességi megfontolások után, melyeknek kialakulásában a nyelvi ideológiák, mítoszok és babonák játszzák a főszerepet. Ez is arra utal, hogy a nyelvművelés sok esetben nem problémamegoldó, hanem *problémateremtő tevékenység.*

Értékelő és korrekciós tevékenység

Az emberre irányuló nyelvművelés másik létező tevékenységtípusa a nyelvi produktumok értékelése és javítása, ez azonban *jóval szűkebb körű*, mint ahogy gondolnánk. Konkrét beszéd- és írásművek átfogó nyelvi értékelésével ritkán találkozunk a nyelvművelés gyakorlatában (pedig ez – ha szakszerűen végeznék – nagyon hasznos lehetne), ennél sokkal jellemzőbb *a szövegösszefüggésből kiragadott mondatok, az ezekben található bizonyos elemek bírálata, és ezek helyettesítésének indítványozása, a használat nyelven kívüli körülményeire való tekintet nélkül.*

Ilyen esetekben csak látszólag van szó nyelvi produktumok értékeléséről és javításáról, valójában itt is, akárcsak a nyelvi tanácsadásban, a nyelvi rendszer elemeinek és formáinak a kifogásolása történik; a „nyelvhelyességi hibát” tartalmazó mondat vagy más diskurzusrészlet idézése csak *illusztratív értékű*. A kifogásolás valódi célja legtöbbször itt sem az érintett diskurzus „megjobbításának” elősegítése, hanem a kifogásolt elemnek, formának a nyelvből való száműzése.

Természetesen találunk példát arra is, hogy a nyelvművelők jogosan hívják föl a figyelmet a szövegben ténylegesen hibáztatható fogalmazási, stilisztikai és egyéb botlásokra. Ennek is van némi haszna, hiszen a szerzők – amennyiben eljut hozzájuk a kritika – legközelebb remélhetőleg nagyobb összeszedettséggel és odafigyeléssel fognak fogalmazni, amikor a nagyközönségnek írnak, és legalább egyszer átnézik maguk után a leírt szöveget.

A Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kéziszótár csak *elenyésző mértékben tartalmaz a helyes, stílusos fogalmazással kapcsolatos szócikkeket*, a meglévők is olykor a nevetségességig semmitmondóak.

A „stílusosság” című szócikk például a Nyelvművelő kéziszótárban így fest (a rövidítések feloldásával):

„A közlési módoknak, szövegfajtáknak, nyelvi rétegeknek, széles értelemben vett műfajoknak megvannak mind a szókészleti, mind a nyelvtani, fogalmazási sajátosságai. Az a beszélő vagy író, aki mindezeket ismeri és figyelembe is veszi, nem vét a stílusosság ellen. Hiba volna azonban megmerevíteni ezeket a követelményeket, s pl. összetéveszteni a tudományos tárgyla-gosság igényét a nyelvi szenvtelenséggel. Nyelvi újításra, alkotói tevékenységre (idegen szóval: *kreativitás*-ra) a közlésnek minden területén szükség van. A határok őrzői és »megsértői« közt aligha lehet tartós békét kötni!” (NymKsz.² 2005: 495.)

A kéziszótárnak ez az állítása egyébként diskurzusalakító célzatú korrekciós tevékenység után kiált: a benne található *kreativitás* szó ez esetben tényleg „fölsleges” idegen szó, mivel a jelentése nem ’alkotói tevékenység’, hanem ’alkotókészség, alkotóképesség’.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a nyelvművelésben ez a fontos nyelv-alakító tevékenységfajta is *torz módon valósul meg*, éppúgy nem szolgálja a beszélők vagy „a nyelv” érdekeit, mint a nyelvi tanácsadás.

Nyelvi ismeretterjesztés

A nyelvi ismeretterjesztés – amint említettük – nem pusztán háttértevékenysége a nyelvművelésnek, az ismeretterjesztő írások, előadások egy része közvetlenül is a nyelvi tanácsadás szolgálatában áll.

Maguk a nyelvművelők a nyelvi ismeretterjesztést annyira fontos tevékenységüknek tartják, hogy a „nyelvi műveltség terjesztését” még a nyelvművelés-meghatározásukba is beépítették: a hétközetes értelmező szótár meghatározása szerint a nyelvművelés a nyelv „egészséges fejlődését” egyrészt a nyelvhelyesség elvei alapján, másrészt épp a „nyelvi műveltség terjesztésével” kívánja szolgálni, az értelmező kéziszótár első kiadása pedig a nyelvművelés lényegét egyenesen az „anyanyelvi műveltség terjesztésé”-ben látja, igaz, ennek célja a nyelvhasználat befolyásolása.

A fentiek miatt *a nyelvi ismeretterjesztést feltétlenül a nyelvművelés szerves részének kell tekintenünk*, akár közvetlenül nyelvvalakító célzatú, akár csupán közvetve, a tényleges nyelvvalakítás háttértevékenységeként. Az sem számít e tekintetben, hogy a nyelvművelés milyen arányban közvetít valós, tudományosan alátámasztható ismereteket és milyen arányban nyelvi mítoszokat és babonákat.

Azt, hogy a nyelvművelők nyelvi ismeretterjesztő tevékenysége milyen mértékben alapul korszerű tudományos eredményeken, s milyen mértékben terjesztője a nyelvi tévhiteknek, külön vizsgálatok nélkül nem lehet megmondani, e tekintetben a bíráló aligha támaszkodhat csupán benyomásaira. Az bizonyos, hogy az ismeretterjesztő célzatú nyelvművelő írásokban egyaránt találunk példákat a tudomány mai állása szerint helytállónak számító állításokra, még bizonyításra szoruló tudományos feltevésekre, valamint nyelvi mítoszokra és babonákra is.

Nyelvi reflexió

Ha a nyelvi ismeretterjesztés része a nyelvművelésnek, akkor nem zárhatjuk ki áttekintésünkben a nyelvi reflexiónak – mindenekelőtt az ún. írói nyelvművelésnek – azokat a válfajait sem, amelyek *nem nyelvalakító célzatúak*.

Bár ezek nem tartoznak az akadémiai nyelvműveléshez, mégis szükséges őket itt is megemlíteni, egyrészt nagy hatásuk miatt, másrészt azért, mert az akadémiai nyelvművelők nagyon szívesen hivatkoznak az írók és más tekintélyes közéleti személyiségek (művészek, tudósok, politikusok stb.) nyelvi vonatkozású megállapításaira, gyakran idézik is őket, s korántsem elhatárolólag. (Az írói nyelvművelésnek ezt a vonását már érintettük a második fejezetben).

Az írói, művészi, tudósi stb. reflexiók egy része *naiv ömlengés nyelvünk nagyszerű tulajdonságairól*; a leírtak sokszor számos igazságot tartalmaznak, csak az nem derül ki belőlük, hogy hasonló „páratlan” tulajdonságokkal a világ számos más nyelve is rendelkezik.

Az „írói nyelvművelés” másik vonulata *kritikus a nyelvvel*, pontosabban az ettől világosan elválaszthatónak gondolt *nyelvhasználattal szemben* (magyarán: nem „a nyelvet” mint olyat, hanem az emberek nyelvhasználatát kritizálják), s más laikus beszélőkhöz hasonlóan – a hivatásos nyelvművelőknél harsányabban – *ostorozza a „nyelvhelyességi hibákat” és/vagy kesereg nyelvünk „romlásán”*.

A művészek, tudósok és más közéleti személyiségek metanyelvi megállapításainak népszerűsége nyelvművelőink körében legalább részben azzal magyarázható, hogy *a laikus beszélőknek ez a sajátos csoportja olyat is kimond, amit a hivatásos nyelvművelők nem engedhetnek meg maguknak*.

Egyetlen, de sokatmondó példa: az *Édes Anyanyelvünk* egyik számában egy rövid nyelvművelő cikk szerzője, Maróti Andor kifogásolja a *kultúr*- előtagú összetett szavak újbóli megjelenését. Megkérdőjelezhetetlen tekintélyként hivatkozik Kodály Zoltánra, s hosszasan idézi véleményét, mely szerint a *kultúr*- előtag nyelvünk egyik „legocsmányabb dudvája”, „idegen élődsi nyelvünkben”, amelyet minél többet emlegetünk, „annál inkább bizonyítjuk kulturálatlanságunkat”. „Akinek fülét nem sérti a *kultúr*”, az nemcsak kulturálatlan Kodály szerint, hanem ennél súlyosabb fogyatékkal is rendelkezik: „nyelvérzéke alszik, vagy elhalt, vagy sosem volt.” (Kodályt idézi Maróti 2006)

Maróti nehezményezi, hogy a Magyar Televízió 2. csatornájának egyik műsora a *Kultúrház* nevet viseli, s ezáltal el akarja fogadtatni a nézőkkel „a most már több mint fél évszázada megbírált szóhasználatot”. Cikkének zárómondatában fölteszi a sokatmondó „költői kérdést”: „Vagy Kodály nyelvhelyességi felfogása elvesztette már az érvényességét?”

A kérdés nemcsak azért figyelemreméltó, mert kiderül belőle, hogy feltevője *egy nem nyelvész véleményének ilyen nagy jelentőséget tulajdonít*, hanem azért is, mert kiderül belőle, hogy *az önkéntes nyelvművelők még a Nyelvművelő kézikönyvet és a Nyelvművelő kézisztárt sem tartják szükségesnek fellapozni, mielőtt nekiállnának nyelvművelő cikket írni*, a hivatásos nyelvművelőket pedig ez láthatólag nem is zavarja.

A Nyelvművelő kézisztár Kodály Zoltánnál jóval enyhébben – és kulturáltabban – ítéli meg a *kultúr*- előtagú összetételeket: az állítja róluk, hogy „semmivel sem rosszabb”-ak, mint a *kulturális* jelzővel ellátott megfelelőik; az igazán jó megoldás persze a *művelődési* jelző használata, de „a meghonosodott *kultúrház*, *kultúrközpont* sem durva hiba” (NymKsz.² 2005: 326).

Több mint figyelemreméltó, hogy az *Édes Anyanyelvünk* hivatásos nyelvész szerkesztői nem utasították vissza e cikk közlését azzal, hogy nemcsak durván megbélyegző, hanem ráadásul nincs is összhangban a nyelvművelés hivatalos álláspontjával.

Az „írói nyelvművelés” két ellenkező előjelű megközelítésének van egy közös vonása: akár rajongó lelkesedéssel írnak a művészek, tudósok, politikusok a magyar nyelv nagyszerűségéről, akár komor aggodalommal annak nyugtalanító állapotáról, *nagy számban terjesztenek nyelvi mítoszokat és babonákat.*

A nyelvre irányuló nyelvművelő tevékenységek sajátosságai

A nyelvre irányuló nyelvművelésnek elvileg egyaránt része a szabványosítás és a bővítés. Az alábbiakban megnézzük, hogy ezek miképpen valósulnak meg a létező nyelvművelésben.

Szabványosítás és bővítés

A magyar nyelvőrök által folytatott korpuszalakító tevékenység legalább három szempontból sajátos.

Csak a ténylegesen *nyelvi* szabványosításról lesz itt szó, a helyesírás gondozásáról csak annyit jegyzünk meg, hogy ez a közelmúltig teljes mértékben a nyelvművelők felségterülete volt. Az eredményt ismerjük: a magyar helyesírás megtanulhatatlansága és alkalmazhatatlansága mindennapi tapasztalatunk, állandó frusztráltság forrása minden írástudó számára.

Az egyik sajátossága a két terület, a szabványosítás és a bővítés közötti hatalmas aránytalanság: a szabványosítás (az [orto]grafizáció és a kodifikáció általi standardizáció) a magyar nyelvművelésre sokkalta jellemzőbb, mint a bővítés (szókincsgyarapítás, terminológiaalakítás, ill. általában a nyelvi és stilisztikai differenciálás).

A (szókincs)bővítésben való részvételt a nyelvművelés ugyan – elméletileg – fontos feladatának tartja, ám a nyelvünkben keletkező szavak óriási mennyiségéhez képest azoknak a száma, amelyeket az akadémiai nyelvművelés képviselőinek köszönhetünk, alighanem *teljeséggel elenyésző*, így a *szókincsgyarapítást bizvást kizárhatjuk a nyelvművelés által ténylegesen művelt területek közül.*

Igaz, a nyelvőrök a magyar nyelvművelés eredményei közt tartják számon a szókincsbővítés minden módját, a középmagyar korban alkotó egyes szerzők egyéni szóalkotásaitól kezdve egészen a 18–19. századi nyelvújításig és a 20. századi sportnyelvújításig, ezeknek az egyéni szógyarapítási kezdeményezéseknek és mozgalmaknak azonban valójában nem sok közük volt, ill. van a nyelvműveléshez.

A sportnyelvújítás – azon túl, hogy *újságírók és újságotlvasó laikusok* végezték, nem hivatásos nyelvművelők – *indítékait tekintve nem szógyarapító, hanem relexifikáló mozgalom volt*: célja nem a magyar sportnyelv szókincsének bővítése volt, hanem az idegen szakszavak magyarral való *helyettesítése.*

A nyelvőrök mai szóújító javaslatjai *sem nyelvbővítő, hanem relexifikáló szándékúak*, idegen szavak magyarral való helyettesítését célozzák. Az csak kedvező mellékhatás, hogy sok esetben

a magyarítás és az eredeti idegen szó egyaránt használatos marad, s denotatív jelentésbeli vagy hangulati különbség alakul ki köztük.

A tényleges szókincs bővítés nem tartozik a nyelvművelés fennhatósága alá, hanem alapvetően a különféle *tudományok és szakmák művelőinek*, valamint a *(szak)fordítóknak* a kezében van, sőt egynéhány területére már az euroburokraták is rátették a kezüket. A nyelvművelők ez irányú tevékenysége „ellenzéki jellegű” csupán, s jórészt az „idegen szavak beáramlása” miatti tehetetlen jajongásban merül ki, nem számítva, hogy a nyelvőrök híveiket olykor az idegen szavakat – és ezáltal használóikat – kicsúfoló csasztuskák írására biztatják.

A nyelvművelői korpuszalakítás másik sajátossága, hogy túl azon, amiről már volt szó, hogy ti. a bővítés teljességgel alárendelt szerepet játszik a szabványosításhoz képest, *a szabványosítás maga nem befogadó, hanem kirekesztő jellegű*, és így nyelvszegényítő hatású (volna, ha sikeres volna). A korpuszalakítás leglényegesebb összetevője a létező nyelvi jelenségeknek, ill. az új nyelvi fejleményeknek a nyelvhelyesség szempontjából való megítélése (l. a nyelvművelés idézett önmeghatározásait), a nyelvhelyesség kívánalmainak nem megfelelő jelenségek megbélyegzése, fölöslegesnek, sőt károsnak ítéltése és a kodifikációból való kirekesztése.

A „helyesség” megítélésében az adott jelenség *elaterjedtsége csak alárendelt szerepet játszik*, ami érthető is, hiszen a „nyelvhelyesség” a nyelvi rendszer vonatkozásában a Magyar értelmező kéziszótár szerint – amint fentebb említettük – nem más, mint valamely nyelv jellegének megfelelő szabályszerűségek összessége.

Ez a – látszólag strukturalista, valójában inkább történeti – megítélési szempont rengeteg galibát okoz, mivel *a nyelv állandóan változik, s nem csak „külsődlegességeiben”, hanem bizony jellegében (pl. tipológiai sajátosságaiban) is*, így annak megítélése, mi van összhangban a nyelv jellegével, nem könnyű feladat, és számtalan következtelenséghez és ellentmondáshoz vezet.

Ennek folyományaként maga a kodifikáció azon túl, hogy kirekesztő jellegű, s így nyelvszegényítő hatású, egyszersmind *következtelen, ellentmondásos* is, ezenkívül *nyelvi mítoszoktól és babonáktól terhelt*.

Nem nehéz példákat találni olyan nyelvi változásokra, amelyek teljes mértékben *összhangban vannak a magyar nyelv tipológiai sajátosságaival, a nyelvművelők mégis elmarasztalják* – vagy nagyobb mértékű elterjedésükig *elmarasztalták* – őket. Nézzünk meg néhány példát!

Amint tudjuk, a magyar nyelv egyik legjellemzőbb hangtani sajátossága (legalábbis térségünkben, az indoeurópai nyelvek környezetében) a hangrend, amely az agglutináló nyelvek jellegzetes vonása. A súlyos nyelvhelyességi hibának számító *(én) adnák, (én) járnák* típusú formák hangrendi kiegyenlítődéssel jöttek létre, vagyis az említett hangtani sajátosság „cselekvő” megnyilvánulásai. Ennek fényében pedig épp az egyedül helyesként kodifikált *(én) adnék-, (én) járnék*-féle alakok azok, amelyek nincsenek összhangban nyelvünk „ösi jellegével”.

A nyelvemlékekből ismert magyar nyelvtörténeten végigvonuló hangváltozási tendencia az ún. Horger-törvény, melynek lényege, hogy az egymást követő két nyílt – azaz magánhangzóra végződő – szótag közül a másodikból kiesik a rövid magánhangzó. Ez a tendencia kerítette hatalmába többek között az egyik – valljuk be, nem túl szerencsés – nyelvújítási csinálmányt, a *helyiség* szót, melynek második magánhangzója a beszélt nyelvben szabályszerűen kiesik, s így a szó a ’település’ jelentésű *helység* szóval esik egybe. A nyelvművelők a mai napig kárhoztartják a hangtanilag szabályos, ’valamely épület falakkal elkülönített része’ jelentésű *helység* alakot. Pedig az így létrejövő poliszémia (*helység* 1. ’település’, 2. ’valamely épület falakkal elkü-

lönített része') aligha okoz bármikor is félreértést, ahogy abból se származik baj, hogy maga az alapszó, a *hely* is egyaránt vonatkozhat helyiségre (*A gyerekszoba a kedvenc tartózkodási helyem*) és helységre (*Ez a falu [egy] nagyon jó hely*), és még sok minden másra is.

Egy példa a szóalkotás köréből: a *nagymos-*, *mélyhűt-*, *hőszigetel-*, *gyomirt-*féle elvonásos igéket (vö. *nagymosás*, *hőszigetelés*, *gyomirtás*) a háború előtti nyelvművelés erősen helytelenítette, annak ellenére, hogy az ilyenek nyelvünk szintetizáló jellegét erősítik, és így összhangban vannak az oly gyakran hangoztatott tömörség követelményével. Hosszú út vezetett odáig, hogy a Nyelvművelő kézikönyv tömörségükre való tekintettel méltányosabb elbírálásban részesítse őket.

„Bántóan hibás”-nak bélyegzi a Nyelvművelő kézikönyvtár az *az mellett*, *az miatt*; *ez mellett*, *ez miatt* típusú alakokat, amelyek pedig egy flektáló jellegű hasonulást, az *az mellett* > *ammellett* > *amellett* stb. „csinálnak vissza”, újra világossá téve a morfémahatárt, ami jellegzetes agglutináló tulajdonság.

A nyelvművelők kitartóan harcolnak az olyan igék perfektiváló igekötővel való ellátása ellen, amelyek önmagukban is lehetnek befejezett aspektusúak (pl. *biztosít* → *bebiztosít*, *értesít* → *kiértésít*, *közöl* → *leközöl*, *pótol* → *bepótol*), annak ellenére, hogy a befejezettség igekötővel történő kifejezésének terjedése az ómagyar kortól tart, és összefügg a korábbi gazdag igeidőrendszer visszaszorulásával. Szemben az igekötő nélküli formákkal, amelyek kétértelműek aspektus tekintetében, az igekötősek egyértelműen és explicit módon utalnak az aspektusra. Az pedig, hogy egy nyelvtani funkciónak önálló morféma felel meg, ismét csak összhangban van nyelvünk agglutináló jellegével.

Meg kell még jegyezni, hogy *a nyelvőrök korpuszalakító gyakorlata ellentétben áll az-
zal, amit a nyelvművelés elvi szinten hirdet*. A 20. század ötvenes éveinek elejétől érvényes hivatalos álláspont szerint ugyanis *a nyelvhelyesség megítélésének legfontosabb szempontja nem a rendszerszerűség* („alaki helyesség”), de még a *szükségesség*, ill. *célszerűség* sem, hanem *az iskolázott társadalmi rétegek nyelvszokása*.

A nyelvszokás mint kodifikációs kritérium annak figyelembevételét jelenti, hogy az adott forma mennyire elterjedt a kodifikáció szempontjából mérvadó társadalmi rétegek nyelvhasználatában.

A nyelvszokás elsődlegessége azonban *elméleti tétel* maradt csupán; a kodifikációs gyakorlat mind a mai napig olyan, amilyenek Lőrincze Lajos is észlelte a rendszerváltás előtti időszakban:

Olyan nyelvészt vagy nyelvészkedőt, aki a nyelvszokás, a művelt nyelvszokás primátusát a nyelvi norma, a helyes és helytelen kérdésének megállapításában mereven tagadná, nyilván keveset találnánk. De olyat eleget, aki *nyilatkozatban* elismeri a nyelvszokást és a nyelv változásának természetes voltát, de konkrét esetekben való állásfoglalása, magatartása azt mutatja, hogy legszívesebben a nyelvnek minden mozgását meggátolná, a változásokat romlásnak tartja, s a régihez akkor is ragaszkodik, ha a nyelvileg művelt magyar beszélők többsége már az új formával él. (Lőrincze 1980: 22–23.)

A nyelvművelés legtöbbször valóban *a nyelvi változások megakadályozására*, ill. a már *korábban végbement változások eredményeinek megsemmisítésére* törekszik. Ez nincs ellentétben a „nyelvhelyesség” fent idézett meghatározásával (ezért jegyeztük meg fentebb, hogy ez a meghatározás csak látszólag strukturalista jellegű), hiszen egy nyelv jellegének nyilvánvalóan azok a szabályszerűségek felelnek meg, amelyek a nyelvtörténet korábbi korszakaiban is jellemezték már nyelvünket. A helyesség mércéje tehát végeredményben a régi magyar nyelv, egy *pontosabban körül nem határolt régebbi nyelvállapot*. A nyelv jellegére való utalás a meghatározásban inkább csak a régebbi formákhoz való ragaszkodás ürügyéül szolgál.

Arra, hogy egy nyelvi forma kárhoztatásához elegendő ok az, hogy az illető forma új, nagyon jó például szolgálnak az új igekötős igék, melyeknek egy részét a nyelvújítók helytelenítik, mégpedig (strukturalista érvük nem lévén) azért, mert – úgymond – „ugyanazt jelentik”, mint a korábbi, igekötős vagy – amint fentebb láttuk – igekötő nélküli megfelelőik.

Ilyen igék például a következők: *beindít*, *beszüntet* ’végrelegesen abbahagy’, *lecserél* (autót), *lelátogat* ’sorra meglátogat’, *lemerül* (akku, elem), *leterhel* (embert).

Ezeket az értelmező kéziszótár új kiadása is helyteleníti, „helyes” vagy „helyesebb” megfelelőjüként ezeket tünteti föl: *megindít*, *megszüntet*, *kicserél* (autót), *meglátogat* vagy *végiglátogat*, *kimerül* (akku, elem), *megterhel* (embert).

Eltekintve attól, hogy az új igék jelentése és stílusértéke korántsem azonos hagyományos megfelelőikével, figyelemre méltó, hogy a nyelvőrök megítélését az a jól ismert nyelvtörténeti tény sem befolyásolja, hogy az azonos jelentésű elemek és formák közt idővel rendszerint jelentésmegoszlás megy végbe, ami a szókinccs differenciálódását, gazdagodását eredményezi; ha pedig mégsem történik ez meg, akkor (szinte) borítékolható, hogy az egyik forma előbb-utóbb úgyis kihal.

Az új igekötős alakulatok üldözői azt sem tartják szükségesnek megindokolni, hogy a most keletkező szinonimáknak miért más a megítélése, mint a régieknek, melyeket nyelvünk nagy értékének tartanak.

Minderre csak egyetlen magyarázat lehetséges: az új igekötős igék azért helytelenek, mert újak, a nyelvújítók azon állítása pedig, hogy napjaink nyelvújítása „legfőképpen arra irányul, hogy a nyelv minél alkalmasabb legyen a világos, árnyalt nyelvi közlésre, a kommunikációra”, írott malaszt.

Olyan új nyelvi jelenségeket sem nehéz találnunk, amelyek *teljesen megfelelnek a célszerűség kritériumának* is, *hiányt töltenek be*, s mégis kifogásolják őket a nyelvőrök.

Erre jó példa már a helytelenített igekötők egy része is, hiszen az újonnan létrejött leg többjének határozottan eltér a jelentése a korábbiakétól, sajátos funkciójuk van, vagy legalább eltérő a stílusértékük.

Egy további példaként megemlíthetjük, hogy a Nyelvújító kéziszótárnak az új kiadása a *repülő*s ’hivatásszerűen vagy sportként repüléssel foglalkozó személy’ szót annak ellenére is vonakodik köznyelvnek tekinteni, hogy világosan látja létrejöttének okát, a ’repülőgép’ jelentésű *repülő*-től való alaki megkülönböztetés szándékát (azaz a szó eleget tesz a szükségesség követelményének, s a célszerűségének is, hiszen tömören, egyetlen morféma-, sőt fonémátöbblettel oldja meg a problémát); a szótárírók még azzal is tisztában vannak, hogy az új szó a rendszerszerűség követelményének is megfelel, megállapítják ugyanis, hogy kialakulásában más -s képzős főnevek analógiás hatása is közrejátszott.

Ennek ellenére a „választékos köznyelvben” a *repülőknél szolgál; magam is repülő voltam* formákat tartja továbbra is helyesnek, pontosabban: azt állítja, hogy a „választékos köznyelv” továbbra is ezeket „ismeri és használja”, ami bizonyosan nem igaz. Ha nem bízunk a nyelvérzékünkben (és kötelességünk nem bízni), nézzük meg a Magyar Nemzeti Szövegtár adatait; ezek jelentős részében nagyon is választékos fogalmazású mondatokban jelenik meg a *repülő*s szó főnévként, személyre vonatkoztatva.

Egyértelmű, hogy a *repülő*s szó egyedüli hibája, hogy régebben nem volt meg nyelvünkben. S az is kétségtelen, hogy a szó ilyen megítélése nem nyelvgyazdagító, hanem nyelvszegényítő hatású (volna, ha volna az ilyen nyelvújítói értékítéleteknek fogantatója).

A magyar nyelvújítói korpuszalkítás harmadik sajátossága, hogy az *csak látszólag azonosítható azzal a tevékenységgel, amelyet a tudományos jellegű nyelvalakító megközelítések – így pl. a nyelvtervezés – standardizálásnak és kodifikálásnak neveznek*. A standardizálás és a kodifikálás ugyanis értelemszerűen a nyelv standard dialektusára irányul; ezzel szemben

a magyar nyelvűvelés a kinyilatkoztatások szintjén ugyan nem, de gyakorlatában legtöbbször a nyelvet differenciálatlanul kezeli, a nyelvhelyességi szempontból kifogásolt elemeket rendszerint a nyelv minden változatában helyteleníti, eszményi megoldásnak nem a standardból, hanem „a nyelvből” való kiűzésüket tartaná.

Erre a beállítódásra jól utalnak mindazok az esetek, amikor a nyelvűvelők strukturális „érveket” hoznak föl az általuk megbélyegzett jelenségek „helytelensége” mellett, vagy pedig a helytelenítés okául az adott nyelvi forma „idegenszerűségét” adják meg.

Ha mondjuk a „süksük”-öt (*megmondhassa* kijelentő módú alakként, ’megmondhatja’ jelentésben stb.) és a „szukszük”-öt (*kiosszák* kijelentő módú alakként, ’kiosztják’ jelentésben stb.) azért kell elvetnünk, mert veszélyezteti a közlés pontosságát, akkor a nyelvjárásokban is el kellene vetnünk, hacsak nem gondoljuk úgy, hogy a parasztságnak vagy határon túli – esetenként vidéki magyarországi – értelmiségieknek az is jó, ha nem annyira pontos a közlésük.

Ugyanúgy ha az „idegenszerűségek” vagy „barbarizmusok” (ez utóbbi szinonima még a Nyelvűvelő kéziszótár új kiadásában is szerepel, bár az értelmező kéziszótár új kiadása „kivesző” alaknak minősíti) eredendően rosszak „a nyelvben”, sőt nyelvünk épségét is veszélyeztetik, sokkal inkább, mint az idegen szavak, akkor *elvileg a nyelvjárásokban is harcolnunk kellene ellenük*, hacsak nem gondolkodunk úgy, hogy a parasztságnak, vidéki és a határon túli értelmiségieknek az is jó, ha a nyelvük (nyelvjárásuk) épsége csorbát szenved.

Érdeemes megjegyezni, hogy kivételesen még az is előfordult, hogy az értelmező kéziszótár *egy „népnyelvi” minősítésű szót csillaggal bélyegzett meg*, azaz helytelennek, kerülendőnek minősített, nevezetesen a *pucc*-ot és származékát, a *puccos*-t.

A nyelvjárási jelenségek helytelenítése – szerencsére – ma már nem szalonképes magatartás nyelvűvelői körökben, így az ilyen „eredendően helytelen” jelenségeknek a nyelvjárásokban és a határon túli magyar nyelvváltozatokban való burjánzását, annak esetleges negatív következményeit a közlés pontosságára vagy a nyelvi rendszerre nézve mély hallgatás övezi.

A háttér- és segédtevékenységek sajátosságai

Az első fejezetben található áttekintésben a háttér- és segédtevékenységek közé, itt pedig az emberre irányuló nyelvűveléshez sorolt nyelvi ismeretterjesztés mellett a nyelvűveléshez szorosan kapcsolódó segédtevékenységként kell számon tartanunk a nyelvi segéd-eszközök létrehozását. A nyelvűvelés ezenkívül a maga eredményei közt tartja számon a szótár- és nyelvtanírás termékeit is, sőt mindazokat a hangtani, stilisztikai, nyelvtörténeti stb. tárgyú nyelvészeti munkákat, amelyek hasznosíthatók a tényleges nyelvűvelésben.

Nyelvi segédeszközök létrehozása

A nyelvi tanácsadásban használt segédeszközök létrehozása mint segédtevékenység szintén elválaszthatatlan az akadémiai nyelvűveléstől: mindenekelőtt a *Nyelvűvelő kézikönyv*, a *Nyelvűvelő kéziszótár*, a *Hivatalos nyelvünk kézikönyve* és a *Nyelvi illetan* tartozik ide. Ezek a nyelvűvelés „speciális segédeszközei”, de a fenti okoknál fogva ide vehetjük az értelmező szótárak és hagyományos leíró nyelvtanok létrehozását is.

A speciális segédeszközök, a nyelvhasználati kézikönyvek a nyelvi tanácsadás szempontjából voltaképpen a szótárak és nyelvtanok kiegészítői kellene legyenek,

olyan jelenségeket kellene tárgyaljanak, amelyek valamilyen oknál fogva nyelvi problémává váltak, ill. válhatnak a jövőben, s amelyekkel a szótárak és a nyelvtanok vagy egyáltalán nem foglalkoznak, vagy ha mégis, akkor ezt nem teszik olyan részletességgel, mint amennyire ez szükséges volna ahhoz, hogy a létrejött, ill. várható nyelvi probléma enyhüljön vagy megszűnjön.

Mivel azonban – amint láttuk – a nyelvművelés nem a tényleges nyelvhasználatra építi értékelő tevékenységét, s nem is a beszélők nyelvi problémáinak a megoldása a célja, hanem a nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesítése, ill. a nyelv „egészséges fejlődésé”-nek az elősegítése a nyelvhelyesség elvei alapján, nem csodálkozhatunk azon, hogy *az említett kézikönyvekben tárgyalt kérdések legnagyobb része nem valódi nyelvi probléma*, s ha mégis az, akkor éppen azért vált azzá, mert a nyelvőrök elkezdtek vele foglalkozni. A nyelvművelés problémagerjesztő hatására jól utalnak Szepesy Gyula következő szavai:

Az általánosan használt nyelvi eszközök hibáztatása folytán hovatovább kialakul egy olyan fölfogás, hogy a többség rosszul beszél magyarul. Ennek káros hatása többféleképpen is megmutatkozik. Oly módon például, hogy sokan nem mernek a nyilvánosság előtt beszélni, különösen, ha tudják, hogy a hallgatóság között nyelvészfélek is vannak. S ha mégis fölszólalnak, csak olyan kifejezéseket, szerkezeteket, szavakat mernek használni, amikről tudják vagy sejtik, hogy a nyelvművelők még nem írtak azokkal kapcsolatban helytelenítő cikkeket.

Ennek a nyelvi elbátortalanodásnak számos esetét figyelhetjük meg. Tapasztalhatjuk például, hogy akik mégis mindenképpen szerepelni akarnak, vagy akiknek pozíciójuknál fogva szerepelniük kell a nyilvánosság előtt, azok iparkodnak olyan nyelven beszélni, amely lényegesen különbözik a természetes anyanyelvtől. Teszik ezt abban a hitben, hogy akkor beszélnek helyesen és választékosan, ha minél kevésbé hasonlít beszédjük a megszokott beszédhez. (Szepesy 1986: 12.)

A normális beszélőnek nem az a célja, hogy az őseitől örökölt, a magyar nyelv jellegének megfelelő nyelvi formákat éltesse tovább, hanem (egyebek közt) az, hogy kommunikációja hatékony legyen, s ennek részeként pedig az is, hogy nyelvi viselkedése megfeleljen a környezete által támasztott elvárásoknak. Ebben a nyelvhelyességi kézikönyvek vajmi kevés segítséget nyújtanak neki.

A nyelvművelés speciális segédeszközei mellett, hogy segíteniük kellene a beszélőt nyelvi problémái megoldásában, bizonyos mértékig *kodifikációs eszközként is kellene szolgálnak*, mindazokban az esetekben, amikor olyan jelenségekről van szó, amelyeket a szótárak és a nyelvtanok bármilyen okból nem tárgyalnak. A magyar nyelvművelők által létrehozott nyelvhelyességi kézikönyvek azonban erre a célra sem használhatóak, mivel *nem alkalmaznak semmiféle koherens minősítési rendszert, a tárgyalt elemek és formák stílusértékének, regiszterbeli hovatartozásának jelölése a legkülönbélebb alkalmi körülírásokkal, sőt célzásokkal, sugalmazásokkal történik.*

Szótár- és nyelvtanírás

A szótárak, nyelvtanok és egyéb nyelvtudományi munkák alapvetően a tényleges nyelvművelés háttértevékenységeinek tekinthetők csupán, ahogy ezt egyébként maguk a nyelvőrök is gondolják. Annak, hogy ezen túlmenően a leíró nyelvtani és szótártani munkálatok eredményeit a nyelvművelés a maga eredményeinek tekinti, megvannak a maga okai: az ezeket tartalmazó munkák *jelentős részét nyelvművelők vagy nyelvművelői szemléletű nyelv-*

szek írták, akik a legnagyobb természetességgel rendelték alá munkájuk tudományos jellegét az ún. nyelvhelyesség kívánalmainak.

E munkák szerzői az empirikus tények mellőzésétől sem riadnak vissza, például a szavak szótárazásában és stílusértékük megállapításában. Előfordul, hogy a nyelvhelyességi kívánalmaknak nem megfelelő szavakat föl sem veszik, vagy ha igen, akkor nem a valós stílusértékeiket és/vagy használati értékeiket tüntetik föl.

Nézzük meg példaként, hogyan szótáraz a Magyar értelmező kéziszótár két szinonimát, az *elmefuttatást* és az *eszmefuttatást*!

Értelmezést is tartalmazó, teljes szócikkbe az *elmefuttatás* került 'könnyű, rövidebb fejtegetés, elmélkedés' jelentéssel, „választékos” stílusminősítéssel. Az *eszmefuttatás* szócikk nem tartalmaz kifejtő értelmezést, a szó az *elmefuttatás* szinonimával van értelmezve, ami azt kívánja jelezni, hogy az *elmefuttatás* a fő változat. A szó „ritka” és „választékos” minősítésekkel van ellátva. A „ritka” minősítés csak látszólag utal empirikus, objektív tényre, valójában rejtett nyelvművelői értékítéletet tartalmaz. Az *eszmefuttatás*-t ugyanis nyelvművelésünk nem igazán tartja „jó” szónak; igaz, a nyelvhelyességi kézikönyvek nem foglalkoznak vele, de Hadrovics László történeti jelentéstana (!) megállapítja: „Régebbi íróink csak *elmefuttatás*-t ismertek, aminek megvolt a szemléleti alapja, ma egyre inkább terjed az *eszmefuttatás*, nem egészen szerencsés módon.” (Hadrovics 1992: 76).

Egy mai olvasó számára ugyan nem egészen világos, miért szemléletesebb dolog elmét futtatni, mint eszmét futtatni az elmében (bizonyára azért nem világos ez a mai olvasó számára, mert a mai olvasó nem „régebbi író”), tény azonban, hogy ez a megítélés belevetítődött a Magyar értelmező kéziszótár szótárazási módjába és minősítésébe is.

A szótár ez esetben az olvasók számára is érzékelhető módon került ellentétbe a tényekkel: mindkét szócikk tartalmazza ugyanis a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján kialakított gyakorisági jelölést. Eszerint az *elmefuttatás* a legritkább szavaknak járó ⑤, az *eszmefuttatás* pedig a közepesen gyakori szavaknak járó ③ jelölést kapta, vagyis ez utóbbi, a szótárban „ritká”-nak minősített alak valójában jóval gyakoribb a nyelvművelők által preferált szinonimájánál.

2008. június 7-én a Magyar Nemzeti Szövegtár az *elmefuttatás* töre 70, az *eszmefuttatás* töre 662 találatot adott. A Google ugyanazon a napon az *elmefuttatás* szóalakra adott találatokból 208-at jelenített meg, az *eszmefuttatás* szóalakéiból pedig 640-et.

Ennél durvább megnyilvánulásai is vannak a nyelvhelyességi szemléletnek értelmező szótárunkban: arra is akad példa, hogy a szerzők *nem létező szavakat szótáraznak*. Egy kiváló magyar nyelvész leveléből idézünk most példát, akinek azonban a kilétét az ő érdekében nem hozzuk nyilvánosságra. A levélíró fölhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvhelyességi szemlélet érvényesülésének vannak rejtettebb formái is. Egyik példájáról, a *bidé* szóról ezt írja:

„A régi ÉKsz. még aránylag tisztességesen jár el: értelmezi a szót (igaz, elég sután és pontatlanul): 'Az altest mosására való (fölfelé zuhanyozó) ülőkádféle kis mosdó.' Az ÉKsz.² azonban puristábbra vált. A *bidénél* csak szinonimikus értelmezés van: 'Ülőmosdó.'; ilyen szó persze nem létezik, Molnos Angéla agyszüleménye – olyan is. De hogy tovább lehessen cifrázni a dolgot, *ülőmosdó* címszó nincs az ÉKsz.²-ben, csupán *ülőmosó* (és nem létező szavak esetében a sajtóhiba sokszorosan kellemetlen), ahol persze ott van a javítatlan értelmezés, a szinonimikus utalóval kiegészítve: 'Az altest mosására való (fölfelé zuhanyozó) ülőkádféle kis mosdó; *bidé*.' Most akkor honnan tudhatja az érdeklődő purista, hogy *ülőmosónak* vagy *ülőmosdónak* nevezze a *bidét*?”

A levélíró az ilyen eljárással kapcsolatos problémára is fölhívja a figyelmet:

„Azért látom ezeket sokkal aggasztóbbnak, mert a *pongyola* és egyéb lüke minősítések egy határozott mozdulattal eltávolíthatók egy későbbi, valódi felújításból, a szinonimikus értelmezésekben elrejtett nyelvhelyességi ítéleteket kigyomlálni nem kis munka.”

Összegzés

Ebben a fejezetben áttekintettük a nyelvvalakítás néhány fontosabb válfaját és háttér-, ill. segédtevékenységét, megvizsgálva, hogy ezek közül melyek jellemzőek a magyar nyelv-művelésre, illetve ezek a tevékenységek milyen módon valósulnak meg a magyar nyelv-művelésben.

Vizsgálódásunk egyik fontos tanulsága az, hogy a létező magyar nyelv-művelés fő vonulatát az a tevékenység képezi, amely a különféle nyelvi ideológiákon, mítoszokon és babonákon alapuló nyelvhelyességi elvek alapján „helytelennek” bélyegzett nyelvi elemeknek és formáknak a nyelvből való kiszorítására irányul.

Ennek a célnak van alárendelve az összes fõnt említett, az akadémiai nyelv-művelésre ténylegesen jellemző nyelvvalakító tevékenység: *a nyelvi tanácsadás, a nyelvi ismeretterjesztés, a szabványosítás és a mindezeket segítő kézikönyvek létrehozása.*

Ehhez viszonyítva a létező nyelv-művelés *elenyészõen keveset tesz a nyelvi és stilisztikai differenciálódás, vagyis a nyelvbõvítés érdekében*; az ilyen jellegû tevékenységet ugyan elméletileg fontosnak tartja, ténylegesen azonban nem műveli, legfõljobb mások ilyen irányú tevékenységét kebelezi be sajátjaként.

Bár a kérdés történeti bemutatására itt most nincs mód, annyit azért érdemes megemlíteni, hogy a nyelvvalakításnak ez a sajnálatosan torz módozata – amint fõntebb már említettük – a nyelvújítás kori ortológusi tevékenységben föllelhető bizonyos előzmények után a *Magyar Nyelvőr* című folyóirat 1872. évi indulásával vált uralkodóvá.

Ezt a *sajátos típusú* nyelvvalakítást hiba volna a nyelvvalakítással azonosítani. Ez még magyar viszonylatban sem igaz – elég, ha a *Nyelvőr* megindulása előtti évszázad nyelvvalakító törekvéseire vagy napjaink nyelvtervező, nyelvmenedzselő munkálataira gondolunk, nem beszélve arról, hogy a nyelvvalakítás mindhárom, fõntebb jellemzett válfaja más országokban valóságos eredményeket tud felmutatni: természetesen beleértve a nyelv-művelést is.

Tudjuk, hogy a mai magyar nyelv-művelés körüli vitákban gyakran fölmerült a kérdés: van-e szükség nyelv-művelésre. A nyelv-művelés néhány kritikus szerint nincs, mások szerint van, de nem ilyenre; a nyelv-művelők maguk természetesen nélkülözhetetlennek tartják tevékenységüket. A nyelvi vonatkozású – ezen belül a nyelvvalakító célzatú – tevékenységek elkülönítése, illetve e tevékenységeknek a nyelv-művelésre jellemző eljárásokkal való összehasonlítása után a kérdésre a következő választ adhatjuk: *nyelvvalakításra, annak minden fõntebb bemutatott válfajára természetesen szükség van a magyar nyelv-közösségben is, éppúgy, mint más nyelv-közösségekben; célszerű azonban arra törekedni, hogy a nyelvvalakító tevékenységek minél kevésbé hasonlítsanak a létező magyar nyelv-művelésre.*

Szilágyi N. Sándor ugyanezt már évekkel ezelõtt megállapította a határon túli nyelvvalakítás viszonylatában. Ám a létező magyar nyelv-művelés semmivel sem alkalmasabb a határon belüli magyarok nyelvi problémáinak megoldására, mint a határon túliakéira, csak tevékenysége az eltérő élethelyzet miatt sokkal végzetesebb következményekkel jár kisebbségi helyzetben. A nyelvcserehelyzetben lévő határon túli magyar közösségeket például létükben veszélyezteti.

4. fejezet

A NYELVHELYESSÉG MINT NYELVI PROBLÉMA

Bevezetés

Ebben a fejezetben a tankönyv korábbi részeiben többször is említett nyelvhelyességet egy sajátos látószögből vizsgáljuk: úgy, mint aminek a verbális kommunikációban való érvényesítése a beszélőknek bizonyos élethelyzetekben gondot, kellemetlen érzést okoz, a kommunikációban fennakadást, zavart, nehézséget, hátráltatást idéz elő, vagyis nyelvi problémaként jelentkezik a számukra.

A nyelvhelyességi kérdések a nyelvi problémák egyik jellegzetes csoportját alkotják; egyik jellemzőjük, amely elkülönítésük alapjául is szolgál, az, hogy *problémaként való megjelenésükben fontos szerepük volt a nyelvművelőknek*; nyelvművelői beavatkozás nélkül valószínűleg ezeknek csak egy része vált volna nyelvi problémává.

Annak érdekében, hogy a nyelvhelyességi problémákat ne elszigetelten lássuk, hanem a nyelvi problémák egyik sajátos típusaként, a fejezet első részében röviden áttekintjük a nyelvi probléma többi típusát is. Ez annál is inkább indokolt, mert egyik fontos célunk, hogy megismerkedjünk a nyelv alakítás mindhárom fontos irányzatával – a nyelvműveléssel, a nyelvtervezéssel és a nyelvmenedzseléssel –, márpedig a nyelvi problémák feltárása és elemzése alapvetően fontos nyelvmenedzselési tevékenység, ezenkívül pedig sikeres nyelvtervezés sem képzelhető el a nyelvi problémák elemzése nélkül.

Az e fejezetben található fejtegetések – az előzőektől eltérően – konkrét *empirikus kutatásokon* alapulnak; ezekre a nyelvmenedzselés-elmélettel való megismerkedésünk ösztönzött és ösztönöz minket (nem lezárt kutatásról van szó). Amint arról a második fejezetben beszéltünk, a nyelvmenedzselés-elmélet a nyelvi problémák körének kijelölésében és a problémamegoldásban is *a hétköznapi beszélők nyelvi problémáiból és azok megoldására tett erőfeszítéseikből* indul ki, az ún. egyszerű nyelvmenedzselésből. Vizsgálataink célja, hogy képet kapjunk arról, hogy a magyarországi és a határon túli magyarok – hétköznapi beszélők, nem nyelvészek – milyen nyelvi problémákkal küszködnek, és ezeket hogyan próbálják megoldani, ill. milyen jellegű segítségre számítanak a nyelvművelők vagy a nyelvészek részéről.

A kutatás első szakaszában egy kísérleti jellegű kérdőív segítségével gyűjtöttünk adatokat Kolláth Annával 2006 decemberében néhány magyar anyanyelvű magyar szakos egyetemi, ill. főiskolai hallgatótól, akik három gyökeresen eltérő nyelvi helyzetben élnek: 18 adatközlőnk többségi helyzetű magyarországi magyar (Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely); 7 adatközlőnk (viszonylag) stabil kétnyelvűségi helyzetű szlovákiai magyar (Comenius Egyetem, Pozsony); 8 adatközlőnk nyelvcserehelyzetben élő szlovén állampolgár (Maribori Egyetem).

Ez az anyag folyamatosan kiegészül a pozsonyi Comenius Egyetem magyar és hungarológia szakos hallgatóinak nyelvi naplóiból származó adatokkal; jelenleg – 2009 tavaszán – 50 naplónak mintegy 600 bejegyzése áll rendelkezésünkre. A nyelvi naplókban a hallgatók olyan *nyelvi vonatkozású eseményeket* rögzítenek, melyeknek az adott félév szorgalmi időszakának folyamán közvetlen részesei voltak, ill. néhány esetben olyan eseményeket is, melyekről mások elbeszélése alapján szereztek tudomást ebben az időszakban. Eseményle-

írásán kívül a hallgatók *észrevételeiket* is megfogalmazhatják az általuk valami miatt érdekesnek, figyelemre méltónak tartott nyelvi eseményekkel, jelenségekkel kapcsolatban. A napló értékelésében nem játszik lényeges szerepet a bejegyzések száma, így föltehető, hogy a hallgatók valóban hiteles eseményeket és észrevételeket rögzítenek.

Az e fejezetben közölt nyelvi példák részben ebből a két forrásból (a kérdőívekből és a naplóból), részben pedig a Nyelvművelő kézikönyvtár új kiadásából valók.

A nyelvi problémák típusai

A nyelvmenedzselés-elmélet egyik legrokonszenvesebb vonása, hogy annak eldöntését, mi nyelvi probléma és mi nem, a hétköznapi beszélőre bízva.

Szemben a nyelvműveléssel, melynek középpontjában az absztrakt „nyelv” érdekei állnak, és szemben a nyelvtervezéssel, amely hite szerint a „nemzet” érdekeit tartja szem előtt, a nyelvmenedzselésben a hús-vér emberek, ezen belül is mindenekelőtt a „laikus beszélők” érdekei kerülnek előtérbe.

A nyelvmenedzselés szakemberei az egy-egy közösségben meglévő nyelvi problémák feltérképezésében *a hétköznapi beszélők szokványos nyelvi diskurzusaiból* indulnak ki, s az ezekben található nyelvi problémákból kiindulva döntenek el, hogy a szervezett nyelvalkításnak mely problémákkal kell foglalkoznia.

A második fejezetben láttuk, hogy a nyelvmenedzselés-elmélet a nyelvi problémát az *adott helyzetben érvényesülő normától való, negatívan értékelt eltérésként* értelmezi. Arra is utaltunk, hogy ez a felfogás több problémát is fölvet, különösen a kisebbségi kétnyelvű közösségekben. Mi itt most a nyelvi problémát inkább a *következményei* felől közelítjük meg, s olyan problémaként definiáljuk, amely a beszédtevékenység során vagy ahhoz kapcsolódóan jelentkezik, a beszélőknek *kellemetlen érzést okoz*, a kommunikációban fennakadást, zavart, nehézséget, hátráltatást idéz elő, vagy akár meg is hiúsítja a kommunikációt az érintett nyelven vagy nyelvváltozaton. Amint arra maga a *probléma* szó is utal, a nyelvi probléma olyan „ügy”, amely megoldásra vár.

A „beszédtevékenységet”, ill. a „beszélőt” tágan kell értelmezni, az írást, ill. írásban fogalmazó személyt is bele kell érteni. Az egyszerűség kedvéért a következőkben mindig egy beszélővel és egy hallgatóval számolunk, amikor a különféle kommunikációs helyzetekben bekövetkező nyelvi problémákat bemutatjuk, ám ezekbe bele kell érteni azokat a helyzeteket is, amikor többen kommunikálnak, és – mutatis mutandis – az írott nyelvi kommunikációt is, melynek során a „beszélőt” (író) és a „hallgatót” (olvasót) nagy időbeli és térbeli távolság is elválaszthatja.

Az alábbiakban bemutatjuk a nyelvi problémák legfontosabb típusait, majd pedig részletesebben foglalkozunk két, egymással némileg összefüggő típussal. A nyelvi problémák osztályozása nem öncélú, hanem lehetővé teszi azt, hogy ne kelljen minden egyes problémát külön-külön vizsgálni, hogy *problémák egész csoportjáról lehessen általánosítható megállapításokat tenni*. Az egy-egy csoportba tartozó problémák, *mivel hasonló jellegűek, föltehetőleg hasonló megoldásokat is igényelnek*, így a problémák osztályozása már mintegy előkészítő fázisa is a megoldásukkal kapcsolatos tevékenységnek.

A) Jellegük szerint

A kérdőívekben és a nyelvi naplókban rögzített nyelvi problémák jellegük szerint több csoportba sorolhatók, ezek négy alaptípust képviselnek. A csoportok legtöbbször különbséget lehet tenni makro- és mikroszinten jelentkező problémák közt. Makroszinten a probléma *egy-egy egész nyelvváltozathoz vagy nyelvhez* kapcsolódik; ezzel szemben mikroszinten a problémát *egy-egy konkrét nyelvi forma* okozza. A makroszinten jelentkező nyelvi probléma sok-sok mikroszintű nyelvi problémából állhat, méghozzá különböző típusúakból is.

Mikroszintű probléma lehet például, ha egy beszélő formális beszédhelyzetben informális stílusértékű szót használ, anélkül hogy stíluselemnek szánná, s ez – mondjuk – neveltséget vált ki. Ha a beszélő nemcsak egyetlen informális stílusértékű nyelvi elemet használ formális beszédhelyzetben, hanem sokat, azaz informális stílusváltozatban beszél, a nyelvi probléma makroszinten is megragadható.

A terjedelmi korlátok miatt az alaptípusokat és a hozzájuk tartozó csoportokat csak felsoroljuk és röviden jellemezzük, mivel tulajdonképpen témánkhoz csupán az első típushoz tartozó két csoport részletesebb bemutatása tartozik.

1. A nyelvhasználat kontextusából adódó nyelvi problémák

Az első esetben a problémát mikroszinten *létező nyelvi forma használata* okozza, amely az adott körülmények között valami miatt a beszélő és/vagy a hallgató számára *nem megfelelő*, s ilyen értelemben helytelen. Azokat az eseteket is idesoroljuk, amikor egy nyelvi formát a beszélő és/vagy a hallgató mindenféle kontextusban helytelennek érez, annak ellenére, hogy az objektíve sem nem nyelvbtlás (a nyelvbtlások mint nyelvi problémák a 2. alaptípushoz tartoznak), sem nem hiba (a hibák mint a nyelvi hiány megnyilvánulásai a problémák 3. alaptípusában jelentkezhetnek), és nem is a nyelvi rendszer eredendő tökéletlenségéről van szó (ez a nyelvi problémák 4. alaptípusa).

Az, hogy egy nyelvi forma használata valaki számára „nem megfelelő”, *szubjektív érzés* kérdése, és kívülről nem kérdőjelezhető meg semmilyen nyelvi vagy más tényre való hivatkozással.

Ha pl. a hallgató hisz egy nyelvi babonában, és emiatt nem tartja megfelelőnek a beszélő által használt nyelvi formát, holott az még az adott közösség nyelvi normájával is összhangban van, az éppúgy nyelvi probléma, mint ha a beszélő valóban megsértett volna valamilyen, ott, abban a helyzetben érvényesülő normát.

Aszerint, hogy a szóban forgó forma *miért minősül normasértőnek*, ill. *milyen normát sért*, háromféle nyelvi problémát különböztethetünk meg ezen a típuson belül:

a) (valódi) stílusproblémákat, amelyek *az adott helyzetben nem megfelelő stílusértékű* szó vagy más nyelvi forma használatából adódnak – ezek mind makroproblémák vagy mezopblémák;

b) nyelvhelyességi mikroproblémákat, amelyek *nyelvművelők vagy laikus beszélők által kifogásolt*, de *a közösség nagy része által ennek ellenére az adott helyzetben vagy általában is normatívnak tartott* nyelvi formák használatából adódnak;

c) tabuizált nyelvi formák használatából adódó problémákat; az európai társadalmakban, így a magyarban is, ide elsősorban a *trágár* szavak használata tartozik – ezek használata makroprobléma.

A makroproblémák megnevezés nem tévesztendő össze a „makroszintű problémák” kifejezéssel. A makroprobléma olyan nyelvi probléma, amely *sok embert érint*, attól függetlenül, hogy makroszinten vagy mikroszinten jelentkezik-e, azaz attól függetlenül, hogy egész nyelveket vagy nyelvváltozatokat, vagy csupán konkrét nyelvi formákat érint-e.

Hasonlóképpen a mikroproblémák olyan nyelvi problémák, amelyek *kevés embernek okoznak gondot*, attól függetlenül, hogy egész nyelvekkel, nyelvváltozatokkal kapcsolatos makroszintű problémák-e vagy pedig konkrét nyelvi formákhoz kötődő mikroszintű problémák.

A kettő között állnak a mezoproblémák, amelyek nem jelentkeznek ugyan problémaként az egész nyelvközösségben, de nem csupán elszigetelt egyénekhez vagy csekély lélekszámú beszélői csoportokhoz, hanem nagyobb csoportokhoz kötődnek.

Mindhárom említett esetben normasértés következik be, ezek természete azonban különbözik egymástól:

a) A valódi stílusproblémák esetében *közösségi szinten* történik normasértés, a beszélő olyan formát használ, amely *abban a közösségben az adott helyzetben nem számít megfelelőnek*. Ez a hallgatóból *negatív értékelést* válthat ki, amit esetenként verbálisan is kifejezhet.

Az ilyen típusú devianciák egy részét nyelvváltozat-tévesztésnek nevezhetjük, más részét pedig stílustévesztésnek.

Nyelvváltozat-tévesztésről akkor van szó, amikor a beszélő *az adott nyelvváltozatban érvényesülő együtt-előfordulási szabályokat megsértve* olyan nyelvi formát használ, amely az adott dialektusban és/vagy nyelvi regiszterben nyelvi – de nem tartalmi – szempontból nem megfelelő (mivel nincs összhangban a beszédhelyzet követelményeivel).

Ha a beszélő nem egy konkrét nyelvváltozat szabályait sérti meg, hanem olyan nyelvi formát használ, amely *elüt az adott konkrét diskurzus stílusától*, méghozzá a beszélő szándékától függetlenül (azaz nem tudatos stíluselémről van szó), stílustévesztésről beszélünk.

A valódi stílusproblémák közé tartoznak a nyelvhelyességi babonákba vetett hitre visszavezethető nyelvi problémák is, mivel *a babonákon alapuló szabályok megszegése éppúgy nyelvváltozat-tévesztést vagy stílustévesztést okoz, mint az egyéb nyelvhelyességi szabályok megszegése*. Az ugyanis, hogy az akadémiai nyelvművelők (egy része) és a nyelvészek nem azonosulnak egy nyelvhelyességi szabállyal (ettől babona egy szabály), még nem változtatja meg – legalábbis nem azonnal – az adott jelenség negatív értékelését a nyelvközösség érintett szegmensében.

(A nyelvhelyességi babonákkal tankönyvünk hatodik és nyolcadik fejezetében foglalkozunk részletesebben.)

b) A nyelvhelyességi mikroproblémák esetében a beszélő nem a közösségi normát sérti meg, csak a jobbára *a nyelvművelők által létrehozott szabályok valamelyikét*, olyan szabályokat, amelyeket a legtöbb beszélő nem ismer és nem is követ.

A nyelvhelyességi mikroproblémák jelentős része tehát abból adódik, hogy egy-egy beszélő hisz a *nyelvművelői babonákban*, és meg is próbálja követni az ezeken alapuló, de a közösségi normával szembenálló szabályokat, ill. – ha éppen hallgatói szerepben van – követésüket elvárja a beszélőtől.

Nyelvhelyességi mikroproblémáról van szó akkor is, amikor a beszélő vagy a hallgató olyan nyelvi formát vél helytelennek, amely a nyelvművelés érvényes álláspontja szerint is kifogástalan – az ilyen formák helytelenítése egyéni nyelvi babonákra vezethető vissza.

(A nyelvművelői babonákkal is a hatodik és a nyolcadik fejezetben foglalkozunk, s ott is megemlítjük az egyéni nyelvi babonákat is.)

c) A tabuizált formák használata nem feltétlenül stílustalan, sőt lehet akár stílusos is, a tabuszegés hatása inkább nyelven kívüli viszonylatban, társadalmi szinten jelentkezik, *inkább viselkedési, mint nyelvi vétségnek számít.*

Makroszinten egy egész nyelvváltozat – dialektus, regiszter – vagy nyelv használata minősül nem megfelelőnek az adott helyzetben. Ez áll fenn, ha pl. egy egyetemi hallgató *beszélt nyelvi stílusban ír szemináriumi dolgozatot* (a gyakorlatban inkább közveleges, az írott és a beszélt nyelv elemeit vegyítő formában) vagy ha egy kisebbségi beszélő olyan helyzetben szólal meg anyanyelvén, amiben az az adott közösségben nem szokásos, nem normális.

2. A nyelvműködés zavarai mint nyelvi problémák

A második alaptípusban a probléma abból adódik, hogy a beszélő *nem létező* (vagy csak beteg embereknél létező) *nyelvi formát használ* vagy *létező formát használ deviáns módon, bár megfelelő kontextusban*, nyelvlélektani vagy patológiai okokból. Ez a típus csak mikroszinten jelentkezik, mivel semmilyen (stabil) nyelvváltozatról vagy nyelvről nem lehet azt állítani, hogy az eredendően rossz, deviáns volna.

A nyelvműködés zavarai közt érdemes különbséget tenni aszerint, hogy egészséges vagy beteg, ill. idős emberek nyelvhasználatában jelentkeznek-e.

Az egészséges emberek nyelvhasználatában jelentkező zavarok kétfélek lehetnek: a) (szűkebb értelemben vett) **megakadásjelenségek**, pl. beszédtempó-lassulás; egyes hangok megnyújtása; nehézséget okozó szavak, kifejezések tagolva ejtése; beszédszünet beiktatása, amely lehet néma vagy jellel kitöltött; újratekintés (a beszéd folyamat megszakítása, néhány hang vagy egy, ill. több szó megismétlése vagy korrigálása); b) **nyelvbotlások** a nyelvi rendszer minden síkján, pl. hangtani botlások, szótévesztések, rossz toldalékok, deviáns nyelvtani szerkezetek használata.

A megakadásjelenségek olyan nyelvhasználati jelenségek, amelyek *megtörik a folyamatos beszédet, miközben tartalmához nem járulnak hozzá.*

A nyelvbotlások olyan alkalmilag használt nyelvi formák, amelyek *nemcsak a hallgató, hanem a beszélő számára is normasértőek*, mégpedig *nemcsak az adott beszédhelyzetben, hanem attól függetlenül is.*

A nyelvbotlások közé sorolandók a kétnyelvű emberek beszédében jelentkező alkalmi **interferenciajelenségek** is, mindazok a tévesztések, amelyeket maguk is ki tudnak javítani.

Az írott nyelv vonatkozásában ide vehetjük az **elírásokat** és a **helyesírási tévesztéseket** is, mindazokat, amelyek *nem a beszélő nyelvtudásbeli hiányosságaiából, hanem pl. pillanatnyi figyelmetlenségéből* adódnak.

A helyesírási hibák elkövetése szigorúan véve nem nyelvi probléma, ám a laikus beszélők feltétlenül annak tartják, márpedig kiindulópontunk szerint nyelvi probléma az, amit a beszélők annak tartanak. Sőt a laikus beszélők számos *valódi nyelvi problémát is helyesírásnak tartanak*, különösen a hangtani, sőt alaktani (!) jelenségek írásos rögzítésével kapcsolatosakat.

A beteg és/vagy idős emberek nyelvhasználatában jelentkező zavarok közé tartoznak a) a beszédhibák (életkortól függetlenül); b) a betegségek – például afázia – nyelvi következményei, pl. a nyelvvesztés; c) az öregedés nyelvi következményei, pl. szótalálási nehézségek. A patológias háttérű nyelvi problémák megoldása nem tartozik a nyelvmenedzselők hatáskörébe, mivel alapvetően orvosi problémáról van szó, ám mivel a hétköznapi beszélők ezeket is említették mint nyelvi problémát, nem lehet őket teljesen figyelmen kívül hagyni.

3. A nyelvi hiányból adódó nyelvi problémák

A harmadik alaptípusban a probléma mikroszinten abból adódik, hogy a beszélő *nem ismeri* az adott körülmények közt számára szükséges, de *amúgy létező nyelvi formát*; makroszinten *egy egész nyelvváltozat* vagy *nyelv ismeretének hiánya* okozza a problémát.

Nyelvi hiányon a beszélők *nyelvtudásának különféle hiányosságait* értjük. Nyelvi hiány tehát akkor jelentkezik, amikor *a beszélő képtelen arra, hogy az adott beszédhelyzet követelményeinek megfelelően beszéljen*, ill. *a hallgató megértse azt, amit neki az objektíve nézve érthetően beszélő beszédpartnere mond*.

Mikroszinten a nyelvi hiány abból adódik, hogy a beszélő, ill. a hallgató *a szükséges nyelvi formát nem ismeri, rosszul ismeri* vagy (a beszélőnek) *nem jut éppen eszébe*; makroszinten pedig abból, hogy *a beszélő a számára az adott beszédhelyzetben szükséges nyelvváltozatot vagy nyelvet nem ismeri*, nem tudja használni, ill. *a hallgató nem érti* az adott helyzetben szokásszerűen használt nyelvváltozatot vagy nyelvet.

Az alkalmi, pillanatnyi nyelvi hiányt **nyelvi lapszusnak** nevezzük. Nyelvi lapszusról tehát akkor beszélünk, ha *a beszélőnek éppen nem jut eszébe az általa amúgy ismert nyelvi forma*.

A „nyelvi hiány” tágabb értelemben a „nyelvi lapszus”-t is magába foglalja, *szűkebb értelemben viszont akkor beszélünk nyelvi hiányról*, ha a beszélő a szükséges formát *egyáltalán nem ismeri* vagy *rosszul ismeri*.

A beszélők különféle nyelvi stratégiákat alkalmazhatnak a nyelvi hiány áthidalására, ill. elleplezésére, pl. a célszó helyett annak hiperonimáját használják, körülírásokat alkalmaznak, kódot váltanak (ha erre van lehetőség), nyelven kívüli eszközökhöz folyamodnak (pl. mutogatás, rajzolás, hangutánzás), beszélgetőtársuktól, esetleg valaki mástól segítséget kérnek. Írásban történő kommunikáció esetében nemegyszer lehetőség van szótárak vagy más segédeszközök használatára is.

A nyelvi hiány kiváltója lehet a nyelv működés olyan zavarainak is, amelyekkel az előző pontban foglalkoztunk (megakadások, nyelvbtlások).

A nyelvi hiányhoz kapcsolódó fontos fogalom a **nyelvi hiba**. A nyelvi hiba a beszélő *nyelvtudásbeli hiányosságának a megnyilvánulása*; olyan nyelvi forma, amelyet a beszélő nem csupán alkalmilag, tévesztésképpen használ, hanem rendszeresen, mivel nincs tudatában annak, hogy az illető forma az adott beszélőközösségben általában vagy valamely kontextushoz, beszédhelyzethez kötődően nem normatív. Nyelvi hibákat elsősorban a nyelv-, ill. nyelvváltozat-elsajátítás és a nyelv-, ill. nyelvváltozat-felejtés folyamán követnek el az emberek. A

nyelvi hibák egy részének *nyelvi interferencia* az oka; egy nyelven belül *nyelvbeli*, kétnyelvűségi körülmények közt *nyelvközi interferenciáról* beszélhetünk.

Az írott nyelv vonatkozásában ide tartoznak a *helyesírási hiányjelenségek* és *hibák* is; vagyis azok az esetek, amikor a beszélő problémája az, hogy egy szót vagy kifejezést nem tud helyesen leírni, ill. hibásan írja le (nem figyelmetlenségből, hanem helyesírási ismereteinek hiányossága miatt).

Makroszinten nyelvi probléma az, ha a beszélő vagy a hallgató *nem ismeri a számára szükséges nyelvváltozatot vagy nyelvet*. Kisebbségi helyzetben az embereknek különösen a *standard* és a *szaknyelvek* nem ismerése okoz bizonyos élethelyzetekben problémát. Ami a nyelvekkel kapcsolatos hiányt illeti, nagy probléma a kisebbségi beszélőknek, ha nem ismerik a közösség *másodnyelvét*, azaz a többségi nyelvet. Sajátos probléma az *első nyelv* ismeretének a hiánya – ebbe a problémacsomagba sorolhatók a nyelvvesztésből, ill. nyelvcsereből adódó problémák. Egynyelvűségi és kétnyelvűségi körülmények közt egyaránt előfordul, a mai globalizálódó világban alighanem egyre gyakrabban, hogy a beszélőnek valamely *idegen nyelvre* volna szüksége, amelyet nem ismer (pl. ahhoz, hogy egy munkakört betölthesen).

Némileg más típusú, de összefüggő problémát jelent az az eset, amikor a beszélő *hiján van valamilyen, számára szükséges nyelvi készségnek*, pl. nehezen olvas, írásban ügyetlenül fogalmaz vagy egyáltalán nem tud az anyanyelvén írni; ez kisebbségi helyzetben elég gyakori azokban az esetekben, amikor a beszélők az anyanyelvüket tantárgyként sem tanulták az iskolában.

4. Nyelvbeli hiány

A negyedik – a többihez képest a magyar nyelv vonatkozásában marginális – típusban a beszélőt a kommunikációban maga a nyelv, a nyelvi rendszer gátolja, annak hiányosságai; mikroszinten az, hogy *a nyelvi rendszerből hiányzik egy olyan forma, amelyre a beszélőnek szüksége volna*, makroszinten pedig az, hogy *az adott nyelv eleve nem rendelkezik a beszélő számára hiányzó dialektussal vagy regiszterrel*.

A magyar nyelvből jelenleg nem hiányoznak olyan regiszterek, amelyekre a beszélőknek szükségük volna, így azok semmilyen beszédhelyzetben nem kényszerülnek nyelvi okokból kódváltásra. A régi magyar nyelvben azonban volt ilyen hiány (pl. a szaknyelvi regisztereké), s ma is van számos más nyelvben.

Mikroszinten az adatközlők válaszlaj alapján három problémacsoportot lehet megkülönböztetni: vannak a) eredendően meglévő problémák (eredendő tökéletlenség, többértelműség, bizonytalanság a nyelvben, pl. a *sikoljon, fényljen*-típusú felszólító módú alakok problematikus mivolta); b) nyelvtörténeti korszakhoz köthető problémák (pl. a szenvedő igemód hiánya a mai – de nem a régi – magyar nyelvben); c) neologizmusok használatával kapcsolatos, történelmi távlatban nézve bizonyára átmeneti bizonytalanságok (bizonyos értelemben ezek is nyelvtörténeti korszakhoz köthetők persze).

B) Következményeik szerint

A naplókban és a kérdőívekben található nyelvi problémák következményeik szerint is osztályozhatók. E tekintetben három alapvető esetet különböztetünk meg: előfordul, hogy a nyelvi probléma jelentkezésének csak jelentéktelen következményei vannak; a komolyabb következmények közt további két esetet különböztethetünk meg: egyfelől megértési probléma jöhet létre, másfelől a beszélő által használt nyelvi forma, ill. nyelvváltozat vagy nyelv negatív reakciókat vált ki a hallgatóból. Ez a kétféle következmény természetesen *egyszerre is jelentkezhet* (pl. a hallgató ideges lesz attól, hogy nem érti jól, amit a beszélő mond).

1. Jelentéktelen következmények

Kommunikációs szempontból jelentéktelen következménynek számít az, ha *apró megakadás* jön létre a kommunikációban, amely *nem okoz megértési problémát*, de valójában még csak *nem is hátráltatja a kommunikációt*.

Köztudomású, hogy a megakadásjelenségek *nyelvlélektani szempontból szükséges velejáráói a beszélt nyelvi kommunikációnak*, amelyek a hallgatónak *időt biztosítanak* a mondanivaló megértésére.

Ezért van az, hogy egy felolvasott szöveg, még ha többé-kevésbé beszélt nyelvi stílusban íródott is, a megakadásjelenségek hiánya vagy alacsony száma miatt sokkal nehezebben érthető a hallgatóság számára, mint a szabadon elmondott szöveg.

Társadalmi szempontból jelentéktelen a következmény, ha a hallgató csupán *tudomásul veszi a szokatlan nyelvi formát*, de *nem minősíti*, sem a beszélőnek nem jelez semmit, sem ő maga nem foglalkozik vele gondolataiban sem.

Ebbe a csoportba elsősorban a *nyelvműködés zavarai*, a *megakadások* és a *botlások* tartoznak, főleg azok járnak általában jelentéktelen következményekkel, de lehet ilyen következménye *stílusproblémának*, *nyelvi* vagy *nyelvbeli hiánynak* is.

2. Megértési problémák

A megértési probléma *nehézkesebb kommunikációt* eredményez; ennek legalább három súlyossági fokozatát érdemes megkülönböztetni: a) a nehezebb megértést, b) a meg nem értést („első körben” vagy egyáltalán) vagy a c) félreértést („első körben” vagy egyáltalán).

A meg nem értés vagy félreértés „második körben” a probléma tisztázásához is vezethet, ilyenkor *egy nagyobb diskurzusrészlet vonatkozásában* a meg nem értés, ill. a félreértés *nehezebb megértéssé* válik. Egy-egy ilyen jelenség minősítése tehát attól függ, hogy mekkora diskurzusrészletet veszünk figyelembe.

Pl.: A: Józsi kedvesen rámosolygott a románra. / B: Roma volt az illető? / A: Nem roma, nem cigány, hanem román, Romániából. / B: Aha! – Ha ennek a párbeszéd-részletnek csak az

első fordulóját nézzük, akkor félreértésről van szó, ha a folytatást is figyelembe vesszük, akkor nehezebb megértésről.

3. Negatív reakciók

A negatív reakciók sem azonos súlyúak természetesen, nagyjából a következőket lehet megkülönböztetni: a) rossz érzés (csak érzelmi szinten jelentkező negatív reakció a beszélőnél vagy a hallgatónál), b) kinevetés (csak érzelmi szinten jelentkező reakció főleg a hallgatónál), c) negatív értékítélet (értelmi szinten jelentkező negatív reakció főleg a hallgatónál), d) szankcionálás (cselekvési szinten jelentkező negatív reakció a hallgatónál), a beszélőnek a beszédpartnerét, annak érdekeit komolyabban sértő magatartása bizonyos nyelvi jelenségekkel, ill. nyelvváltozatokkal, nyelvekkel kapcsolatban.

Stílus és nyelvhelyesség

Ebben az alfejezetben lesz szó tulajdonképpeni témánkról, itt vesszük alaposabban is szemügyre a fenti problématiszpusok közül a nyelvhasználat kontextusából adódó nyelvi problémák első és második altípusát. Az egyszerűség kedvéért a fölvetődő kérdésekkel csak mikroszinten foglalkozunk; ezt annál is inkább megtehetjük, mert maga a nyelvművelés is sokkal inkább mikroszinten kezeli a nyelvhelyességi kérdéseket.

Meg kell jegyezni, hogy – meglepő módon – a kérdőívekben és a nyelvi naplókban alig néhány példa található olyan jelenségekre, amelyeket stíluskérdésnek lehet tekinteni (s még a meglévő néhány sem egyértelműen az).

Annak az oka, hogy mégis külön problémacsoportként különböztetjük meg a stílust, az, hogy *számos nyelvhelyességi kérdés valójában közvetlenül vagy közvetve stíluskérdés*, így ez a csoport nagyobb, mint amilyennek látszik, ezenkívül az ide tartozó jelenségek nagyon fontosak. Erre a tényre utal az a főntebbi eljárásunk, hogy a stílusproblémákon belül elkülönítjük a nyelvhelyességi stíluskérdések csoportját.

A stílus és a nyelvhelyesség *egymással ellentétes*, paradox módon mégis *szorosan összefüggő* két jelenség.

A stílus lényege, amint tudjuk, a beszélő rendelkezésére álló nyelvi eszközök (pl. a nyelvi változók egyes változatai) közötti *válogatás* a beszédhelyzet követelményeinek és a beszélő egyéniségének megfelelően, a nyelvhelyesség viszont *olyan formák használatát* jelenti, amelyeket a nyelvművelők – többnyire strukturalista megfontolások és logikai okoskodások alapján – *eredendően, a használat kontextusától függetlenül jobbnak tartanak más nyelvi formáknál*.

Mivel a nyelvhelyességi intelmek száma követhetetlenül magas, a szabályok pedig sokszor a laikus beszélők számára megjegyezhetetlenül bonyolultak, a nyelvművelői előírások számottevő része írott malaszt marad, a maradék pedig eltérő mértékben lesz részévé az eltérő társadalmi rétegek által használt nyelvváltozatoknak, ezáltal pedig *stíluskérdéssé válik*.

Ezt a helyzetet *maguk a nyelvőrök is tudomásul veszik*, s a helyesnek vagy helyesebbnek tartott nyelvi formát sok esetben valamely nyelvváltozathoz – pl. a választékos nyelvhasználat-

hoz – kötik, pedig ezzel voltaképpen *a nyelvhelyesség lényegét tagadják meg*, hiszen az a forma, amely nyelvi okokból rossz, az nyilvánvalóan minden nyelvváltozatban rossz.

A stílus és a nyelvhelyesség kérdései a másik oldalról, a stílus oldaláról is összetévesztődnek, ugyanis a nyelvközösség – pontosabban a műveltségi elit – *eleve meglévő értékítéletével sok esetben a nyelvművelők azonosulnak*, s az érintett nyelvi formát mintegy *másodlagosan tesz nyelvhelyességi kérdéssé, különféle nyelvészeti álérvvel racionalizálva az elit által nem használt formák „nyelvi helytelenségét”*.

Mindkét útra példa az ún. suksükölés megőrzéstörténete, de az előbb vázolt-hoz képest fordított sorrendben.

A suksükölés lényege, hogy a *-t* végű igék bizonyos alakjaiban a kijelentő és a felszólító módú formák egybeesnek, pl. *kutassa* 'kutatja' és 'kutassa'; *vezessük* 'vezetjük' és 'vezessük'. Tágabb értelemben beletartozik a csukcsükölés (*tartsa* 'tartja' és 'tartsa'), a szuksükölés is (*ossza* 'osztja' és 'ossza').

Annak ellenére, hogy a jelenség nyelvjárási szinten a nyelvterület jelentős részén él, az ó-, ill. középmagyar nyelvemlékekből csak két kétségtelen példánk van rá; ez arra utal, hogy *a műveltségi elit a suksüköt soha nem fogadta el az írott nyelvben*. Ez az elutasítás azonban aligha jelentett erős megőrzést, hiszen az 1940-es évek végéig még az egyéb kérdésekben meglehetősen szigorú hivatásos nyelvművelők egy része is – a nyelvművelés fő árama – csupán *„népies pongyolaságnak”* tartotta. Valószínű, hogy *a nyelvművelés ekkor még csak egyszerűen azonosult a műveltségi elit értékítéletével*, a jelenséget nem nyelvi jellege, hanem tényleges stílusértéke miatt helytelenítette, főként az írott nyelvben.

A fordulat a szélsőséges nyelvművelők körében a harmincas évek folyamán, a mérsékelt nyelvművelésben pedig a negyvenes évek végén következett be: létrejöttek *a máig hangoztatott – de közismerten hamis – nyelvi és kommunikációs érvek* (két igemód összekeverése, a közlés pontosságának veszélyeztetése), melyek alapot szolgáltattak a jelenség erőteljes megőrzéséhez.

Ez be is következett, a suksük *„népies pongyolaságból”* meglepő gyorsasággal lényegült át *„rút helytelenséggé”*, s a nyelvművelésnek ezt az új álláspontját hamarosan a műveltségi elit is magáévá tette. Mivel társalgás közben a legtöbb ember a mondanivalóra, nem pedig a ragozásra figyel, nem csoda, hogy a nyelvjárási háttérű beszélők közül *csak a műveltségi elitbe törekvők voltak képesek átállni a „helyes” ragozásra*.

Közben az áttérni képtelen suksükölő tömegek jelentős része a nagy társadalmi átrendeződés folytán városlakóvá vált, ami szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy a suksük immár ne csupán *„népies pongyolaság”* legyen, hanem *az iskolázatlan tömegekre általában is jellemző „rút” és „helytelen” beszédmód*.

A suksük erős megőrzéséhez hozzájárulhatott az az ellenszenv is, amelyet a középosztálybeli eredetű hagyományos műveltségi elit tagjai érezhettek a politikai – de nem a műveltségi – elit részévé vált munkás- és parasztszármazású emberek iránt, akiknek egy része nem sajátította el a standard igeragozási formákat (nem tudták vagy esetleg nem is akarták).

Az ezt és más nyelvi változókat érintő, főntebb vázolt folyamatok eredményeképpen a mai helyzet az, hogy *a nyelvhelyességi szempontból kifogásolt változatok rendkívüli mértékben eltérnek egymástól a tekintetben, hogy a nyelvőrök értékítéletét mennyire osztja a nyelv-*

közösség, ill. annak különféle részlegei, *a kisebb-nagyobb beszélőközösségek*, s ennek egy másik aspektusaként nagy különbség van abban is, hogy *az iskolázott beszélők nyelvi gyakorlata mennyire követi a nyelvőrök ajánlásait*.

Vannak nyelvi formák, melyeknek *a nyelvművelői megítélése összhangban van az iskolázott hétköznapi beszélők megítélésével*, de vannak olyan esetek is – ez utóbbiak száma valószínűleg sokszorosan nagyobb –, amikor *a beszélőknek egyáltalán nincs tudomásuk arról, hogy az általuk formális beszédhelyzetekben is bátran használt formákat a nyelvművelők kárhozzátják*.

A problémamegoldás szempontjából föltétlenül *különbséget kell tenni* a két eset közt, még akkor is, ha megkülönböztetésük nem mindig egyszerű.

Gondot okozhat egyrészt az, hogy nem vagyunk tisztában minden egyes nyelvhelyességi jelenség nyelvművelői megítélésének ismertségével, másrészt egyes jelenségek nyelvművelői megítélésének ismertsége társadalmi rétegenként eltérő lehet, harmadrészt pedig ez az ismertség változhat is időben.

Az elsőnek említett csoportba tartozó jelenségeket stíluskérdésként célszerű értelmezni és kezelni, mivel ezek nyelvművelői megítélése mintegy belevetül a stílusértékükbe, illetőleg stílusértékük meghatározza a nyelvművelők megítélését. Adatközlőink szinte csak ilyen nyelvhelyességi stílusproblémákat említettek a kérdőívekben, ill. a nyelvi naplóknban, nyilván azért, mert csak ezek okoznak nekik és más embereknek problémát.

A nyelvhelyességi stílusproblémák tehát olyan stílusproblémák, amelyekkel a nyelvművelők is foglalkoznak, és így nyelvhelyességi kérdéssé váltak. Sok embert érintenek, ezért a következő csoporttal szembeállítva a makroproblémák vagy a mezoproblémák csoportjába sorolhatók.

A többi nyelvhelyességi kérdést nyelvhelyességi mikroproblémának nevezhetjük, mivel ezek *a hétköznapi beszélőknek többnyire nem, csupán a nyelvőröknek (és esetleg néhány buzgó követőjüknek) okoznak gondot*, nekik is csak olyan értelemben, hogy nem mindig képesek követni a saját maguk, ill. társaik által kiagyalt nyelvhelyességi szabályokat (erre majd még a nyolcadik fejezetben találunk példát).

Az a vélekedés, hogy a nyelvközösségben az iskolázott beszélők által is széleskörűen elfogadott nyelvi formák hibásak volnának, nem más, mint nyelvi mítosz, amely nyelvművelői babonák sokaságában ölt testet.

Ebbe a csoportba tartoznak még az *egy-egy laikus beszélő által létrehozott, ill. ösztönösen alkalmazott nyelvhelyességi szabályok* is, amelyek *egyéni nyelvi babonákon* alapulnak; mivel ezek sem okoznak közösségi szinten nyelvi problémát, a *mikroproblémák* közé sorolhatjuk őket.

A nyelvhelyességi mikroproblémákkal – mindenekelőtt azokkal, amelyeket valamilyen nyelvművelői babonába vetett hit okoz – annak ellenére fontos foglalkozni, hogy nagyon ritkán jelentkeznek és kevés embert érintenek, mivel *a nyelvi babonán alapuló nyelvhelyességi mikroproblémák és a nyelvhelyességi stílusproblémák közt történeti kapcsolat van*, s ma is *áramolhatnak az egyik csoportból a másikba nyelvi formák* (erről később beszélünk majd).

A két csoport közti mozgás miatt *nem is mindig lehet különbséget tenni a nyelvhelyességi stílusproblémák és nyelvhelyességi mikroproblémák között*; éppen ezért hasznos lehet a mindkettőjükre vonatkoztatható nyelvhelyességi probléma terminus használata.

A nyelvi, nyelvhelyességi szabályok laikusi félreértésén alapuló egyéni nyelvi babonák okozta nyelvi problémák sem érdektelenek a nyelvalakítók számára, mivel annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy *milyen típusú nyelvi szabályt értenek félre a laikus beszélők, és ennek milyen következményei vannak, segíthet abban, hogy a nyelvi ismeretterjesztés és az anyanyelvi nevelés elkerülje az ilyen csapdákat.*

Mivel a magyar nyelvművelés egyik központi kérdése az idegen szavak és az idegen-szerűségek elleni harc, a nyelvhelyességi kérdéseket ebből a szempontból két nagy csoportra fogjuk osztani: belső és külső nyelvhelyességi kérdésekre. A belső nyelvhelyességi kérdések közé az érintett nyelvi változók azon változatai tartoznak, melyek létrejöttében *a nyelvművelők nem tételeznek föl idegen hatást* (pl. nákolás, suksük), a külső nyelvhelyességi kérdések közé pedig azok, amelyeket *idegen eredetűnek tartanak* (pl. a határozói igenév létigés szerkezete, páros testrészek nevének többes számú használata). Az *összetett* – mind belső, mind külső – *okokra visszavezethető*, nyelvi problémát okozó nyelvhelyességi kérdéseket külsőnek fogjuk tekinteni.

Nyelvhelyességi stílusproblémák

A fentiekből következően a nyelvhelyességi stílusproblémák jellegadó sajátossága az, hogy az ide tartozó jelenségek *nyelvművelői megítélése többé-kevésbé összhangban van a beszélőközösség megítélésével*, s ennek megnyilvánulásaként az érintett változók nagyobb és kisebb presztízssű, ill. megbélyegzett változatainak előfordulási gyakorisága bizonyos beszédhelyzetekben következetes, rendszerszerű eltéréseket mutat.

Az ilyen jelenségekkel kapcsolatos nyelvművelői állásfoglalás nem tekinthető nyelvi babonának, nyelvi mítosznak, ugyanakkor a nyelvművelők által felállított használati szabály *indoklása* nemegyszer tartalmaz mítikus elemeket.

1. A kérdőívekben és a nyelvi naplókban említett nyelvhelyességi stíluskérdések egy része súlyos problémának tekinthető: azokról a jelenségekről van szó, amelyeket mind a nyelvművelők, mind az iskolázott beszélők *erősen megbélyegeznek*. Emiatt azok a beszélők, akik ezeket a formákat anyanyelvváltozatuk részeként sajátították el, gyakran kerülhetnek hátrányos helyzetbe, s válhatnak *lingvicitizmus*, azaz nyelvi alapú diszkrimináció áldozataivá.

A belső nyelvhelyességi kérdések közül biztosan ebbe a csoportba tartozik két „súlyos nyelvhelyességi hiba”, a főntebb már említett *suksükölés* (pl. *izgassa* ’izgatja’ jelentésben, kijelentő módú alakként) és a *nákozás* (pl. *én várnák* ’én várnék’).

Meg kell jegyezni, hogy a tágabb értelemben vett suksükölés egyik válfaja, a szuksükölés mind a közösségi (de nem a nyelvművelői!) megítélés, mind a nyelvi gyakorlat alapján inkább a következő csoportba tartozik.

A külső nyelvhelyességi kérdések körében e két jelenséghez hasonló erősségű mind a nyelvművelők, mind az iskolázott beszélők részéről a határon túli közösségekben használt *államnyelvi kölcsön- és vendégszavak, szókapcsolatok* megbélyegzése (nemcsak a magyarországi beszélők viszonyulnak hozzájuk általában negatívan, hanem maguk a határon túliak is).

A kölcsönszavak és a vendégszavak között a különbség az, hogy a kölcsönszavak *szerves részei* az átvevő nyelvváltozatnak, míg a vendégszavak csak *alkalmilag, kódváltás-képpen* fordulnak elő bennük.

Ezek közül néhányat a hallgatók meg is neveztek a kérdőívekben és a nyelvi naplókban, pl. Fv *pohotvoszty* 'orvosi ügyelet', Fv *obcsánszki* 'személyi igazolvány', Fv *urologický čaj* 'vízhajtó tea', Fv *celozrnný chlieb* 'teljes kiőrlésű kenyér', Fv *jemne perlivá* 'enyhén szén-savas (ásványvíz)'; Mv *gúzsva* 'tolongás, tömeg', Mv *fotokopiroz* 'fénymásol', Mv *opcsina* 'községháza', Mv *upam* 'remélem, bízom benne', Mv *festa* 'buli'.

Az Fv rövidítés a felvidéki (szlovákiai) magyar, az Mv a muravidéki (szlovéniai) magyar nyelvváltozatokra utal.

2. Számos további, a belső nyelvhelyesség szempontjából kifogásolt jelenség él eleve-nen legalábbis az iskolázott beszélők tudatában, ezek azonban *nem okoznak a beszélőknek az előzőekhez hasonlóan súlyos problémát*, mivel *megbélyegzettségük jóval enyhébb*, ha egyáltalán beszélhetünk többük esetében megbélyegzésről.

Enyhébb megítélésüknek az az oka, hogy ezek jelentős részét *az iskolázott beszélők is használják*, legalábbis informális helyzetekben, sőt vannak köztük olyanok is, amelyek *egyesen a formális stílusban „érik jól magukat”*. Nem csoda hát, hogy az ilyen nyelvi formák nemegyszer még a formális stílusú beszélt nyelvi diskurzusokban is észrevétlenek maradnak.

A belső nyelvhelyesség körébe tartozó jelenségek közül a hallgatók válaszaiban a következők fordultak elő: magánhangzó-rövidülések a gondozottnak szánt beszédben (pl. *ovoda*, *utiköltség*, *kivánság*); a *garambol*, a *bicigli*, az *inekció* és sok más fonolexikai változat; az iktelen igeragok használata ikések helyett kijelentő mód, egyes szám első személyben (pl. *én eszek*, *játszok*, *emlékszek*, *lakok*); a *-ba/-be* határozórag használata *-ban/-ben* „helyett” (pl. *a táncterembe vagyok*); a *szokok*, *szoksz* stb. *valamit tenni* és ehhez hasonló formák használata a jelenben szokásosan ismétlődő cselekvés jelölésére a standard *szoktam*, *szoktál* stb. „helyett”; a nyelvművelők által „terpeszkedő kifejezéseknek” bélyegzett funkcióigés szerkezetek használata (pl. *megrendezésre kerül*, *változtatásokat eszközöl*); határozott névelő használata személynevek előtt (pl. *az Éva*, *a Pólya*); a páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok nevének többes számú használata (pl. *fájnak a lábai*, *nagyok a kesztyűi*) stb.

Ami a külső nyelvhelyesség körébe tartozó jelenségeket illeti, a *közmagyar idegen szavak* – közvetlen kölcsönszavak, ill. a magyar szókincsbe tartozónak nem is tekinthető vendégszavak – jelentős része szintén nyelvhelyességi stíluskérdésnek minősíthető, de ezek nagy részének beszélők általi megítélése jóval enyhébb, mint a határon túli kölcsönszavaké.

Úgy tűnik, hogy a nyelvhelyességi stílusproblémák közé viszonylag *kevés közvetett kölcsönszó*, ill. *nyelvtani kontaktusjelenség tartozik*. Eddigi megfigyeléseink és vizsgálataink arra engednek következtetni, hogy *a közvetett kölcsönszavak és a nyelvtani kontaktusjelenségek többsége idegen eredetük ellenére valószínűleg ritkán válik stíluskérdéssé*, legnagyobb részük jól beilleszkedik a magyar nyelv szókincsébe, ill. nyelvtani rendszerébe, s így a beszélők többnyire nincsenek tudatában idegen eredetüknek és az emiatti kárhozható nyelvművelői megítélésnek.

Egyes közmagyar szavak sajátos határon túli jelentései mégis feltűnést kelthetnek; pl. az egyik szlovákiai hallgató nyelvi naplójába bejegyezte, hogy egy 23 éves egyetemista fiú a *kaná-*

lis főnevet 'tv-csatorna' értelemben használta (a szónak több határon túli régióban van egyébként ilyen jelentése).

Sajátos paradoxon, hogy a *kisebbségi adatközlők* – különösen a szlovákiaiak – a nyelvi problémák közt *alig említettek belső nyelvhelyességi stílusjelenséget*, holott az ide tartozó, helytelennek tartott nyelvi formák használata mind a tapasztalatok, mind a vizsgálatok szerint valójában sokkal kiterjedtebb a kisebbségi közösségekben, mint Magyarországon: egyrészt többféle beszédhelyzetben jelennek meg, másrészt szélesebb társadalmi rétegek használják őket.

Ennek legalább három oka lehet. Az egyik az, hogy a határon túli magyarok *annyi valóságos, súlyos nyelvi problémával szembesülnek rendszeresen, hogy ezek mellett a nyelvhelyességi problémák eltörpülnek*. A másik az, hogy a határon túli közösségekben épp a nyelvhelyességi „hibák” nagyobb elterjedtsége miatt *a velük szembeni türelem is nagyobb*, így nem is okoznak a beszélőknek akkora problémát, mint Magyarországon. A harmadik ok pedig a magyar szakos hallgatók képzésének eltérő sajátágaiban keresendő; *az egyes felsőoktatási intézményekben a nyelvművelő szemlélet továbbélése valószínűleg eltérő mértékű*.

Nyelvhelyességi mikroproblémák

A nyelvművelés reprezentatív kiadványaiban, a Nyelvművelő kézikönyvben és a Nyelvművelő kézisztár két kiadásában található nyelvhelyességi kérdések számottevő része nyelvhelyességi mikroprobléma: *az érintett nyelvi formák használatát a nyelvművelők ugyan helytelenítik, erről azonban valószínűleg még az iskolázott emberek többségének sincs tudomása*.

Ez az oka annak, hogy a hatodik és a nyolcadik fejezetben ezeket nyelvművelői babonáknak nevezzük, és megkülönböztetjük őket a nyelvi mítoszok közé tartozó nyelvhelyességi babonától – ez utóbbiakról ugyanis sok embernek van tudomása, s így a makroproblémák közé sorolhatók.

A Nyelvművelő kézisztár új kiadása szerint például az alább felsorolt nyelvi formák kisebb-nagyobb mértékben helytelennek minősülnek, s az olvasókat a szerzők más nyelvi formák használatára akarják rávenni, vagy általában, vagy a standard nyelvváltozat vonatkozásában.

A belső nyelvhelyesség körébe tartozó jelenségek: az *ad* szóval mint funkcióigével alkotott számos kifejezés, pl. *hangot ad a véleményének, hitelt ad valaminek, lendületet/lökést ad vminek, (vmilyen) magyarázatot ad vmire, pofont ad vkinek, útbaigazítást/útmutatást ad vkinek, igenlő/tagadó/kitérő stb. választ ad vmire*; az *aláhúz* ige átvitt értelmű használata (pl. *aláhúzza valaminek a fontosságát; beszédében a miniszterelnök aláhúzza, hogy...*); az *alátámaszt* ige átvitt értelmű használata (pl. *vmi érvekkel támaszt alá; nézetét hatásos példákkal támasztotta alá*); az *alkot* szó az olyan kifejezésekben, mint pl. *a hegység anyagát vulkáni kőzet alkotja*; az *amelyik* használata *amely* helyett, pl. *eltört a hamutartó, amelyikhez annyi kedves emlék fűződött*; az *amennyiben* feltételes kötőszóként való használata, pl. *amennyiben a felszólításnak 8 napon belül nem tesz eleget*; az *anyag* szó többes számú használata sok esetben, pl. *tananyagok, a vita anyagai*; a szembeállító *azonban* használata tagmondat élén, pl. *az esték már hűvösesek, azonban a nappalok még kellemesen melegek*; a *bevett gyakorlat/szokás/dolog* kifejezésekben a *bevett* jelző; a *bonyolít* ige 'ügyintézés végezté

jelentésben, ill. a *bonyolító* 'ügyintéző' főnév; a *lármát/zajt/mulatságot csap* kifejezés; a *bölcsőde* szó [bölcsöde] ejtése; a sportnyelvi *bunda* 'titkos megegyezés, összejátszás vmiben' jelentése; stb., stb., stb.

A külső nyelvhelyesség körébe tartozó jelenségek: az olyan *alá-* igekötős igék, mint pl. *alábecsül, aláereszkedik, alászáll, alázuhan*; az *alapjában véve* kifejezés; az *alapvető, alapvetően* szavak; az *alárendelt szerep(et játszik)* szókapcsolat; a *felesége hatása alatt* kifejezés; a *kéz alatt vesz/vásárol/elad* kifejezések; az *alul-* igekötős igék (pl. *alulfejlett, alultáplált, alulfizet, alulszámláz*); az *ami* kötőszó a főmondat egészére vonatkozóan, pl. *Minden nap felhív telefonon, ami eleinte jólesett, de most már idegesít*; az *anélkül, hogy* szerkezet, pl. *tűzbe vetette az üzenetet, anélkül hogy elolvasta volna*; az *átmegy* ige átvitt értelemben (pl. *a tiltakozás nyílt lázadásba ment át*); az *átütő* melléknév (pl. *átütő siker*); az *átveszi a leckét/tananyagot* kifejezés; a *bebeszél vkinek vmit* ige; a *behatárol* ige; a *behoz* ige átvitt értelmű használata, pl. *behozza a lemaradást/hátrányt/veszteséget*; a *benyomás* főnév átvitt értelemben, pl. *vmi mély benyomást gyakorolt rá*; a *betart* ige az ilyen kifejezésekben: *betartja a szavát/ígéretét, betartják az egyezséget/szokást*; az *új rendszert/módszert/eljárást/szabályt vezet be* kifejezések; a *birtokában* ragos névszó az olyan kifejezésekben, mint pl. *a szükséges adatok birtokában megindítottuk a hagyatéki eljárást*; a *céloz* tárgyias igeként való használata, pl. *ez a javaslat azt célozza, hogy...*; stb., stb. stb.

E példák egy részét továbbiakkal kiegészítve megtaláljuk áttekinthető, táblázatos formában is a nyolcadik fejezetben, példaként a nyelvi babonákra.

A nyelvhelyességi problémák megoldása

Mivel a nyelvhelyességi stílusproblémák és a nyelvhelyességi mikroproblémák igen lényegesen különböznek egymástól, világos, hogy megoldásuk sem lehet egyforma. Ebből következik egy nagyon fontos feladat, melynek elvégzése a tulajdonképpeni problémamegoldó tevékenység feltétele: *szét kell választani őket*, a meglévő nyelvészeti szakirodalom felhasználásával, valamint új empirikus kutatások segítségével.

A nyelvhelyességi stílusproblémákat keletkezésük módjától függetlenül *kulturális kérdésként* célszerű kezelni. Ahogy a különféle típusú és színű lábbelik viselése a túsarkú cipőtől a sportcipőn keresztül a bakancsig nem elsősorban ortopédiai, hanem kulturális kérdés, úgy ma például a suksükölés sem elsősorban nyelvészeti kérdés, hanem kulturális. Az, hogy a suksükölő formák nyelvileg kifogástalanok, közömbös abból a szempontból, hogy bizonyos helyzetekben a suksükölés társadalmilag nem elfogadott beszédmód.

Éppen ezért a jelenség korrekt nyelvi elemzése szükséges ugyan, és játszhat is szerepet a megbélyegzés enyhítésében, de ez önmagában aligha képes megváltoztatni tömegméréteken a suksük megítélését, és így nemigen várhatjuk tőle, hogy a suksükölő beszélők megbélyegzése és hátrányos megkülönböztetése megszűnik.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a nyelvi formák társas megítélésének vizsgálata ne volna nyelvészeti feladat (is), hiszen ez a megítélés – amint erről fentebb beszéltünk – belevetül e formák stílusértékébe.

Egy egész nyelvközösség nyelvi attitűdjeinek megváltoztatása nagyon nehéz, bár nem lehetetlen feladat, melynek számos összetevője van. Az egyik részterülettel, a laikus beszélők

nyelvről alkotott nézeteinek háttérében álló nyelvi ideológiákkal és mítoszokkal a következő fejezetekben foglalkozunk. Ezek feltárása, alapos elemzése, a nyelvtudatos beszélők felvilágosítása kétségtelenül fontos elemei ennek a folyamatnak. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy *a nyelvi mítoszokat és a nyelvi ideológiákat különféle társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális stb. tényezők befolyásolják; ezek megváltoztatása viszont messze túlmutat a nyelvtudomány határain.*

A radikális problémamegoldás mellett, azzal párhuzamosan helye van a „konformista” megoldásnak is, annak ti., hogy a nyelvhelyességi stílusproblémával szembesülő beszélők *elsajátítják és bizonyos beszédhelyzetben használják is a társadalmilag elvárt nyelvi formákat.*

Ha egy tehetséges (mondjuk határon túli) fiatal, aki melleleg suksüköl, állásinterjúra készül, és nem akar hátrányba kerülni egy esetleg kevésbé tehetséges, de a standard nyelvváltozat normáját nagyobb mértékben követő vetélytársával szemben, nem tehet mást, mint hogy megpróbálja begyakorolni az elvárt beszédmódot. Az nem megoldás számára, hogy elhalasztja az álláskeresést arra az időre, amikor majd a közvélemény másképp fog viszonyulni ezekhez a „nyelvhelyességi hibákhoz”.

A fent említett nyelvi jelenségek egyik csoportja, a határon túli kölcsön- és vendégszavak esetében a megoldást nehezíti, hogy ezek használata sokszor közösségi méretű nyelvi hiány következménye, ennek pótlása pedig nem is mindig oldható meg egyéni szinten.

Ezt felismerve jöttek létre a határon túli régiókban az MTA segítségével azok a kutatóállomások és kutatóhelyek, melyeknek egyik legfontosabb feladata *a határon túli magyar közösségekben jelentkező nyelvi problémák megoldása, különös tekintettel a nyelvi hiány enyhítésére, ill. megszüntetésére.* E kutatóállomások egyike a dunaszerdahelyi *Gramma Nyelvi Iroda*, melynek nyelvtervező tevékenységéről a második fejezetben volt szó.

Paradoxonnak látszik, de *a radikális megoldásokat óvatosan kell alkalmazni, épp az érintett nyelvi jelenségek kulturális beágyazottsága miatt.* A nyelvi mítoszok nyílt rombolása, a nyelvi értékítéletek megváltoztatása érdekében tett erélyes lépések bizonyos jelenségek esetében a beszélők szemében egyenlőek lehetnek a *kultúrarombolással, és erős ellenállást válthatnak ki nemcsak a társadalmi elitből, hanem akár még azokból is, akiknek segíteni akarunk.*

A problémával szembesülő beszélő az esetek egy részében ugyanis *azonosul azokkal a nyelvművelői attitűdökkel, amelyek a nyelvi problémáját okozzák* (pl. elfogadja a nyelvhelyességi intelmeket, vagy egyetért azzal, hogy bizonyos helyzetben valamilyen nyelvváltozatot vagy nyelvet nem kellene használnia).

Szemben a nyelvhelyességi stíluskérdésekkel a nyelvhelyességi mikroproblémák kezelésében nincs szükség ilyen óvatosságra: az e csoportba tartozó nyelvhelyességi szabályokat *bátran fölül lehet bírálni a tényleges nyelvhasználatnak megfelelően.*

A „tényleges nyelvhasználat” persze beszélőközösségenként változhat (és sok tekintetben feltárára vár): ezért szükség lehet *a kodifikációba bevett változatok számának ésszerű növelésére, különös tekintettel a határon túli magyar nyelvváltozatokra.* A tényleges nyelvhasználaton alapuló *spontán közösségi norma és a kodifikáció egymáshoz közelítése* emberek nagy tömegeit szolgáló nyelvalakító feladat lenne, nagyszámú nyelvi probléma megoldásának legemberibb módja.

A kodifikált norma követésének csak viszonylag kevés nyelvhasználati szintéren van gyakorlati jelentősége: *minden más helyen és helyzetben bátorítani kellene a beszélők igényeinek legmegfelelőbb, természetes nyelvhasználatot.* Ha a határon túli magyar lakosságú települések hivatalaiban az ügyintézés nem omlik össze attól, hogy nemcsak az ügyfelek, hanem a hivatalnokok is sok esetben nyelvjárást beszélnek, s beszédüket ráadásul számos kontaktusjelenséggel tarkítják, ha a kórházakban nemcsak a beteg beszél sokszor nyelvjárásban, hanem az orvos is, s ez semmiben nem veszélyezteti a gyógyítás sikerességét, ugyan miért is kellene Magyarországon minden nemstandard beszélőnek erőfeszítéseket tennie egy olyan nyelvváltozat használatára, amely nem vagy alig javítja a kommunikáció minőségét? Jelenleg ezt sokan mégis megteszik, mert ha a nemstandard elemek használata a kommunikáció minőségét nem rontja is, *rontja a róluk alkotott képet, ez pedig hátrányosan befolyásolhatja céljaik megvalósítását.*

Azt a folyamatot, amely oda vezethet, hogy a beszélők vernakuláris nyelvváltozata, tényleges „édes anyanyelve” olyan szintereken is megjelenhet, amelyekről korábban száműzetett, merni kellene annak nevezni, ami, és aminek más országokban már nevezik, s a posztmodern kor fontos sajátosságának tartják: *destandardizációnak.* (A destandardizációnak egy másik aspektusára a második fejezetben tértünk ki.)

A jelenlegi történelmi korszakban a nyelvi egységesítést elsőrendű értéknek tekintő *nyelvi nacionalista ideológia további erőteljes érvényesítése nem szolgálja az emberek érdekeit.* A posztmodern korra a kisközösségek identitásának megerősödése, ezzel együtt sajátos nyelvi identitásának mind erőteljesebb kifejeződése a jellemző számos országban. Az a felfogás pedig, hogy a nyelvi sokféleség (akár egy nyelven belül, akár nyelvközi viszonylatban) ártalmas lenne az államok számára, nyelvi mítosz, és a történelem szemétdombjára való.

Összegzés

Ebben a fejezetben megismerkedtünk a nyelvi problémák legfontosabb típusaival; a nyelvi problémák ilyen jellegű elemzésére a nyelvmenedzselés-elmélet ihletett bennünket. Ugyancsak a nyelvmenedzselés-elmélet irányította figyelmünket a nyelvi problémák empirikus kutatásának fontosságára, Ennek egyik lehetséges eszköze a *kérdőív*, egy másik eszköze a *nyelvi naplók készítése az adatközlőkkel.*

Tapasztalataink azt mutatják, hogy a kérdőíves módszer *csak kevésbé alkalmas a nyelvi problémák széles körének feltárására*, mivel a beszélők a terepmunka során képtelenek visszaemlékezni azoknak a problémáknak a sokféleségére, amelyekkel addigi életükben szembesültek. Ennek ellenére a kérdőívek *nagyon sok konkrét nyelvi problémát tartalmaztak*; ezek egy része nyelvhelyességi kérdés volt – a fejezet nagy részében ezekkel foglalkoztunk.

Ami a nyelvi naplókat illeti, ezekben *sokkal kevesebb nyelvhelyességi kérdés fordult elő, viszont azok kontextusba ágyazva* jelentek meg (a hallgatóknak a nyelvi naplókban meg kellett nevezniük az adott beszédhelyzet minden fontos tényezőjét, a résztvevők személyének társas jellemzőitől kezdve a helyszínen keresztül az esemény leírásáig), így ezekből sokkal plasztikusabb képet kaphattunk ezek probléma mivoltáról.

A nyelvi problémák közül két csoportot néztünk meg részletesebben, a *stílusproblémákat* (pontosabban ezek egyik jellegzetes válfaját, a *nyelvhelyességi stílusproblémákat*) és a *nyelvhelyességi mikroproblémákat*; felhívtuk a figyelmet a két csoport közti mélyreható kü-

lönbségekre. A nyelvhelyességi stílusproblémák valódi problémák, sok embernek okoznak gondot, sokat foglalkoznak velük az iskolában is, számos laikus beszélő is ismeri az érintett jelenségek nyelvhelyességi megítélését, és – legalábbis bizonyos helyzetekben – nyelvhasználatában igyekszik érvényesíteni a nyelvhelyesség szempontjait. Ezzel szemben a nyelvhelyességi mikroproblémák – melyekből sokszorosan több van, mint nyelvhelyességi stílusproblémából – leginkább a nyelvművelőknek okoznak gondot; a beszélők többsége nem ismeri azokat a nyelvhelyességi szabályokat, amelyeket nap mint nap megszegnek, és mivel legtöbbször a beszédesemény többi résztvevője sem ismeri őket, ezek rosszallást sem váltanak ki a beszédpartnerektől, és természetesen a kommunikációt sem hátráltatják. Ennek ellenére *ezek nem tekinthetők nemlétezőnek*, egyrészt azért, mert a beszélőknek egy nagyon szűk rétege egy részüket ismeri a nyelvhelyességi kiadványokból, másrészt azért, mert ezek és a nyelvhelyességi stílusproblémák közt nincs éles határ, s az egyikből a másikba folyamatosan mehetnek át az egyes jelenségek.

A nyelvhelyességi mikroproblémákkal való foglalkozás lehetővé teszi, hogy a jövőben a magyar standard kodifikációja ne a nyelvművelők strukturalista okoskodásain, nyelvi mítoszokon, babonákon és ideológiákon alapuljon, hanem összhangban legyen a nyelvi tényekkel, a beszélők tényleges nyelvhasználatával. A nyelvművelők tevékenysége folytán torzzá sikeredett kodifikáció tudományos alapokra való helyezése és korrekt elvégzése a következő évek magyar nyelvvalakításának egyik szép és hasznos feladata lehet.

NYELVI TÉVHITEK, IDEOLÓGIÁK, FILOZÓFIÁK

5. fejezet

NYELVI IDEOLÓGIÁK ÉS FILOZÓFIÁK

Bevezetés

Ebben a fejezetben a nyelvi ideológiák néhány általános kérdésével foglalkozunk, s röviden bemutatunk több, a magyar nyelvközösségben fontos szerepet játszó konkrét nyelvi ideológiát is, nevezetesen a *konzervativizmust*, a *nacionalizmust*, a *purizmust*, a *vernakularizmust*, az *internacionalizmust*, a *standardizmust*, a *homogenizmust* és a *pluralizmust*. A nyelvi ideológiákon kívül röviden kitérünk két olyan filozófiai elképzelésre is, amelyek a nyelvi ideológiákhoz hasonló szerepet töltenek be a nyelv kérdéseiről való gondolkodásban: a *platonizmusra* és a *racionalizmusra*.

Eddigi fejtegetéseink során is nagyon sokszor utaltunk már a nyelvi ideológiákra, anélkül, hogy ezek fogalmát meghatároztuk volna. A sok utalásból is látható volt már, hogy rendkívül fontos fogalomról van szó. A nyelvi ideológiák – és az ezekhez hasonló szerepet betöltő filozófiák – *ismerete nélkülözhetetlen* nemcsak a *nyelvalakítás* területén való eligazodáshoz, hanem a *nyelvtudomány* számos más területén megjelenő problémák megértéséhez is.

A nyelvi ideológiák és filozófiák a nyelvalakítást, annak minden válfaját (nemcsak a létező magyar nyelvűvelést, hanem a más nyelvközösségekben folytatott nyelvűvelést, de a nyelvtervezést és a nyelvmenedzselést is) *sokkal nagyobb mértékben befolyásolják, mint azt korábban a magyar nyelvészek gondolták*, sőt ezen túl, *mindenfajta nyelvi vonatkozású tevékenységnek – így a tudományos kutatásnak is – rendkívül fontos meghatározói*. Mivel ez így van, s mivel ez nem is lehet másképp, fontos volna, hogy a nyelvalakítás szakemberei, ill. általában a nyelvészek a nyelvalakítás és a nyelvkutatás során *egyértelművé tegyék* a maguk és a közvélemény számára is, hogy *tevékenységüket milyen nyelvi ideológiai alapállásból, milyen értékek mentén, mely társadalmi csoport, csoportok érdekében végzik*.

A nyelvi ideológiák mibenléte és szerepe

A nyelvi ideológiák fogalmának létezik egy szűkebb és egy tágabb értelmezése.

1. A szűkebb értelmezés szerint a nyelvi ideológiák olyan *gondolatok, gondolatrendszerek*, amelyek *a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával* stb. kapcsolatos *tények magyarázatára és igazolására* szolgálnak.
2. A másik, tágabb felfogás értelmében a nyelvi ideológiák magukba foglalják a beszélők által *meg nem fogalmazott – sőt nem is tudatosult – nyelvvel kapcsolatos meggyőződéseket* is, melyek meglétére *a beszélők nyelvi viselkedéséből lehet következtetni*.

Ezekre a kifejtetlen „nyelvi ideológiákra” természetesen nem áll, hogy magyarázó vagy legitimáló szerepük volna.

Mi a továbbiakban a „nyelvi ideológiák” műszót a *szűkebbik* értelemben használjuk majd. Az így felfogott ideológiákon túl eső, nyelvvel kapcsolatos vélekedésekre inkább mint „nyelvi tévhitekre” utalunk, annak ellenére, hogy az ilyen elképzelések nem mind tévesek. (A nyelvi tévhitekkel a következő fejezetekben foglalkozunk.)

A nyelvi ideológiák – akárcsak a nyelvi tévhitek markánsabbik csoportja, a nyelvi mítoszok – szorosan *beágyazódnak az érintett közösségek kultúrájába*, s hatékonyan befolyásolják az emberek nyelvről való gondolkodását, ezáltal pedig nyelvi viselkedésüket, ill. nyelvi viselkedésük mások által történő értelmezését is.

A nyelvi viselkedést itt tágan kell értelmezni: beletartozik többek között a spontán beszédtevékenység, a nyelvalakítás legkülönbözőbb formái, a nyelvtanulás, az új nemzedékek nyelvi szocializálása stb.

Mivel a nyelvi változások a nyelvi viselkedés megváltozásának következményei, a nyelvi ideológiák a beszélők nyelvi viselkedésének befolyása révén *nyelvi változásokat is előidézhetnek*, illetve *befolyásolhatják* a folyamatban lévő nyelvi változások *menetét és ütemét*.

A nyelvi ideológiák meghatározó szerepet játszanak a különféle kulturális, gazdasági, politikai stb. intézményeknek (köztük magának az államnak) a *nyelvstratégiájában* és *nyelvpolitikájában* is, s gazdasági, kulturális, politikai és más *érdekek* húzódnak meg mögöttük. Mindig túlmutatnak magán a nyelven: a nyelvi viszonyok befolyásolása által az egyes társadalmi csoportok társas viszonyait is befolyásolják.

Azt is mondhatjuk, hogy a nyelvi ideológiák a nyelvet és a nyelvhasználatot konkrét társadalmi csoportok politikai, gazdasági, kulturális stb. érdekeinek megfelelően láttatják (még akkor is, ha azt a látszatot keltik, hogy „össztársadalmi” érdeket képviselnek).

Nyelvi ideológiák és nyelvi mítoszok

Amint említettük, a nyelvi ideológiák szorosan összefüggnek a nyelvi mítoszokkal és babonákkal, sőt a tágabb értelemben vett nyelvi ideológiák és a nyelvi mítoszok között nem is lehet határozott különbséget tenni. Amennyiben a „nyelvi ideológiákat” a fentieknek megfelelően szűkebben értelmezzük, a különbség a „nyelvi mítoszok” és a „nyelvi ideológiák” közt többek között az, hogy a szűkebb értelemben vett „nyelvi ideológiák” a „nyelvi mítoszokhoz” képest *nagyobb fokú tudatosságot, kifejtettséget, sőt sok esetben intézményesültséget asszociálnak*; a nyelvi vélekedések *raciónalis* oldalát hangsúlyozzák a mítoszokban erőteljesebb irracionálissal szemben, ugyanakkor emezektől eltérően *nem implikálják a hamisság fogalmát*.

Az ideológiák fogalmához szorosan kapcsolódik *a politika és a hatalom képzete* is; ez a nyelvi ideológiák esetében is releváns szempont: a nyelvi ideológiákat gyakran intézmények, ill. maga az államapparátus terjeszti tudatosan. (A nyelvi mítoszok egy részével is ez a helyzet, de maga a *nyelvi mítosz* kifejezés ezt nem implikálja.)

A nyelvi ideológiáknak legalábbis egy része különféle *nyelvi tévhiteken alapul*, ezeket mintegy *kifejtik* és „*cselekvőképes*” *formába öntik*, ezáltal pedig *megerősítőleg* is hatnak rájuk.

Nyelvi ideológiák és filozófiák

A nyelvi mítoszok nemcsak a nyelvi ideológiákkal mutatnak közeli rokonságot, hanem bizonyos filozófiai elgondolásokkal is. Ez nem föltétlenül jelenti azt, hogy bármilyen irányú származási kapcsolat lenne közöttük; inkább arról lehet szó, hogy a nyelvi mítoszok egy része, éppúgy, mint a nyelvi ideológiák és az ezekkel összhangban lévő filozófiák, az emberi elme működésének eltérő kontextusokban megjelenő termékei.

Nyelvi ideológiák és filozófiák a magyar nyelvközösségben

Ebben az alfejezetben a magyar nyelvközösségben fontos szerepet játszó nyelvi ideológiákat és filozófiákat tekintem át. Előljáróban annyit kell elmondani, hogy ezekről jelenleg még nagyon keveset tudunk, mivel *a nyelvi ideológiákkal és filozófiákkal, azok szerepével a nyelvészeti kutatásokban és a nyelvalkításban eddig magyar viszonylatban nem foglalkoztak.* Az tehát, hogy ezek az ideológiák és filozófiák fontos szerepet játszanak a magyar nyelvészeti kutatásokban és a nyelvalkításban, egyelőre csupán tapasztalatokon alapuló feltételezés, amelyet a nyelvészeti kutatások csak a jövőben fognak majd bizonyítani vagy esetleg cáfolni.

Nyelvi konzervativizmus

A konkrét nyelvi ideológiák bemutatását a konzervativizmussal érdemes kezdeni, mivel *ez szolgál alapjául a hagyományos magyar nyelvűvelő megközelítésnek, és több más, specifikusabb nyelvi ideológiával jár együtt jellemző módon, többek között a nacionalizmussal, a purizmussal és a standardizmussal.*

Maga az általában vett konzervativizmus *a hagyományos nemzeti, társadalmi, kulturális, erkölcsi, vallási értékek védelmét szolgáló ideológia.* Radikális válfaja a korábbi, tökéletesebbnek gondolt értékek visszaállítását célozza, mérsékeltbb változata csak a még meglévő értékek megőrzésére irányul.

A nyelvi konzervativizmus *a nyelvi változások visszafordítását, illetve megfékezését* célzó törekvések megalapozására szolgáló általános gondolatrendszer, amely leginkább más, specifikusabb nyelvi ideológiákon keresztül fejt ki hatását.

A korábbi értékek visszaállítása vagy a meglévők megőrzése csak akkor értelmes emberi cselekedet, ha a régebbi értékeket, ill. az azokon alapuló nemzeti, társadalmi, politikai, kulturális, erkölcsi, vallási berendezkedést jobbnak tartjuk a jelenkorinál, ill. a feltételezett jövőbelinél. Ami a nyelvet illeti, a mai nyelvtudomány a nem a nyelvcsere állapotában lévő nyelvek változását nem tekinti *sem romlásnak, sem tökéletesedésnek*, így a nyelvi konzervativizmusnak mint ideológiának az érvényesítése *nem is járhat a nyelv teljesítőképesége szempontjából pozitív következményekkel: hatása vagy közömbös, vagy pedig negatív.*

A nyelvi változások fékezése azért lehet negatív jelenség, mert a változás nem jár ugyan a nyelv strukturális tökéletesedésével, mégis szükség van rá, mert ezáltal válik a nyelv alkalmassá az adott közösségben jelentkező új szükségletek kielégítésére.

A nyelvi konzervativizmus érvényesülése tehát „nyelvi haszonnal” nem járhat ugyan, lehet viszont *társadalmi, kulturális haszna*. A nyelvi változások fékezése például szolgálhatja az írott nyelvi kultúra könnyebb átörökíthetőségét, s ilyen értelemben szerepe lehet a kulturális – és az ezzel összefüggő nemzeti – értékek védelmében.

Természetesen a kulturális és a nemzeti értékek megítélése egy-egy társadalmon belül is sokféle, a beszélői csoportok társadalmi, politikai, gazdasági helyzetének, illetve az ez által meghatározott érdekeiknek a függvényében. Éppen ezért a konzervativista irányultságú nyelvvalakító törekvések csak akkor korrektek, ha *a nyelvvalakítók nyilvánvalóvá teszik, hogy nem „a nyelv egészségesebb fejlődését” szolgálják* (ahogy ezt a magyar nyelv művelés állítja magáról), *hanem konkrét társadalmi csoportok sajátos szociokulturális érdekeit*.

A magyar nyelv művelés konzervativizmusa leginkább „zsigeri konzervativizmus-ként” jellemezhető, melyben sokkal inkább tükröződnek a laikus beszélőknek a nyelvi változásokkal szembeni ellenérzései, mint a hagyományos kulturális vagy nemzeti értékek védelme.

Létezik a nyelvi konzervativizmusnak egy tudományosan megalapozott koncepciója is, sajnos azonban ezt a koncepciót nem látjuk még működni a gyakorlatban.

A „nyelvi konzervativizmussal” kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy ez a műszó a szakirodalomban hagyományosan nem nyelvi ideológiára, hanem inkább *nyelvállapotra* vonatkozik, s az ilyen módon jellemzett nyelvállapot nem föltétlenül vagy nem kizárólag a beszélők konzervatív beállítottsága, ill. a nyelvi konzervativista ideológia érvényesülése miatt jön létre, hanem pl. az adott közösségnek más közösségektől való viszonylagos elzártsága miatt.

Gondoljunk csak a *földrajzilag elszigetelt völgyekben*, vagy a *szárazföldről távolabb eső szigeteken* megmaradt, máshol már kihalt vagy kihalóban lévő nyelvekre, nyelvjárásokra vagy akár a *kisebbségi nyelvekre*, így a határon túli magyar nyelvváltozatokra is, amelyek a magyarországiakhoz viszonyítva több tekintetben is „konzervatívabbak” a szónak ennek az értelmében.

Nyelvi nacionalizmus

A nacionalizmus lényege az emberi személyiségre hatást gyakorló identitások egyikének, a *nemzeti identitásnak az abszolutizálása*, a többi fölé emelése, az egyéni és társadalmi értékrendszer csúcsára helyezése, a nemzetnek és a nemzet néhány fontos attribútumának, mindenekelőtt a nyelvnek *kultikus jellegű tiszteletben részesítése*. Ez utóbbinak, a „nemzetiként” aposztrofált *nyelvnek* a „felmagasztalása”, mintegy *szenként való tisztelete* a nyelvi nacionalizmus.

A „szenként való tisztelet” abban nyilvánul meg, hogy akárcsak az istenségeket, a nemzeti nyelvet is *tökéletesnek* (vagy legalábbis egyre inkább *tökéletesedőnek*), sok esetben más nyelveknél *magasabb rendűnek* vélik; sajátos értékei közt tartják számon *ősiségét, egyediségét, belső, sajátos törvények szerint való fejlődését*.

Akárcsak az istenségek ellen, *a nyelv ellen is lehet vétkezni*, például meg lehet szentségteleníteni, különösen azzal, ha nem helyesen használjuk, vagyis megszegjük az öröknek és változathatatlanak gondolt – ha nem is mondott – törvényeit.

A nyelvi nacionalizmus nyelvközi viszonylatban leginkább az adott ország területén használatos *kisebbségi nyelvek visszaszorítását célzó státusalkításban* nyilvánul meg, de sokszor ugyanezen a nyelvi nacionalista ideológián alapulnak *az elnyomott kisebbségek nyelvmentő mozgalmai is*.

Egyetlen nyelv keretein belül a nyelvi nacionalizmusnak (és ettől elválaszthatatlanul az alább említett standardizmusnak) egyik jellegzetes megnyilvánulási formája a *preskriptivizmus*, az a diskurzusalakító törekvés, melynek célja *a beszélők nyelvhasználatának hozzáigazítása „a nyelv” szabályaival azonosított kodifikált standard normájához*.

A nyelvhasználat ilyen típusú manipulálása nem öncélú, ill. nem csupán „a nyelv érdekében” történik: a nyelvi nacionalizmus *a „nemzeti nyelvet” a nemzetállam építésének a szolgálatába állítja*, legfőbb nemzetépítő tényezőnek tekinti (vö. a „nyelvében él a nemzet” szállóigével). A nyelv így szinte azonosítódik a nemzettel, ezáltal pedig a nyelv ellen elkövetett „bűnök” még súlyosabbá válnak, *egyé lesznek a nemzet ellen elkövetett bűnökkel*.

Bár Magyarországon – történelmi és geopolitikai helyzetéből fakadóan – a nemzetállam építése immár nem aktuális feladat, *a létező magyar nyelvűvelés a nyelvi nacionalizmus ideológiájától nem tud, és valószínűleg nem is akar elszakadni*.

Nyelvi purizmus

A nacionalista nyelvi ideológia egyik válfaja, amely nyelvi következményeit tekintve a preskriptivizmushoz hasonlóan nem más nyelvek, hanem *a közösség saját nyelve ellen irányul*, a nyelvi purizmus, amely a *nyelvtisztításban* mint egyfajta nyelvalkítási stratégiában nyilvánul meg cselekvő módon.

A nyelvi purizmus olyan felfogásként jellemezhető, amely *az idegen nyelvek hatására bekövetkező nyelvi változásokban negatívumot lát*. A purista nyelvalkítók a nyelv korábbi, idegen hatásoktól mentesebb állapotát jobbnak, tökéletesebbnek, szebbnek vélik a saját korukbelinél.

A nyelv korábbi állapotának megőrzése azért annyira fontos a puristák számára, mert a nemzet és a nyelv szoros kapcsolatából következően a nacionalista ideológia az *„ősi sajátságokat” a „nemzeti karakter” hű kifejezőinek láttatja*; ezzel szemben *a kontaktushatás megnyilvánulásai nemegyszer idegen világszemlélet szálláscsinálóinak*, ezáltal pedig *a „nemzeti karakter” rombolóinak* minősítetnek.

A nyelvi purizmus a diskurzusalakító tevékenységben az *idegen eredetű nyelvi elemek és formák (egy részének) megbélyegzésében, üldözésében*, a korpuszalkító tevékenységben pedig az ilyen elemeknek és formáknak *a kodifikációból való kizárásában* nyilvánul meg.

Korábban a magyarországi purizmus fő célpontjai a *germanizmusok* voltak, jelenleg a nyelvűvelők és követők főleg az *anglicizmusok* ellen fenekednek, a határon túliak pedig az illető ország *többségi nyelvéből* származó elemek ellen.

A purista szemlélet érzékeltetésére szolgáljon itt egy idézet a mai magyar nyelv művelés kiemelkedő jelentőségű, reprezentatív kiadványából, a Nyelv művelő kézikönyvből (NyKk. II. 1985: 360), melyben a szócikk szerzője, Tompa József így értékeli a középmagyar kor magyar nyelvi folyamatait: „A magasabb iskolázásnak, a tudományos és az állami életnek fokozódó latinosságának, az országba telepítettek idegen beszéde szintén sokat ártott a magyar nyelv fejlődésének és művelésének.” A nyelvtudomány máig adós ezeknek a „károknak” a konkrét kimutatásával, s mindig is az marad, mivel *a kontaktushatás csak a puristák szemében okozhat károkat egy nyelvnek*, a valóság épp az ellenkező: *a kontaktushatás mindig is a nyelvek gazdagodásának volt az egyik fontos forrása.*

Nyelvi vernakularizmus

A purista ideológiával bizonyos értelemben rokon a nyelvi vernakularizmus ideológiája, amely a vernakularizációban mint egyfajta nyelv alakítási stratégiában nyilvánul meg.

Szemben a *purizmussal*, amely elsősorban a *diskurzusalakítást* és a *korpuszalakítást* befolyásolja (azt, hogy az emberek hogyan válogatnak a rendelkezésükre álló nyelvi eszközök közül egy nyelven belül, s ennek következtében milyen módon változik meg maga a nyelvi rendszer), a *vernakularizmus* főként a *státusalakításban* kap szerepet.

A vernakularizmus lényege a *helyi identitást „hitelesen” kifejező őshonos nyelvek, esetleg nyelv változatok előnyben részesítése a nagyobb hatósugarú, „hasznosabb”, de a helyi identitás kifejezésére nem vagy kevésbé alkalmas összekötő nyelvekkel szemben.*

Vernakularizmus nyilvánul meg a *nyelvélnézésben* és a *nyelvélesztésben* is; ezekről az első fejezetben már tárgyalt nyelv alakító tevékenységekről alább a pluralista ideológia kapcsán még lesz röviden szó. Más vonatkozásban a vernakularizmus a *kisebbségi anyanyelvű beszélők nyelvének támogatása* a többségi nyelvvél szemben.

Magyar viszonylatban vernakularista (és pluralista) törekvésnek tekinthető a *magyar standard határon túli változatainak kodifikálása és elismertetése*, ami azonban *nem minősíthető purizmusnak*, mivel e sajátosságok jelentős része nem a határon túli nyelvjárások megőrzött régiségei közé tartozik (bár ilyen is akad), hanem az eltérő államisággal függ össze, ráadásul jelentős részük kontaktusjelenség.

Más vonatkozásban a vernakularizmus megnyilvánulása a *határon túli magyar közösségek nyelvmegtartásának szorgalmazása*, a nyelvcsere negatív jelenségként való értékelése is.

Nyelvi internacionalizmus és regionalizmus

A nyelvi vernakularizmusnak mintegy ellentéte a nyelvi internacionalizmus ideológiája, amely az internacionalizációban mint egyfajta nyelv alakítási stratégiában nyilvánul meg.

A szakirodalomban az internacionalizáció státusalakítási stratégia, melynek célja *valamely nemzetközi nyelv támogatása a helyi nyelvekkel szemben* – általában vagy

meghatározott funkciókban, pl. az oktatás, a kereskedelem vagy a jogalkotás nyelveként. A nyelvi internacionalizmus ideológiája szerepet kaphat a korpuszalakításban is, olyan esetekben, amikor például a standardizálás során a nyelvalkítók a rendelkezésükre álló eszközök közül *a más nyelvekben is meglévő vagy azokra jobban hasonlító formákat részesítik előnyben* a saját nyelvükre korlátozódó formákkal szemben, annak érdekében, hogy nyelvük „kompatibilis” legyen a világnyelvekkel.

Internacionalizáció volt például a magyar nyelvújítóknak az a törekvése, hogy a mintának tekintett *nyugati nyelvekben* (a németben, franciában, angolban, olaszban, klasszikus nyelvekben) *megtalálható stílusokat* – idegen nyelvű irodalmi művek magyarra fordítása révén – *a magyarban is meghonosítsák*.

Szintén az internacionalista ideológia nyilvánult meg abban a nyelvújítói törekvésben, hogy *a németben egy szóval kifejezhető fogalmakat* – főleg tükörfordítások létrehozása révén – *a magyarban is ki lehessen fejezni egy szóval*.

Az internacionalista nyelvi ideológia szélsőséges megnyilvánulása volt a magyar nyelvújítás egyik bizarr ötlete, a magyar nyelv „nőstényítése”, az a törekvés, hogy *a magyarba is bevezessék a nyelvtani nemeket*, a német, a francia és más nyugati nyelvek hatására.

Jelenleg a magyar nyelv bizonyos regisztereinek, például a *jogi szaknyelvnek az erőteljes internacionalizálását az európai struktúrákba való integrálódás motiválja*.

Az internacionalizmus egyik válfaja a nyelvi regionalizmus, melynek hívei nem világviszonylatban, hanem *egy több nyelvet, ill. országot magába foglaló nemzetközi régió viszonylatában* igyekeznek megkönnyíteni a nyelvközi kommunikációt, pl. a szaknyelvi terminológia egyeztetett fejlesztésével.

A nyelvi regionalizmus ideológiája többek között a skandináv nyelvek alakításában játszott jelentős szerepet.

Ehhez hasonló, de egyetlen országon belül érvényesülő törekvésekre példa a cseh és a szlovák nyelv bizonyos regisztereinek egyeztetett alakítása Csehszlovákia fennállásának évtizedeiben.

A szűkebb értelemben vett nyelvi internacionalizmuson és a nyelvi regionalizmuson alapuló nyelvalkító stratégiák tulajdonképpen csak abban különböznek egymástól, hogy az érintett nyelvközösségek *mely idegen nyelvekre való tekintettel végzik a nyelvalkítást*: az internacionalizmus esetében az igazodás *világnyelvekhez*, míg a regionalizmus esetében *szomszédos, ill. földrajzi tekintetben közeli nyelvekhez* történik.

Nyelvi standardizmus

A nyelvi standardizmusnak nevezhető ideológia lényege *a nyelvi egység szorgalmazása a nyelvi változatosság rovására*; ez az ideológia a nyelvi standardizációban mint nyelvalkítási folyamatban nyilvánul meg.

A nyelvi standardizmus szokásos, de félrevezető megnevezése a standard ideológia.

A standardizmus számos képviselője a standard nyelvváltozatot *nyelvileg magasabb rendűnek, fejlettebbnek, jobbnak, sőt szebbnek tartja más nyelvváltozatoknál*, a standard nyelvváltozat normáját az adott nyelv normájaként látja és láttatja.

Jól utal erre a magyar nyelv-művelés egyik központi műszava, a *nyelvhelyesség*, amely valójában a standard nyelvváltozat normájának való megfelelést jelenti.

Sokan a nyelv történetének lényegét a standardizációban látják: a standard nyelvváltozat kialakulásában és állandó „tökéletesedésében”.

A standardizmus képviselői úgy gondolják, hogy a standard nyelvváltozatot az adott beszélőközösség *minden tagjának meg kell tanulnia*, méghozzá saját jól felfogott érdekében, a társadalmi előrehaladás nélkülözhetetlen eszközeként. S mivel a hatalmi elit a standardizmus ideológiájára hivatkozva *olyan helyzetet teremt, hogy a standard csakugyan nélkülözhetetlené váljon a társadalmi előrehaladásban, törekvései idővel ily módon igazolást is nyernek*.

A standardizmus pozíciója a magyarországi magyar nyelv-alkításban jelenleg rendíthetetlen, annak ellenére, hogy a posztmodern korszakban a nyugati nyelvekben egyre erőteljesebben érvényesülnek a nyelvi destandardizációs folyamatok, melyekben a pluralizmus és a vernakularizmus játszik meghatározó szerepet.

A standardizmus sok esetben *a nyelvi nacionalizmus szolgálatában* áll. A nyelvi nacionalizmus képviselőinek nagy szükségük van a standardizmusra, ugyanis a nyelvi nacionalista ideológia szerint a nyelvi egység elengedhetetlen feltétele a nemzeti egységnek, a nyelvi egység letéteményese pedig a standard nyelvváltozat. Ezért *a standard nyelvváltozat használata, terjesztése a nyelvi nacionalisták szerint elsődrendű nemzeti érdek, a standard norma „lazítása” pedig nyelvárulás, és ezáltal nemzetárulás is*.

Ugyanakkor a nyelvi standardizmus *nem szükségszerűen* kapcsolódik össze a nyelvi nacionalizmussal, alkalmazása lehet tisztán *eszközelvű* is.

Nyelvi homogenizmus

A standardizmus úgy is tekinthető, mint egy átfogóbb nyelvi ideológiának, a nyelvi homogenizmusnak egy sajátos válfaja.

Szemben a nyelvi standardizmussal, amely nyelven belüli viszonylatban érvényesül, a nyelvi homogenizmus ennél átfogóbb, elsősorban azt a felfogást értik rajta, miszerint *a nyelvi sokféleség negatív jelenség, amely veszélyezteti az állam egységét, a politikai, gazdasági, kulturális rendszer stabilitását, a gazdasági fejlődést és a jólétet*.

A nyelvi homogenizmus a kisebbségi nyelvek visszaszorítására, hosszú távon pedig teljes asszimilálására irányuló státusalkító törekvésekben nyilvánul meg.

A nyelvi homogenizmushoz hasonló fogalom a nyelvi asszimilacionizmus, amely alighanem többé-kevésbé ugyanazt a nyelvi ideológiát takarja, csak a szó motiváltsága által jobban kidomborítja annak célját, *a kisebbségi nyelvek beolvasztását*.

A nyelvi homogenizmus szorosan kapcsolódik *a nyelvi nacionalizmus* ideológiájához is.

Ami a magyar nyelvet illeti, az a nyelvi homogenizmusnak, ill. asszimilacionizmusnak jelenleg sokkal inkább *áldozata*, mintsem szorgalmazója, mégpedig az országhatárokon túli ma-

gyarlakta régiókban, ahol a többségi hatalmak a történelmi Magyarország feldarabolása óta meglehetősen egyöntetűséggel törekednek a magyar nyelv visszaszorítására, azzal a céllal, hogy a magyar nyelvterület határai minél előbb egybeessenek a trianoni határokkal, s így az esetleges határrevízió kérdése végképp okafogyottá váljon.

Nyelvi pluralizmus

A standardizmussal és a homogenizmussal ellentétes nyelvi ideológia a nyelvi pluralizmus, melynek lényege *a nyelvi (nyelvközi és nyelven belüli) változatosság előnyben részesítése a nyelvi egységgel szemben.*

Ez a nyelvi ideológia nyilvánul meg a nyelvi, ill. nyelvváltozati sokféleség fenntartására tett nyelvalakító erőfeszítésekben. Ennél radikálisabb pluralista indítatású nyelvalakító tevékenység nyelvközi viszonylatban a visszaszoruló nyelvek megerősítésére, elterjesztésére irányuló nyelvélénkítés, valamint a (csaknem) kihalt nyelvek „feltámasztására” irányuló nyelvélésztés.

Nyelven belüli viszonylatban a nyelvi pluralizmus jellegzetes megnyilvánulási formája a standardizáció visszacsínálása, a már többször is említett nyelvi destandardizáció.

Magyar viszonylatban a destandardizációs erőfeszítésre legjobb példa *a magyar standard határon túli változatainak kodifikálása*, amelyről főntebb a vernakularizmus ideológiája kapcsán már volt szó.

A nyelvi pluralizmus nemcsak a nyelvi és nyelvváltozati sokféleség támogatásában mutatkozhat meg, hanem egy-egy nyelvváltozat – mindenekelőtt a standard – *belső változatosságának növelésében*, a korábban nemstandardnak minősülő alakváltozatok kodifikálásában is.

Amint a fentiekből is kiderült, a nyelvi ideológiákat a hatalmi elit szívesen használja emberek, embercsoportok nyelvi alapú diszkriminációjának eszközeként, például oly módon, hogy a tőle eltérő anyanyelvű, ill. anyanyelvváltozatú beszélők társadalmi előrehaladását – különféle nyelvi ideológiákra hivatkozva – az általa eredendően birtokolt nyelv, ill. nyelvváltozat ismeretéhez, használatához köti, anélkül hogy ezt nyelvi tényezők (pl. az érintett nyelvváltozatok közti nagy távolságból adódó csekély kölcsönös érthetőség) indokolnák.

Ezt a magatartást és gyakorlatot Tove Skutnabb-Kangas nyomán lingvicizmusnak nevezik. A kifejezés tudatosan rímeli a faji alapú megkülönböztetésre utaló rasszizmusra és az etnikai diszkrimináció megnevezésére használatos etnicizmusra.

Magyar viszonylatban lingvicista következményekkel jár *a nyelvi nacionalista, a purista és a standardista ideológia erőteljes érvényesülése a nyelvművelésben és az anyanyelvi nevelésben*, sőt általában a *nyelvvél kapcsolatos közgondolkodásban*, s nyelvi jogsértéseket eredményez, kutatások híján nehezen fölmérhető mértékben.

Platonizmus

A hétköznapi beszélők gondolatvilágában nagyon erőteljesen érvényesül egy olyan filozófiai elgondolás, melynek gyökerei az ókori filozófiáig vezethetők vissza: ez a platonizmus. A platonizmus lényegi gondolata, hogy *az érzéki tapasztalatok által szerzett tudás tökéletlen, hiányos, mivel az érzékek számára elérhető világ csak időleges, tökéletlen tükrözése az eszmék örök, változatlan, tökéletes világának.*

Az emberek – azok is, akik soha nem hallottak Platón ideatanáról – úgy gondolják, hogy *a nyelvnek van egy ideális formája, amely mintegy független a tényleges diskurzusokban található nyelvi alakulatoktól.* Ezt a mítoszt nyelvi platonizmusnak nevezhetjük. Ha az emberek olyan szavakat, hangtani változatokat, nyelvtani szerkezeteket stb. használnak, amelyek eltérnek az eszmék világában leledző ideális nyelvi formáktól, akkor ez az emberi tökéletlenség miatt van így, s a „deviáns” alakokat nyelvbtlásnak, nyelv(helyesség)i hibának, vagy legjobb esetben is valamiféle nyelvjárási eltérésnek kell tekinteni.

A platonizmussal szoros kapcsolatban áll a főntebb említett standardista – és a vele rokon nacionalista – ideológia. A standardista ideológia *a standard nyelvváltozatot eszményi, tökéletes nyelvváltozatnak tekinti,* a standardista indíttatású diskurzus- és korpuszalakító tevékenység pedig azt a (megvalósíthatatlan) célt tűzi maga elé, hogy ezt az eszményi nyelvváltozatot – a jobb sorsra érdemes *hétköznapi beszélők nyelvhasználatának folyamatos bírálata és javítása révén – az eszmék világából a földi valóságba lehozza.*

Nyelvi racionalizmus

Az emberi megismeréstől függetlenül létező eszmék visszatérnek a racionalista filozófiában, melynek szintén az az alapgondolata, hogy *az emberi megismerés nem „szorul rá” az érzéki tapasztalatokra, mivel léteznek olyan ismeretek is, amelyekhez az ész „tisztta” működése révén jutunk.* Ez azért lehetséges, mert az ember úgy születik, hogy *az elméjében az érzéki tapasztalatoktól független eszmék találhatók,* ahogy ezt már Platón is gondolta.

A nyelvi racionalizmus olyan felfogás, mely szerint *a nyelvi szerkezeteket az emberi elmében található kognitív szerkezetek határozzák meg,* azaz a szavak és a nyelvtani formák azért jönnek létre, hogy eredendően meglévő gondolatainkat ki tudjuk fejezni; ebből következik, hogy *a szavak (jelentések) és a nyelvtani formák levezethetők az elme működéséből.* Erre a nézetre vezethető vissza az a rendkívül gyakori nyelvi mítosz, mely szerint *az emberi gondolkodás logikai törvényeinek megfelelő nyelvi formák jobbak azoknál, amelyek ezekkel nincsenek összhangban.*

Ugyanezen a felfogáson alapul az a generatív nyelvészeti elgondolás is, melynek hívei azt a nyelvi képességet, hogy a beszélők korábban soha nem hallott mondatokat is képesek megérteni, s ilyeneket létre is tudnak hozni, *veleszületettnek* tartják.

A nyelvi racionalizmus hívei – az ész „mindenhatóságának” bővületében – *a nyelvet egyfajta gépnek látják,* a gépek tulajdonságaival ruházzák fel. Ennek az a következménye, hogy *bajnak tartják, ha a nyelv működésében logikátlanságokat, következtelenségeket, többértelműségeket stb. fedeznek föl.*

Valójában persze a nyelv nem gép, s nem is úgy működik, mint egy gép, sőt nem is lenne jó, ha a működése a gépekéhez volna hasonló. Hogy mást ne mondjunk, már csak azért sem, mert a gép nem változik (ha igen, akkor romlik), az pedig igencsak súlyos következményekkel

járna az emberi nyelvekre, sőt magára az emberiségre nézve is, ha az emberi nyelvek képtelenek volnának a változásra, s tetejében idővel elromolnának, és „nyelvi roncstelepre” kerülnének.

A nyelvi ideológiák és filozófiák kezelése

A nyelvi ideológiák erőteljes jelenléte – legalábbis az európai típusú modern társadalmakban – *szükségszerű*; nehéz például elképzelni olyan nyelvalkító tevékenységet, amelyben ne játszana szerepet vagy a *standardizmus*, vagy a *vernakularizmus* ideológiája, vagy pedig mindkettő.

Újra fontos hangsúlyozni azt, amire már fentebb utaltunk, hogy a nyelvi ideológiák nemcsak a nyelvalkítást befolyásolják, hanem a *nyelvészeti kutatásokat* is, a kutatási téma kijelölésétől, a módszereken keresztül az adatok feldolgozásáig és értelmezéséig.

Mindez egyenesen következik *a nyelvi ideológiák társas és kulturális beágyazottságából*: a nyelvalkítók, ill. a kutatók sem függetleníthetik magukat saját társadalmi helyzetüktől és kultúrájuktól, nem végezhetik tevékenységüket úgy, hogy ne szolgálnák a társadalom valamely rétegének, rétegeinek érdekeit.

E tekintetben a különbség a szakemberek és a laikusok közt „csak” az, hogy a szakemberek nyelvi ideológiái – jó esetben – kisebb mértékben alapulnak csak nyelvi mítoszokon, s nagyobb mértékben az ezektől viszonylag függetlenedett, a nyelvi valósággal összhangban lévő nyelvészeti és társadalmi megfontolásokon.

A helyzet paradoxona az, hogy a nyelvi valóságot – amint a fentiekből kiderült – a szakember sem tudja ideológia- és érdegmentesen vizsgálni.

Szemben a nyelvi mítoszokkal *a nyelvi ideológiákra nem úgy kell tekinteni, mint amelyek „igazak” vagy „hamisak”, hanem úgy, mint amelyek az adott társadalmi kontextusban alkalmasak vagy nem alkalmasak bizonyos nyelvi vonatkozású célok elérésére* (maguk a célok persze lehetnek valamely elfogadott értékrendszer értelmében helyesek vagy helytelenek).

Ez azt jelenti, hogy a mítoszoktól eltérően *a nyelvi ideológiák ellen nem mindig kell harcolni*, rendkívül fontos viszont minden esetben *tudatosítani és tudatosítani* őket.

Az önmagában nem baj, ha például a nyelvészek kutatási eredményeiket valamilyen nyelvi ideológia fényében értelmezik, vagy hogy a nyelvalkító szakemberek tevékenysége valamilyen nyelvi ideológián, ideológiákon alapul, sőt ez a fentiek fényében *szükségszerű*.

Az viszont már nincs rendjén, hogy a szakemberek sokszor elhallgatják, milyen ideológiai alapállásból nyúlnak hozzá a nyelvi kérdésekhez, és úgy tesznek, mintha az általuk alkalmazott szemléleti és értelmezési keret volna az egyedüli lehetséges, vagy legalábbis az egyedüli helyénvaló.

A nyelvi ideológiák ellen *azokban az esetekben szükséges harcolni*, amikor ezek a *lingvicista törekvések szolgálatában állnak*, valamint akkor, amikor *az emberek nyelvhasználatának manipulálására* használják őket.

Erre különösen a *nacionalista*, a *purista* és a *standardista* nyelvi ideológiák alkalmasak, például azért, hogy egyes nagy presztízzsel rendelkező csoportok által beszélt – és még inkább: írásban használt – nyelvváltozatoknak (ill. e nyelvváltozatokban található konkrét

szókészleti elemeknek és nyelvi formáknak) különleges értéket tulajdonítanak, a más, kevésbé tekintélyes csoportok által beszélt nyelvváltozatokat (ill. a bennük található konkrét szókészleti elemeket és nyelvi formákat) pedig alacsonyabb rendűnek tartják, s ezt az értékítéletet ráadásul sok esetben magukra a beszélői csoportokra is kivetítik.

A legszomorúbb az, amikor ehhez magukat nyelvésznek tartó nyelvművelők is asszisztálnak azáltal, hogy nyelvi érveket gyártanak az egyes nyelvi formák (pl. a magyarban a suksük, nákozás, különféle kölcsönzéstermékek) „helytelensége” mellett, holott ezek „helytelensége” köztudomásúan nem nyelvi, hanem szociokulturális kérdés.

Nyelvi ideológiák a lingvicizmus szolgálatában

A nyelvhasználat ideologizálásának három legdrasztikusabb következménye – amelylyel szemben nagyon határozott föllépésre volna szükség – a beszélők *nyelvtudásának, értelmi képességeinek* és *jellemének* negatív megítélése az általuk beszélt nyelvváltozatok, ill. az ezekben a nyelvváltozatokban meglévő konkrét szókészleti elemek és nyelvi formák alapján.

A nyelvhasználat és a képességek ilyen összekapcsolásának ugyanis *súlyos következményei* lehetnek a beszélőre nézve különféle élethelyzetekben, például egy állásinterjú kimenetele szempontjából, ahol a reménybeli főnök esetleg valóban azt hiszi, hogy csekélyebb nyelvtudása, értelmi képességei vagy jellemhibái miatt utasítja vissza a nemstandard nyelvváltozatban beszélő álláskeresőt, holott az esetleg csak a nyelvhasználatában tér el a többi pályázótól.

1. A beszélők nyelvtudásának negatív megítélése az általuk (tipikusan) használt nemstandard nyelvváltozat alapján valószínűleg azon a tényen alapul, hogy *a standardista nyelvi ideológia fényében a nemstandard nyelvi elemek és formák nyelvileg rosszabbnak, alacsonyabb rendűnek minősülnek.* Annak pedig, *aki rosszabb, alacsonyabb rendű elemeket és formákat használ, „nyilvánvalóan” rosszabb, alacsonyabb színvonalú a nyelvtudása,* mint annak, aki a nyelvileg helyesebb, magasabb rendűnek tartott standard nyelvi elemekkel és formákkal él rendszeresen.

Így például a „süksükölő” beszélőket a nyelvművelők azzal vádolják, hogy összekeverik a *-t* végű igék kijelentő és felszólító módját, azaz pl. az *Ezt mi nem firtassuk* mondatban kijelentő módú ige helyett felszólító módú igét használnak. Ha ez igaz volna, akár indokolt is lehetne az a vélemény, hogy az ilyen beszélőknek gyöngébb a nyelvtudásuk.

Csakhogy szó sincs itt két igemód összekeveréséről, csupán arról van szó, hogy az érintett nyelvváltozatokban a két igemód alaki kitevője azonos, a két nyelvtani alak egybeesik; az *Ezt mi nem firtassuk* mondat nem felszólító, hanem kijelentő módú (ahogy arra a tagadó szó *nem* alakja is utal, hiszen felszólító módban a *ne* formát kellene használni: *Ezt mi ne firtassuk!*).

Az egyéb hangokra végződő igék kijelentő és felszólító módja a standardban is egybeesik (pl. *Ezt mi nem olvassuk* vs. *Ezt mi ne olvassuk!*), a nyelvművelők ennek ellenére azt soha nem állítják, hogy a standard beszélők összekevernék ezen igék kijelentő és felszólító módját.

2. Ami a beszélők nyelvhasználatának és értelmi képességeinek összekapcsolását illeti, ennek is hasonlóak az indítékai. *A nemstandard nyelvváltozatokból a standardban megszokott distinkciók egy része hiányzik, ez pedig a kívülállóban azt a benyomást keltheti, hogy a „deficités” formák oka a beszélők „kognitív deficitje”.*

Példaként visszautalhatunk az előbb említett nyelvtani egybeesésre a kijelentő és a felszólító módú igealakok közt (*firtassuk* ’firtatjuk’ és ’firtassuk’) vagy megemlíthetjük az elliptikus *kevés*

cukrot-féle beszélt nyelvi(es) formák írásban való kétértelműségét ('kevés cukrot' és 'egy kevés cukrot').

Vannak viszont a nemstandard nyelvváltozatokban olyan distinkciók, amelyek hiányoznak a standardból, például az erdélyi nyelvjárásokban, sőt az ottani regionális köznyelvben a többes szám első személyű, feltételes módú igealakok különböznek egymástól az alanyi és a tárgyas ragozásban (pl. *firtatnánk valamit*, vs. *firtatnók azt*), míg a standardból ez az ó- és középmagyar kori megkülönböztetés eltűnt (pl. *firtatnánk valamit* és *firtatnánk azt*); a csallóközi nyelvjárásban nemcsak a jelenlegi, hanem a múltbeli szokásosan ismétlődő cselekvés is kifejezhető nyelvtani eszközökkel (pl. *Nagyapám ide szokott járni az 50-es években* vs. *Nagyapám még most is ide szok járni*), míg a standardban csak a jelenlegi szokásosan ismétlődő cselekvés fejezhető ki ily módon (pl. *Nagyapám még most is ide szokott járni*); stb.

Ehhez még hozzájárul az is, hogy a nemstandard nyelvváltozatok többnyire *beszélt nyelvi* formában valósulnak meg, a beszélt nyelvi diskurzusokban pedig *eredendően több a nyelvi pontatlanság és „lazaság”*, mint az írott nyelvekben, mivel ez utóbbiak dekontextualizáltságuk miatt általában egyértelműbben kifejtettek.

3. A beszélők nyelvhasználatának és jellembeli tulajdonságainak összekapcsolása, melynek nagy hagyománya van a magyar nyelvvelésben, alighanem összefügg azzal, hogy a nagy presztízsunak tartott nyelvváltozatok – mindenekelőtt a standard dialektus – különleges értékei közé szokták sorolni többek között a *világosságot* és az *egyértelműséget*. Amint az előző bekezdésből kiderült, ennek a standard esetében némi empirikus alapja is van, tekintve, hogy a standard normája a feszebb szerkezetű, gondosabb megfogalmazású, formális írott nyelvi szövegeken alapul. A beszélt nyelvi, informális diskurzusok természetesen nem felelhetnek meg a velük szemben támasztott irreális elvárásoknak, *a világosság és egyértelműség olykor föllépő hiánya pedig könnyen asszociálja az igazmondás, az őszinteség, a becsületesség hiányát*, annál is inkább, mert a nyelvi többértelműségek valóban használhatók etikátlanul a hallgatók félrevezetésére.

Ezenkívül az egyedüli helyesnek vélt nyelvi normától való eltérés, deviáció az emberek szemében a széleskörű társadalmi megegyezésen alapuló társadalmi normáktól való eltéréssel, a társadalmi devianciával azonos vagy rokon jelenség.

Az említett tényezőknél valószínűleg fontosabb szerepet játszik az a pusztán tény, hogy *a nemstandard változatokat az emberek inkább a kevésbé iskolázott, kevésbé értelmes emberekkel asszociálják*, mivel a nemstandard változatok használata az alacsony képzettségű lakossági rétegekben rendszerint valóban széleskörűbb.

A kisebbségi közösségekben azonban a *nemstandard változatok* a standard nehezebb elérhetősége miatt sokszor *az iskolázott beszélők körében is elterjedtek*, ez pedig *ronthat például a határon túli magyar emberek nyelvtudásának, értelmi képességeinek és jellemének a megítélésén*.

Összegzés

Ebben a fejezetben azokkal a nyelvi ideológiákkal és velük összefüggő filozófiákkal foglalkoztunk, amelyek a magyar nyelvészek és nyelvvalakítók nyelvészeti munkásságát erőteljesen befolyásolják, sokszor anélkül, hogy ez tudatossá válna bennük. Elmondtuk, hogy a nyelvi ideológiák érvényesülése a nyelvészeti kutatásokban és a nyelvvalakításban szükségsze-

rú, fontos volna viszont, hogy a szakemberekben tudatossá váljon saját ideológiai elkötelezettségük, sőt ezen túlmenően elvárható volna, hogy azt minden olyan munkájukban felfedjék az olvasók előtt, amelyben értékítéleteket fogalmaznak meg nyelvvel, nyelvhasználattal, nyelvi változásokkal kapcsolatban, vagy pedig nyelvvalakító cézzal foglalkoznak nyelvi kérdésekkel.

A nyelvi ideológiákkal és filozófiákkal való mélyebb foglalkozás fontos kutatási téma kellene legyen a magyar nyelvtudományban. Az ilyen vizsgálatok haszna a magyar nyelvtudomány és a magyar nyelvközösség számára a fentiek fényében nyilvánvaló:

1. A magyar nyelvközösségben, annak egyes részlegeiben élő nyelvi ideológiák jobb megismerése lehetővé teszi a beszélők nyelvi viselkedésének jobb megértését, s így az általuk létrehozott diskurzusok sokoldalúbb elemzését is.
2. Mindez hozzájárul magának a magyar nyelvnek, ill. a magyar nyelven belüli különféle nyelvváltozatoknak, dialektusoknak és regisztereknek a jobb megismeréséhez.
3. Mivel a nyelvi változásokban a beszélők nyelvi viselkedésének a változása tükröződik, a beszélők nyelvi viselkedését befolyásoló nyelvi ideológiák feltárása lehetővé teszi a bekövetkezett, ill. a folyamatban lévő nyelvi változások indítékainak jobb megértését, a küszöbön álló és a jövőben esedékes nyelvi változások pontosabb prognosztizálását, és – ami a saját nyelvközösségük iránt felelősséget érző szakemberek számára még fontosabb – a nyelvi változások hatékonyabb befolyásolását is.
4. Mivel a nyelvi változások eredményes befolyásolása elképzelhetetlen egy koherens és korszerű nyelvvalakítás-elmélet nélkül, a nyelvi ideológiák vizsgálata fontos része minden elméleti és gyakorlati nyelvvalakítási törekvésnek.
5. A nyelvi ideológiák megismerése lehetővé teszi azt is, hogy a szakemberek a maguk eszközeivel hozzájáruljanak a lingvicista következményekkel járó nyelvi ideológiák kártékony mi-voltának leleplezéséhez és ezáltal jó esetben magának a lingvicista gyakorlatnak a felszámolásához is.

6. fejezet

A NYELVI TÉVHITEKRŐL

Bevezetés

Az előző fejezetekben már többször utaltunk a nyelvi mítoszokra és babonákra, az előző, a nyelvi ideológiákról és filozófiákról szóló fejezetben pedig már azt is tisztáztuk, hogy a nyelvi mítoszokat és babonákat milyen kapcsolat fűzi a nyelvi ideológiákhoz és filozófiákhoz. Ebben a fejezetben részletesebben is megismerkedünk a nyelvi mítoszokkal és a nyelvi babonákkal, mégpedig úgy, hogy *a nyelvi mítoszok kérdését az általában vett mítoszok kérdésébe beágyazva tárgyaljuk.*

A *nyelvi babonákat*, amelyekkel nálunk – a maga módján – a nyelvművelő irodalom foglalkozott, *a nyelvi mítoszokkal összekapcsolva, egy egységes rendszerben* mutatjuk be; a kétféle, de átfedődő jelenségcsoportot összefoglalóan **nyelvi tévhiteknek** nevezzük.

Mítoszok

Ha a Google keresőprogram keresőablakába beírjuk a *mítosz* szót és különféle toldalékos alakjait, találatok sokaságát kapjuk. Ezek számottevő részében a szónak olyan jelentése van, amelyet sem a magyar értelmező szótárak, sem az idegen szavak szótárai, sem a magyar nyelv szinonimaszótárai nem ismernek.

A szótárazott jelentésekre nézve idézzük példaként az értelmező kéziszótár új kiadásának és a Bakos-féle Idegen szavak szótárának meghatározását!

1. *Tud* Természetfölötti (, isteni) lényekről, hősookról, az ősidők eseményeiről szóló monda, hitrege. 2. *vál* Valakinek, valaminek emberfölöttivé emelt irodalmi ábrázolása [...]

1. hitrege; a történelem korai szakaszában keletkezett vallási jellegű elbeszélés az ősidők eseményeiről, istenek, isteni lények és hősök cselekedeteiről, amelyben a természet és a társadalom jelenségei, hatóerői megszemélyesítve jelennek meg; 2. az egyén/közösség cselekvéseit természetfölöttivé nagyító elbeszélés, monda; 3. *pejor* a valóságban meg nem történt nagyszerű események sora, kitalált történet

A szó internetes előfordulásából kiderül, hogy léteznek mítoszok a táplálkozásról, az éhezésről, a drogokról, a nátháról, a szexről, a bűvárokodásról, az internetről, a nukleáris stratégiáról, az antiszemitizmusról, a sporttalokról, a Linuxról, a termékaktiválásról, a távcsövekről stb., stb., stb. Az interneten található szövegek tanúsága szerint szinte nincs is az életnek olyan területe, amelyen ne keletkezhetnének mítoszok, mégpedig javarészt olyanok, amelyeknek nem sok közülük van az ősi hitregékhez.

A szó új jelentésében a 'valótlan állítás' szemantikai jegy dominál; erre jól utalnak azok a szavak és szókapcsolatok, amelyek az átnézett weboldalakon a *mítosz* közvetlen környezetében, annak szinonimáiként, csaknem-szinonimáiként, hiperonimáiként stb. fordulnak elő: *hiedelem, közhiedelem, tévhit, tévképzet, téves információ, fikció, rémhír, félreértés, sztereotípiá, elmélet, emlék, félelem* (többes számú *félelmek* formában), *féligazság, illúzió, délibáb, kultúra, vélekedés*. A történelmi eseményekkel, híres személyiségekkel és oly-

kor más témákkal kapcsolatban van még példánk a *legenda, mendemonda, mese, meseszerű történet* szavakra is. Antonimaként a *tény, valóság, valós élet, valós történelmi kép* fordul elő.

Amint ezekből az együtt-előfordulásokból is látszik, a *mítosz* a mai szóhasználatban nem más, mint *közhiedelem*, azaz olyan *sztereotip*, széleskörűen elterjedt laikus *vélekedés*, amely nem felel meg az objektív tényeknek, vagy csak részlegesen felel meg nekik, azaz *fél-igazság*. Történelmi eseményekre vagy híres személyekre vonatkoztatva *legendának* vagy *mendemondának* is nevezhető, sőt *mesének, meseszerű történetnek* is, s amint az *emlék* szó is utal rá, olykor a messzeség által megszépített, torzító emlékezés terméke is lehet. A mítosz alapulhat helytálló ismeret *félreértésén* is, de kiváltója valamitől való *félelem* is lehet. Ha a mítosz tartalma pozitív a beszélő számára, nevezhetjük *illúzió*nak vagy *déliabá*knak is. Ha a beszélő számára (még) van hírértéke, *téves információ*nak vagy *rémhír*nek is minősíthetjük. Amint a *tévhit* szó utótagja és a *hiedelem* szó mutatja, olyan meggyőződésről van szó, amely a beszélő számára nem szorul igazolásra. A modern mítoszok közül az egész közösség által ismertek, illetve a közösség élete szempontjából fontos területet érintők szervesen beágyazódnak az adott közösség *kultúrájába*. Az utóbbi két sajátosságuk – hitbeli mivoltuk és a közösség kultúrájába való beágyazottságuk – összeköti őket a szó eredeti értelmében vett, ősi mítoszokkal.

A modern mítoszok *szívósságát* több tényezővel magyarázhatjuk, leginkább éppen azokkal, amelyek az ősi mítoszokkal rokonítják őket. Mivel a mítoszok *nem racionális belátáson, hanem hitbeli meggyőződésen* alapulnak, nem szokás őket megkérdőjelezni. Egy részük annyira *szervesen hozzátartozik az adott közösség kultúrájához*, hogy megkérdőjelezésük szinte az adott közösség létalapjának a kétségbevonásaként értelmeződik. A mítoszok – irracionális, illetve emocionális indíttatásukból következően – különféle *érzelmi és más valós szükségleteket elégítenek ki*.

Pl. a félelem ellenszereiként funkcionálnak, az egyén és a közösség önmegbecsülését növelik, valamilyen elterjedt gyakorlatot szentesítenek; segítik az emberek eligazodását az élet valamely területén, hozzájárulnak a társadalmi normarendszer megszilárdításához.

Ilyen szempontból valóságtartalmuk nem annyira lényeges, hiszen a hamis alapokon nyugvó rend is jobb az anarchiánál.

A mítoszok egy részének fennmaradását az is segíti, hogy nem mindenben hamisak, hanem *részigazságokat tartalmaznak*, s így bizonyos mértékig *összhangban lehetnek az emberek mindennapi tapasztalataival*.

Az ilyen hiedelmek, bármennyire is tévesek a tudomány mai álláspontjához viszonyítva, *szervesen hozzátartoznak a valósághoz*, hiszen emberek tömegeinek magatartását és cselekedeteit befolyásolják.

A modern mítoszok mindezen tulajdonságai alapján nem nehéz rekonstruálni a 'természetfölötti lényekről, hősökről, az ősidők eseményeiről szóló közismert történet' → 'ehhez hasonló, de nem mitikus lények cselekedeteit felnagyító, s így a valóságnak legfőljebb részlegesen megfelelő közismert történet' → 'valótlanságokat tartalmazó közismert történet' → 'közismert valótlan állítás' jelentésváltozást.

Szerves fejlődés eredménye ez még akkor is, ha létrejöttéhez bizonyára az angol nyelv analóg elemének, a *myth* szónak a jelentésszerkezete is hozzájárult.

A nyelvi mítoszok és babonák általános kérdései

A nyelvi mítoszok mibenléte és forrása

A mítoszokról szóló weboldalaink csak egy jelentéktelen töredéke foglalkozik nyelvi vonatkozású mítoszokkal: a *nyelvi mítoszok* kifejezésre és toldalékos alakjaira vonatkozó találatok száma a Google keresőprogramban nagyon alacsony, s ugyanez a helyzet a *nyelvi, nyelvhelyességi, ill. nyelvművelő babonákkal* és *nyelvi, nyelvművelő, ill. nyelvművelési babonákkal* is.

Pedig szemben a nukleáris stratégiával, a bűvárkodással, a sporttalokkal, a Linuxszal, termékaktiválással, távcsövekkel stb. a nyelvi mítoszok a lakosság minden rétegéből szedik áldozataikat, nincs ember, aki immúnis volna velük szemben (a nyelvészek sem azok)!

A nyelvi mítoszokra mindaz igaz, ami a mítoszok főntebb felsorolt egyéb típusaira. Ezért indokolt épp *nyelvi mítoszoknak* nevezni őket, nem pedig mondjuk *nyelvi hiedelmeknek, nyelvi tévhiteknek* vagy *nyelvi téveszméknek*, hiszen nagyon is fontos, hogy olyan névvel illessük őket, amely utal a szó eredeti értelmében vett mítoszokra, és ezáltal mindarra, ami ronkítja őket velük.

A nyelvvel kapcsolatos közkeletű téves vélekedésekre is áll az, hogy *ezek részei az adott közösség kultúrájának*, vagyis a hétköznapi beszélők is ismerik őket, beszélnek róluk, hisznek bennük, természetesen – más típusú modern mítoszokhoz hasonlóan – mítoszonként eltérő mértékben.

A nyelvi mítoszok – akárcsak az egyéb mítoszok – *befolyásolják a hétköznapi beszélők viselkedését* (mindenekelőtt, de nem kizárólagosan nyelvi viselkedésüket), ennél fogva *nyelvi változások megindulásához vagy megerősödéséhez is hozzájárulhatnak*.

Mint az egyéb mítoszoknak, a nyelvi mítoszoknak az ereje is abban áll, hogy az emberek nem kérdőjelezik meg, s nem is elemzik őket. Ezért is élhetnek egymás mellett egymásnak homlokegyenest ellentmondó mítoszok.

Például az egyik mítosz szerint a standard nyelvváltozat a „helyes” nyelv, a nyelvjárással a standardnak az iskolázatlan, egyszerű emberek ajkán keletkezett romlott és hibás változatai; egy másik mítosz szerint viszont a nyelvjárással értékesebbek más nyelvváltozatoknál, mert a nyelvnek egy tisztább, romlatlanabb állapotát őrzik, mint a városi nyelvváltozatok, pl. a köznyelv.

A nyelvi mítoszok legfőbb éltetői a hétköznapi beszélők, ezek sajátos csoportjaként a tanítók és a (magyar és más szakos) tanárok, az írók és más közismert és köztiszteletben álló közéleti személyiségek, valamint a nyelvművelők.

Rajtuk kívül a nyelvészek is terjeszthetnek mítoszokat, például úgy, hogy korábbi, mára elévült tudományos nézeteket éltetnek tovább, főleg azokon a szakterületeken, amelyekkel csak érintőlegesen foglalkoznak.

S azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a nyelvészek is laikus beszélőként kezdték el (földi, sőt szakmai) pályafutásukat, így érthető, hogy ők is csak fokozatosan szabadulnak meg az anyatejjel magukba szívott nyelvi téveszméktől.

Nagy viszont a felelősségük, mert *az általuk meg nem kérdőjelezett laikus vélemények szakmai tekintéllyel felruházva, „tudományos” köntösben kerülnek vissza a hétköznapi beszélőkhöz, tovább erősítve ezek befolyását.*

Amint említettük, a nyelvi mítoszokban hívő laikus beszélők közt írók, színészek, előadóművészek, nem nyelvész tudósok, politikusok és más neves közéleti személyiségek is vannak. Az ún. írói nyelvművelésről a harmadik fejezetben már volt szó. Itt csupán azt szeretnénk újra hangsúlyozni, hogy *különösen veszélyes, ha írók és más nagy tekintélyű személyiségek hirdetik a nyelvi téveszméket* (márpedig ha nyelvi kérdésekhez szólnak hozzá, a tapasztalatok szerint rendszerint ezt teszik), ugyanis *a más területen szerzett tekintélyük a nyelvi kérdésekben nyilvánított véleményükre is átruházódik*, holott a nyelvi kérdésekre nézve éppoly laikusok, mint bárki más.

Az írók és költők természetesen laikus beszélőknek minősülnek, ha nem rendelkeznek nyelvészeti képzettséggel, legyenek akár mennyire is nagy művészei a nyelvnek.

Nevezetes kivételként meg kell említenünk Arany Jánost, aki több alkalommal szólt hozzá értő módon nyelvi kérdésekhez; aligha véletlen, hogy nem a nyelvőrök mellett, hanem azok ellenében.

Az írói nyelvművelés termékeinek vitathatatlan ugyan a kulturális értéke, s lehet, hogy a beszélők nemzeti tudatának erősítésében is fontos szerepet játszanak, ám a beszélők *nyelvszemléletét* sokszor befolyásolják rossz irányba.

A nyelvi babonák mibenléte

A magyar nyelvművelő irodalomban már régóta használatos egy, a *nyelvi mítoszhoz* hasonló fogalom, a nyelvi vagy nyelvhelyességi vagy nyelvművelő babona. Ezek a kifejezések a nyelvőrök olyan nyelvhelyességi szabályokat értenek, amelyek *nemcsak a nyelvszokásnak mondanak ellen* (ez még a magyar nyelvművelés számos képviselője szerint nem volna olyan nagy baj), hanem *az ún. nyelvhelyesség hivatalos elveivel sincsenek összhangban.*

A babonák egy része *a nyelvőrök által felállított nyelvhasználati szabályok vulgarizálásával* keletkezik, más részük olyan nyelvhelyességi szabályokból áll, melyeket *a nyelvművelők korábbi nemzedékei hirdettek, a maiak azonban már nem (teljesen) vállalnak velük közösséget.*

Érdekes kutatási téma volna annak megvizsgálása, hogy élnek-e a laikus beszélők körében a nyelvművelőktől független, csupán a különféle nyelvi mítoszok alapján, szuverén módon létrehozott babonák.

A **nyelvi babonát** olyan *meggyőződésként, ill. ezen alapuló nyelvhasználati szabályként* határozhatjuk meg, melynek alkalmazása révén a beszélő egy nyelvi, stilisztikai, pragmatikai stb. szempontból kifogástalan szót, kifejezést, szerkezetet vagy nagyobb nyelvi egységet *egy másikkal helyettesít* abban a hiszemben, hogy a célforma nyelvi, stilisztikai, pragmatikai stb. szempontból megfelelőbb a tényformánál, holott nem az.

Az ilyen szabályok alkalmazása révén a beszélő *akkor is változtat nyelvhasználatán, ha ez semmiben nem segíti elő közlési vagy önkifejezési szándékának sikeres megvalósulását,*

sőt esetleg még hátráltatja is. A célforma az esetek egy részében nyelvi, stilisztikai, pragmatikai stb. szempontból egyaránt kifogástalan alakulat, más esetekben kevésbé megfelelő, mint a tényforma.

Az élőnyelvi kutatásokban a tényforma az a nyelvi egység, amelyet a beszélő egy konkrét diskurzusban ténylegesen használ, a célforma pedig az, amit szeretne használni.

Ennek analógiájára itt tényformának azt a nyelvi egységet nevezhetjük, amely az adott beszélőközösségben természetes, megszokott, s ilyen értelemben normatív, célformának pedig azt a nyelvi egységet, amelyet a beszélők bizonyos beszédhelyzetekben megfelelőbbnek tartanak, s amellyel a tényformát helyettesítik.

Bár az „élőnyelvi értelemben vett” tényforma nyelvileg inadekvát alakulat is lehet, míg itt éppenséggel normatív, közös bennük, hogy bizonyos mentális műveletek kiindulópontjául szolgálnak; ezzel szemben a célforma e mentális műveletek (elért vagy el nem ért) végpontja.

A nyelvi babonán alapuló nyelvhasználati tanács háttérében az a törekvés áll, hogy a nyelvművelő a beszélő beszédmódjának megváltoztatásával *a nyelv „egészséges fejlődését” segítse elő.*

A beszélő érdekeit szolgáló, korrekt nyelvi tanácsadásnak azonban nem lehet célja bizonyos, a tanácsadó által kívánatosnak vélt nyelvi változások előidézése vagy megerősítése (ez esetben a beszélő csupán eszköz volna a nyelvművelő kezében nyelvalkító céljai megvalósítására) – a nyelvi tanácsadás egyébként erre amúgy sem túlságosan alkalmas eszköz.

Nyelvi tanácsaival a nyelvművelőnek azt kellene elősegítenie, hogy a konkrét beszélő, aki a tanácsot kérte, minél jobban megoldja a nyelvi problémáját, s a jövőben *jobban boldoguljon a nyelvével* az adott területeken, mint korábban.

A fenti meghatározás értelmében nyelvi babona például a Nyelvművelő kézisztárnak az a vélekedése, hogy „a köznyelvben” az *abszolút* szó helyett „jobb” a *teljes, tökéletes, korlátlan, feltétlen, általános* (l. NymKsz.² 2005: 18). E mögött a babona mögött az a nyelvi mítosz áll, hogy a belső keletkezésű szavak eredendően jobbak az idegen eredetűeknél, a használat körülményeitől függetlenül; ez egyébként a magyar nyelvművelést átható purista nyelvi ideológia egyik megnyilvánulása.

A nyelvművelők ellenvetése ilyenkor az, hogy ők csak az idegen szavak „túlzott” használata ellen harcolnak.

Csak hogy feltűnő, hogy néhány „divatszónak” bélyegzett elem kivételével a nyelvművelők szinte mindig az idegen szavak „túlzott” használata ellen lépnek fel, holott a belső keletkezésű szavakat is lehet „túlzott” mértékben használni.

Ezenkívül az idegen szó helyett nemegyszer nem is azonos denotatív jelentésű szót ajánlanak, hanem hiperonimát, vagyis pontatlanabb – azaz pongyolább – szóhasználatra buzdítják a beszélőt.

Nem nyelvi babona viszont az a meggyőződés, hogy egy községi polgármesterjelölt valószínűleg sikeresebb lesz az önkormányzati választásokon, ha a falu lakossága előtt tartott beszédeiben nem használ túl sok idegen szót, s ezért az adott helyzetre vonatkozóan az a nyelvművelői tanács, hogy bizonyos konkrét idegen szavakat inkább magyar megfelelőjükkel helyettesítsen, teljesen legitim.

Más kérdés, hogy a helyettesítendő szavak közé aligha tartozna az *abszolút*, hiszen az valószínűleg még a legalacsonyabb iskolázottságú falusi lakosság szókinésének is szerves tartozéka, főleg határozói szerepkörben. Az *abszolút* szó alighanem abszolút feddhetetlen, nincs más „bűne”, mint az, hogy nem az Urál hegység kies lankáiról hoztuk magunkkal.

A nyelvi mítoszok és babonák fő csoportjai

Amint az alábbi táblázatból is látszik, a „nyelvi mítoszok” és „nyelvi babonák” közt *átfedődés* van; épp e tény alapján különböztethetjük meg a nyelvi tévhitek három csoportját:

1. Az első csoportot az általános nyelvi mítoszok alkotják, amelyek *a nyelv általános kérdéseire, nem pedig konkrét nyelvhasználati jelenségekre* vonatkoznak. A nyelvi babonák közt nincsenek ilyenek, a nyelvi babonáknak ugyanis lényegi jegyük, hogy konkrét nyelvhasználati jelenségekről szólnak.
2. A nyelvi tévhitek másik csoportjába a nyelvhasználati mítoszok vagy nyelvhelyességi babonák tartoznak; ezek állnak a mítoszok és a babonák metszetében: *mítoszok, mert soknak hisznek bennük, de egyszersmind babonák is, mert a nyelvhasználat konkrét jelenségeivel kapcsolatosak.*
3. A nyelvi tévhitek harmadik csoportját a nyelvművelői babonák alkotják; ezek *nem mítoszok, mivel kevesen hisznek bennük, viszont babonák, mert konkrét nyelvhasználati jelenségekre vonatkoznak.*

			elterjedt	általános
nyelvi tévhit	nyelvi mítosz	Általános nyelvi mítosz	+	+
		nyelvi babona	+	–
	nyelvi babona	nyelvművelői babona	–	–

1. Általános nyelvi mítoszok

Ahogy a fentiekből kiderült, a nyelvi mítoszok egyik jellegzetes csoportját azok a közkeletű hiedelmek alkotják, amelyek *az emberi nyelvre mint olyanra, a nyelv általános tulajdonságaira, a nyelvműködés mikéntjére, a nyelv és az azt beszélő közösség viszonyára* és ezekhez hasonló kérdésekre vonatkoznak. Egy részük egyetemes nyelvi mítosz, amely nem kötődik szorosan egy-egy konkrét nyelvhez, más részük sajátosan magyar nyelvi mítosz.

Szemben a mítoszokkal a nyelvi babonák – jellegükből adódóan – kivétel nélkül magyar nyelvi babonák.

Mivel az **egyetemes mítoszok** „a” nyelvről szólnak, érthető, hogy a világ legkülönbébb nyelvközösségeiben föllelhetők. Ezzel szemben a **magyar nyelvi mítoszok** jórészt a magyar nyelvközösségre korlátozódnak.

Az egyetemes nyelvi mítoszok fontossága abban áll, hogy *alapjául szolgálnak* egyrészt a *magyar nyelvi mítoszoknak*, másrészt a *nyelvhasználat konkrét jelenségeire vonatkozó nyelvi babonáknak*, azoknak is, amelyekben sokan hisznek (a fenti terminológia szerint ezek a nyelvhelyességi babonák vagy nyelvhasználati mítoszok), azoknak is, amelyek inkább csak a nyelvművelők körében élnek (ezek a nyelvművelői babonák). A magyar nyelvi mítoszoknak

legalább egy része egyértelműen visszavezethető az egyetemes nyelvi mítoszokra, a nyelvi babonák pedig alighanem kivétel nélkül ezekben gyökereznek.

Mivel az egyetemes nyelvi mítoszok jelentős része valószínűleg más nyelvekben is megtalálható, s mivel – amint az előbb utaltunk rá – az egyetemes nyelvi mítoszok a forrásai a magyar nyelvi babonáknak, föltehető, hogy több magyar nyelvi babonának más nyelvekben is van pár-huzama.

Ilyen lehet például az a nyelvhasználati mítosz, mely szerint mondatot nem kezdünk kötőszóval, illetve az, hogy a kérdésre teljes mondatmal kell válaszolni.

Egyetemes nyelvi mítoszok

Az egyetemes nyelvi mítoszok sokfélék; az eddig összegyűjtöttek több csoportba rendezhetők.

Elsőként talán a beszélőknek az anyanyelvvel kapcsolatos mítoszaira érdemes utalni. A nyelv, pontosabban a beszélés és az írás, ill. a beszédművek hallgatása és az írásművek olvasása az ember személyiségét a legmélyebben érintő tevékenységek egyike; nem csoda hát, hogy a laikus emberek folyamatosan reflektálnak saját nyelvi tevékenységükre éppúgy, mint embertársaik nyelvi tevékenységére, s nagyon határozott – de sokszor téves – nézetekkel rendelkeznek ezzel kapcsolatban.

Például az egyik legjellegzetesebb ilyen mítosz szerint – amelyen nem nehéz felismerni a nacionalista nyelvi ideológia kézjegyét – minden ember erkölcsi kötelessége, hogy „ápolja”, „védelmezze” anyanyelvét, ügyeljen „épségére”, „tisztaságára”.

Erre hivatkozva igyekeznek a nyelvőrök, a tanítók és a tanárok nyomást gyakorolni az emberekre, hogy olyan nyelvi elemeket és formákat használjanak, amelyek számukra az adott helyzetben nem természetesek, s amelyek nem is segítik elő kommunikációs céljaik elérését, sőt sokszor inkább hátráltatják.

Másodikként a nyelvi változatossággal kapcsolatos mítoszokat említhetjük. A nyelvi változatosság az élő emberi nyelvek egyik igencsak szembetűnő tulajdonsága, amellyel a hétköznapi beszélők is nap mint nap szembesülnek. Vannak nyelvi formák, amelyek szóbeszéd tárgyát képezik egy-egy beszélőközösségekben; ezek megítélése sokszor épp a nyelvi változatossággal kapcsolatos mítoszokból vezethető le, és nyelvi babonák sokaságában ölt testet.

Így például nyelvünkben folyamatosan keletkeznek nagy számban új igekötős igék; ezek egy része más, azonos tövű igekötős vagy igekötő nélküli ige szinonimája. Az új szinonim alakulatok jelentős részét a nyelvművelők elutasítják, azért tartva helytelennek az új formát, mert – szerintük – a régivel azonos jelentésű. Ilyen pl. az *átbeszél* = *megbeszél*, *bepótol* = *pótol*, *leizzad* = *megizzad*, *lejelentkezik* = *jelentkezik*, *lemerül* = *kimerül*, *kitárgyal* = *meztárgyal*, *kihangsúlyoz* = *hangsúlyoz* stb. (Az első helyen a helytelenített, a másik helyen a hagyományos alak áll.)

Nem foglalkozunk itt most azzal a kérdéssel, hogy az új alakulat valóban azonos jelentésű vagy hangulatú-e a régivel, és azzal sem, hogy ha még netán pontosan azonos jelentésű és hangulatú volna is, így marad-e ez szükségszerűen a jövőben is.

Ezek a helytelenítések tehát arra a nyelvi mítosza mennek vissza, mely szerint az azonos jelentésű, ill. funkciójú formák közül az egyik sok esetben fölösleges, mert egy mással „minden további nélkül” helyettesíthető.

A nyelv, amint tudjuk, nemcsak akképpen változatos, hogy egy-egy változatában számos alternatív kifejezési lehetőség áll a beszélők rendelkezésére (ez az ún. belső változatoság vagy inherens variabilitás, amelyről fentebb volt szó), hanem úgy is, hogy a más-más társas jellemzőkkel rendelkező beszélők más-más nyelvváltozatokat, ún. dialektusokat használnak, illetve ugyanazok a beszélők is eltérő nyelvváltozatokhoz, ún. regiszterekhez folyamodnak a különféle beszédhelyzetekben (ez az ún. külső változatoság vagy heterogenitás). A nyelvi változatoságnak eme aspektusához is kapcsolódnak mítoszok.

Például nagyon sok beszélt nyelvi szó és kifejezés helytelenítésének hátterében az a nyelvi mítosz áll, mely szerint az írott nyelv jobb, értékesebb, mint a beszélt nyelv, ezért az írott nyelvnek kell szolgálnia a helyes nyelvhasználat mintájául.

Ez lehet a forrása annak a ma már a nyelvújítók által sem vallott nyelvi babonának, hogy az *és*, a *vagy*, a *de*, a *mert* stb. kötőszókkal, továbbá a *hát* határozószóval nem kezdünk mondatot.

A nyelv működés törvényszerűségeinek jelentős része nem nyilvánvaló a hétköznapi beszélők számára. Természetes azonban, hogy ezekről is véleményt alkotnak; különösen olyankor válik számukra működésében láthatóvá az általuk használt nyelv, amikor valamilyen nyelvi problémával szembesülnek. Számos mítosz születik így az élet más területein szerzett tapasztalatok analógiás felhasználásával, logikai következtetésekkel, illetve másodlagosan már különféle nyelvi ideológiák és filozófiák befolyása alatt is.

A nyelv működés alapvető félreértelmezésén alapul például az a mítosz, mely szerint egy szót nagyon sok ember, akár egy beszélőközösség is használhat „helytelen hangalakban”, „helytelen jelentésben” vagy úgy, hogy „más stílusértéket tulajdonít neki”, mint ami a „tényleges” stílusértéke.

Ez a mítosz nyilvánul meg például abban, amikor a *szuggesztió* szó [szuggeszció] ejtését helytelennek bélyegzik, arra hivatkozva, hogy az átadó nyelvben, a latinban [szt] hangkapcsolat van (l. NymKsz.² 2005: 534), pedig igen valószínű, hogy a magyar nyelvű közösség jelentős része [szc] hangkapcsolatot ejt.

Itt említhetjük meg a nyelvész mítoszokat, amelyek a nyelv működés hivatásos tanulmányozójának, a nyelvésznek a szerepéről, feladatairól szólnak, s ehhez kapcsolódóan arról is, milyen a nyelvész viszonya a nyelvvel kapcsolatos tevékenységekhez, különös tekintettel a nyelv alakításra.

Az egyik ilyen – a nyelvészek számára, valljuk be, sokszor nagyon bosszantó – nézet az, hogy a nyelvész egy olyan lény, aki az embertársai beszédében található nyelvhelyességi hibák kipécézésével foglalkozik.

Ez érhető tetten olyankor, amikor a hétköznapi beszélők nyelvész jelenlétében nem a megszokott módon fejezik ki magukat, hanem különféle – nem létező – elvárásoknak próbálnak megfelelni.

A nyelv működést befolyásoló egyik tényezőt, a nyelv érintkezést külön is érdemes kiemelni. A többnyelvű laikus emberek is könnyen felfigyelnek rá, hogy az általuk beszélt nyelvek más nyelvekből származó elemeket is tartalmaznak, az oktatás révén pedig a nyelvi kontaktushatás más formáiról is értesülnek. Az ezzel kapcsolatos mítoszok az eddig

összegyűjtött egyetemes mítoszoknak egy különösen nagy csoportját alkotják, ami bizonyára a témakör erős ideológiai befolyásoltságával is magyarázható.

Példaként ismét utalhatunk arra a föntebb már említett mítoszcsoportra, mely szerint a belső keletkezésű szavak eredendően jobbak az idegen szavaknál. Ez a mítosz áll sok-sok idegen szó enyhébb vagy erősebb helytelenítésének a hátterében.

A nyelvőrök például a *mizéria* szót azért helytelenítik (a használat körülményeitől függetlenül), mert „több jó magyar megfelelője is van”: *baj, kellemetlenség; szükség, inség; fejetlenség, zűrzavar* (l. NymKsz.² 2005: 380).

Az a tény, hogy nem tartják szükségesnek megmagyarázni, hogy e szinonimasornak miért épp az idegen eredetű tagját tartják kerülendőnek, jól mutatja a mítosz erősségét és (a nyelvőrök számára való) megkérdőjelezhetetlenségét.

Ennek a mítosznak köszönhető egyébként a nyelvművelés egyik sajátos műszava, a „fölsleges idegen szó”, amely nyelvészeti szempontból értelmezhetetlen és értelmetlen kategória.

A nyelvérrintkezés nem választható el a kétnyelvűségtől, hiszen a „nyelvek érintkezése” nem vehető szó szerint, a valóságban nem nyelvek, hanem különféle nyelvet beszélő emberek érintkeznek egymással, tanulják meg kisebb-nagyobb mértékben egymás nyelvét, s válnak így két- és többnyelvűvé. A kétnyelvűséggel kapcsolatosan ismét nagyon sok mítosz él az emberek körében, ezek egy részétől még a más területeken dolgozó nyelvészek sem mentesek.

Ilyen mítosz például az a közvélekedés, hogy lehetséges két nyelvet úgy ismerni és használni, ahogy ezeket a nyelveket egynyelvű beszélők ismerik és használják. Ez a meggyőződés oly módon vetül bele különféle nyelvi babonákba, hogy a nyelvművelők a kétnyelvűek beszédén az egynyelvű beszélők normáját kérik számon, az attól való eltéréseket hibaként bélyegzik meg.

A szlovákiai magyar nyelvművelés (korábbi) álláspontja szerint például a szlovák eredetű kölcsönelemek használata „még a szóbeli megnyilatkozás kötetlenebb formáiban sem indokolt” (Jakab 1983: 195).

E felfogás értelmében a szlovákiai magyarok beszédében található összes közvetlen kölcsönszó használata helytelennek minősült (s egyébként a legtöbb közvetett kölcsönszóé is).

Érdemes megjegyezni, hogy a kétnyelvűségi kutatások föllendülése és a nyelvműveléssel kapcsolatban az 1990-es években és a 2000-es évek elején lezajlott viták nyomán ezt a vélelményt szerzője felülbírálta (l. Jakab 2005).

Magyar nyelvi mítoszok

A magyar nyelvvel kapcsolatos általános nyelvi mítoszoknak három csoportja rajzolódik ki az eddig összegyűjtött anyag alapján. Az egyikbe a magyar nyelv jellegével kapcsolatos tévhitek tartoznak, a másikba a magyar nyelv helyzetéről szólók, a harmadikba pedig azok a mítoszok, amelyek a magyar nyelvben bekövetkező változások értékelését befolyásolják.

A magyar nyelv jellegével kapcsolatos például az a mítosz, mely szerint a magyar különleges, más nyelvektől sok tekintetben eltérő, egyedi logikájú, különösen gazdag nyelv.

A magyar nyelv helyzetével kapcsolatos mítoszra példaként említhetjük azt a meggyőződést, mely szerint a magyar nyelv léte veszélyben forog; nemcsak ott, ahol kisebbségi nyelvként beszélnek, hanem még az anyaországban is. A magyar nyelvben bekövetkező változásokkal kapcsolatban azt a mítoszt érdemes elsősorban megemlíteni, mely szerint a magyar nyelv romlik.

Ez utóbbi mítoszban ugyan – ebben a formában – csak a hétköznapi beszélők egy része hisz, viszont a nyelvvelők által terjesztett számos konkrét nyelvi babona mégis arra utal, hogy a nyelvvelők a magyar nyelvben zajló változásoknak legalábbis egy részét romlásnak tartják. Ha nem így volna, akkor nehéz lenne megérteni, miért helytelenítene bizonyos nyelvi elemeket és formákat csak azért, mert új fejlemények nyelvünkben vagy annak egyes változataiban.

Így például a nyelvvelők a beszélt köznyelvben megjelenő minden, viszonylag új ejtés-változatot „csípőből” helytelennek bélyegeznek, az után is, ahogy nyilvánvalóvá válik gyors terjedése.

Gondoljunk a megbélyegzett hanglejtésformákra és hangsúlyozási sajátosságokra, az *á* fonéma palatalizált ejtésére, a *t* kakuminális ejtésű változatára, a betűejtésre stb. vagy akár egyes szavak ejtismódjára, többek között a visszakövethető legrégebbi idők óta érvényesülő kétnyíltszótagos tendencia megnyilvánulására mai szavakon, pl. *akkumulátor* [akumlátor] stb.

2. Nyelvhelyességi babonák (nyelvhasználati mítoszok)

A **nyelvi**, ill. **nyelvhelyességi babonák** – amint említettük – abban hasonlítanak a nyelvi mítoszokra, hogy *nem felelnek meg a valóságnak* (ez esetben ez konkrétan azt jelenti, hogy nem vagy nem jól tükrözik a tényleges nyelvhasználati szabályokat); egy részük egyszerűen *nyelvi mítosz is, azok, amelyek a hétköznapi beszélők körében is közismertek*.

Az eddig említett nyelvi mítoszoktól a babonák abban különböznek, hogy tartalmukat nézve nem általános jellegűek, hanem *valamilyen konkrét nyelvi jelenségre vonatkoznak*. Forrásuk sokszor épp egy általánosabb jellegű nyelvi mítoszban lehet. Egy-egy nyelvi mítosz – ahogy erre már többször utaltunk – sok konkrét jelenség megítélését befolyásolhatja, s eredményezheti ezáltal nyelvi babonák sokaságának létrejöttét.

A nyelvhelyességi babonák jellegzetessége, hogy a hivatásos nyelvvelők általában maguk is többé-kevésbé babonának tartják őket.

Ilyen például a következő nyelvi jelenségek helytelenítése:

- mondatkezdő helyzetben álló kötőszó (Őt láttam ott. *Vagy nem is tudom...*);
- rokon értelmű kötőszók egymás mellett (pl. *de mégis, mert hiszen*);
- *se* kötőszó tagadó (és nem tiltó) értelemben (pl. *meg se kérdezte*);
- a létige + határozói igenévi szerkezetek különféle típusai (pl. *a meg van írva, be lesz zárva, ki lett jelentve-félék is*);
- az *őt, őket, neki, nekik* stb. tárgyakra vonatkoztatva (pl. *csak megnézte a képeket, nem vette meg őket*);
- a szenvedő igék (pl. *nem adatott meg neki*);
- a *fog* segédigés jövő idő (pl. *el fog jönni*);
- a *való* kapcsolóelemként való használata (pl. *kapcsolóelemként való használat*).

A nyelvújító irodalomban nyelvi babonának minősített efféle helytelenítések ismeretése valószínűleg különböző mértékű. Az érintett nyelvi jelenségek jó részét alighanem csakugyan *nagyon sok ember tartja hibásnak* (legalábbis elvben), és bizonyára olyanok is szép számmal akadnak, akiknek ezen túl ezek a helytelenítések *a nyelvhasználatát is befolyásolják* (negatív irányban, azaz korlátozó módon), legalábbis bizonyos beszédhelyzetekben, ill. bizonyos nyelvi regiszterekben (pl. a formális írott nyelvben).

Ám a nyelvújítók által babonának tartott nyelvhelyességi ítéletek egy részéről a mai beszélők többsége valószínűleg mit sem tud, így nyelvhasználatukra sem lehetnek hatással.

Nem valószínű például, hogy a *-nként* ragot ebben a formában sokan tartanák hibásnak, s használnák helyette inkább a *-nkint* változatot, pedig a nyelvújító irodalom a *-nként* helytelenségéről szóló meggyőződést a nyelvi babonák közt említi.

Ez és az ehhez hasonlók csupán történelmi értelemben tekinthetők nyelvhelyességi babonának.

Bár a nyelvhelyességi babonák babona mivoltával – amint arra utaltunk – elvben a nyelv hivatásos őrei is tisztában vannak, mégis *előfordul, hogy ezt a tényt vonakodnak elismerni*. (Erre a magatartásra tankönyvünk utolsó, nyolcadik fejezetében hozunk két nagyon tanulságos konkrét példát.)

3. Nyelvújítói babonák

A **nyelvújítói babonák** olyan nyelvi babonák, amelyekről *az emberek többségének nincs tudomása, csupán a nyelvújítók hisznek bennük, s esetleg követőik szűk köre*.

A nyelvújítói babonák abban hasonlítanak a nyelvi mítoszokra, hogy *nem felelnek meg a valóságnak*. A mítoszoknak egy szűkebb körével, a nyelvhasználati mítoszokkal (nyelvhelyességi babonákkal) ezenfelül még az is rokonítja őket, hogy *a nyelvhasználat különféle kérdéseire vonatkoznak*. Akárcsak a nyelvi babonák egész csoportjára, a nyelvújítói babonákra is érvényes, hogy forrásuk sokszor egy vagy több nyelvi mítoszban van, s nagyon gyakran purista és/vagy strukturalista megfontolásokon alapulnak.

A nyelvújítói babonák legalább két tekintetben különböznek a nyelvi mítoszoktól. Az egyik az, hogy szemben a mítoszokkal, a nyelvújítói babonák *nincsenek elterjedve a hétköznapi beszélők körében*, s ezért nyelvhasználatukat valószínűleg nem is befolyásolhatják. A másik különbség az, hogy míg a nyelvi mítoszok közé sorolható nyelvi babonák egy részének hiedelem jellegével a mai nyelvújítók már tisztában vannak, addig *a nyelvújítói babonák jelentős részét ők is – sőt elsősorban ők – terjesztik*, szerencsére nem nagy sikerrel.

A nyelvújítói babonák önkényes, tarthatatlan mivoltának ékes bizonyítéka, hogy maguk a nyelvőrök sem követik őket mindig saját nyelvhasználatukban.

Így például a Nyelvújító kéziszótár szerzői helytelenítik a *tényező* szó személyre vonatkozó használatát, miközben a szótár első kiadásának bevezetőjében maguk is ilyen értelemben használták. Természetesen az általuk használt mondat nyelvileg kifogástalan; nem is a nyelvhasználatukkal van baj, hanem a babonákkal, amelyekben hisznek, s amelyeket terjesztenek.

Egészen groteszk az *igényes* szó esete. Amint tudjuk, az *igényes* melléknév és antonimája, az *igénytelen*, továbbá az utóbbiból képezett *igénytelenség* főnév a nyelvújító irodalom

kulcsszavai közé tartoznak. Az *igényes* jelzővel illetik a nyelvőrök az intelmeiket követő nyelvhasználatot, az *igénytelennel* pedig az ezektől eltekintő beszédet, írást. Ha a nyelvőrök komolyan vennék saját babonáikat, az *igényest* és pereputtyát száműzniük kellene munkáikból, mivel a szónak ilyen értelmű használata saját megítélésük szerint – „pongyolaság”.

Meg kell jegyezni, hogy a nyelvművelő irodalomban olvasható nyelvhelyességi intelmek formailag voltaképpen nagyon gyakran nem is babonák, hanem babonákon alapuló nyelvhasználati tanácsok. A babona ugyanis vélekedés, meggyőződés, nem pedig tanács.

Így pl. nyelvművelői babona az a meggyőződés, hogy az *alapjában véve* kifejezés a használat kontextusától függetlenül rosszabb, mint a *gyökerében*, *velejében*, *lényegében (véve)*, *igazában*, *igazán*.

Ezen a babonán alapul az a nyelvművelői tanács, amely a Nyelvművelő kézisztárban olvasható, mely szerint az *alapjában (véve)* kifejezés helyett inkább a *gyökerében*, *velejében*, *lényegében (véve)*, *igazában*, *igazán* kifejezéseket kellene használni.

Voltaképpen egy negyedik csoportba tartoznának az **egyéni nyelvi babonák**, amelyek konkrét laikus beszélők „leleményei”, *olyan helytelenítések, melyeknek nincs alapja sem az adott közösség normarendszerében, sem az érintett jelenségek nyelvművelői megítélésében*.

Azért nem tárgyaljuk őket mégsem külön, mert nem ismerjük őket, nem állnak rendelkezésünkre ezekre nézve semmiféle empirikus adatok.

Összegzés

A nyelvi jelenségekre való tudatos reflektálás, amint láttuk, nem csupán a beszélők egyéni beállítódására és tapasztalataira épül, hanem erőteljesen befolyásolják az előző korokból ránk hagyományozódott, főként a tanítók, a magyartanárok és a nyelvművelők által terjesztett nyelvi tévhitek, valamint az ezekkel szorosan összefüggő, nyelvvel kapcsolatos ideológiai és filozófiai rendszerek is.

A nyelvi tévhitek között nagy számmal találunk olyanokat, amelyek egy-egy beszélő-közösség, sőt egy egész nyelvközösség kultúrájának szerves részei, s emiatt szinte megkérdőjelezhetetlennek látszanak. Az ilyeneket, akárcsak az élet más területein jelentkező, hasonlóan elterjedt hiedelmeket, mítoszoknak nevezzük. A mítoszokhoz hasonlóan ágyazódnak be az egyes nyelvi közösségek kultúrájába a nyelvi ideológiák és filozófiák is.

A nyelvi mítoszok egy része a nyelvműködés általános kérdéseiről szól, más részük konkrét nyelvhasználati jelenségekkel kapcsolatos. Az előbbieket általános nyelvi mítoszoknak nevezhetjük, az utóbbiakat pedig nyelvhasználati mítoszoknak. Ezenkívül a magyar nyelvművelő hagyományt követve nyelvhelyességi babonáknak is nevezhetjük őket.

Az általános nyelvi mítoszok egy része egyetemes, olyan értelemben, hogy nem sajátosan a magyar nyelvre vonatkozik, hanem „a” nyelvre általában; más részük kifejezetten a magyar nyelvhez kötődik; ezen az alapon különböztetjük meg az egyetemes és a magyar nyelvi mítoszokat.

A nyelvhasználat konkrét jelenségeire vonatkozó tévképzetek, azaz a nyelvi babonák egy része nem közismert a nyelvközösségben, ill. annak egy-egy részlegében, egyes konkrét beszélőközösségekben, hanem inkább csak a nyelvművelők és híveik szűk köre tudnak róluk. Az ilyeneket – legalábbis elvben – érdemes megkülönböztetni a mítosz jellegű nyelvhasználati tévhitektől, mivel az ilyen ún. nyelvművelői babonák nyelvvalakító hatása elenyésző lehet, ha van egyáltalán. (Köztudott, hogy sok esetben maguk a nyelvművelők sem tartják be az általuk alkotott nyelvhelyességi szabályokat.)

A nyelvi babonák két csoportját, a nyelvhelyességi babonákat (nyelvhasználati mítoszokat) és a nyelvművelői babonákat azért is fontos megkülönböztetni egymástól – annak ellenére, hogy számos esetben empirikus vizsgálatok nélkül lehetetlen megmondani, hogy egy-egy nyelvhasználati hiedelem melyik csoportba tartozik –, mert *más-más megközelítést igényelnek azoknak a szakembereknek a részéről, akik nyelvi ismeretterjesztő tevékenységet folytatnak.*

A nyelvművelői babonák esetében *a célközönség leginkább a nyelvművelők táborába kellene legyen, őket volna szükség szívós munkával meggyőzni vélekedéseik tarthatatlanságáról.* A nyelvi mítoszok esetében, legyen szó akár általános nyelvi mítoszokról, akár nyelvhasználati mítoszokról (azaz nyelvhelyességi babonákról), a célközönség ennél jóval tágabb, *elvben a nyelvközösség egésze* (a gyakorlatban azonban természetesen inkább a nyelvtudatos, a nyelvi kérdések iránt mélyebben érdeklődő, iskolázottabb rétegek).

Ennél is fontosabb kérdés az, hogy milyen módon lehet a mítoszokban található téves elemekre rámutatni úgy, hogy a hatás pozitív legyen, azaz az emberek ne utasítsák el ezt a törekvést mint a nemzeti kultúra rombolására tett kísérletet, hanem elfogadják azt, és fősza-
baduljanak a nyelvhasználatukat béklyóba szorító nyelvi hiedelmek és nyelvhasználati babonák uralma alól. Erről a kérdéstről a következő fejezetben lesz szó valamivel bővebben.

7. fejezet

ÁLTALÁNOS NYELVI MÍTOSZOK

Bevezetés

A nyelv sokarcú jelenség, egyszerre van nagyon közel minden emberhez (hiszen a beszélés és az írás az ember személyiségét a legmélyebben érintő tevékenységek közé tartozik) és ugyanakkor mérhetetlenül távol (hiszen „a nyelvvel” még senki emberfia nem találkozott, sem laikus, sem nyelvész, s nemcsak „a nyelvhez” nem volt még soha senkinek szerencséje, de még „a magyar nyelvhez” vagy bármely más nyelvhez sem). Mindkettő – „a nyelv” közelsége éppúgy, mint megközelíthetlensége – magyarázatul szolgál arra, miért vannak az emberi társadalmak tele tévképzetekkel arra nézve, hogy milyen a nyelv, hogyan működik, milyen (kellene legyen) a helyes nyelvhasználat, stb.

Az előző fejezetben áttekintettük a nyelvi mítoszok és babonák fogalmával, jellegével kapcsolatos kérdéseket, s példaképpen utaltunk jó néhány konkrét nyelvi mítoszcsoportra és babonára. Ebben a fejezetben figyelmünket kizárólag az *általános nyelvi mítoszokra* összpontosítjuk, azok közül nézünk meg 34-et, típusaik szerinti beosztásban (összesen 10 típust különböztünk meg).

Az általános nyelvi mítoszokkal, azok mindkét válfajával, az emberi nyelvre mint olyanra vonatkozó egyetemes nyelvi mítoszokkal éppúgy, mint a sajátosan magyar nyelvi mítoszokkal azért kell kiemelten foglalkozni, mert ezeken – ahogy az előző fejezetben is említettük – konkrét nyelvi babonák szárai alapulnak. *Ha tehát az ezekben megfogalmazódott tudománytalan nézetek lelepleződnek legalább a nyelvvelő és a nyelvészek előtt, van rá némi remény, hogy a belőlük táplálkozó nyelvi babonák sokaságától is megszabadul előbb-utóbb legalább a nyelvvelés és az anyanyelvi nevelés*, lehetővé téve ezzel azt, hogy a nyelvi tévhitek száma idővel a laikus közvélemény körében is csökkenjen.

A nyelvi mítoszok megfogalmazásában bizonyos mértékig kerüljük azokat a nyelvtudományi szakszavakat, amelyeket a hétköznapi beszélők nem nagyon ismernek, vagyis a különféle nyelvi állításokat – amennyire csak lehet – igyekszünk olyasféleképpen megfogalmazni, ahogyan azt a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező laikusok teszik. Sok esetben a nyelvvelő irodalomban található megfogalmazásokat, azok jellegzetes fordulatait is alkalmazzuk.

Tudni kell azonban, hogy *nem minden mítosz verbalizálódik*, olykor csak más megállapításokból (pl. konkrét nyelvvelői babonákból), ill. eljárásmodokból lehet rájuk következtetni.

Ilyenkor természetesen előzmények nélkül próbáljuk megfogalmazni a nyelvi tévhitet, lehetőleg olyan stílusban, amely nem üt el túlságosan a nyelvvelők jellegzetes stílusától.

Néhány esetben a könnyebb érthetőség kedvéért a mítoszt kiegészítjük egy vagy több *konkrét nyelvi példával*. Igaz, az adott mítosz a konkrét nyelvi jelenségre vonatkoztatva már valójában nem is általános nyelvi mítosz, hanem közel áll a nyelvi babonához, nem zárható viszont ki, hogy a mítoszok egy része esetleg konkrét nyelvi jelenségekre vonatkozó nyelvi reflexiók általánosításával keletkezett, így a mítoszok teljes elszigetelése a konkrét nyelvhasználati jelenségektől nem volna életszerű eljárás. A mítosz, ill. a hozzá tartozó példa bemutatása után következik a nyelvtudomány mai álláspontjának ismertetése.

Egyetemes nyelvi mítoszok

Az egyetemes nyelvi mítoszok az általános nyelvi mítoszok első nagy csoportját alkotják (a másodikba a magyar nyelvi mítoszok tartoznak, amelyekről a következő alfejezetben lesz szó). Az egyetemes nyelvi mítoszokban *az emberi nyelvre mint olyanra vonatkozó tévhitek* fogalmazódnak meg.

Az alább közreadottak egy része a beszélőknek az *anyanyelvükhöz fűződő viszonyáról* szól (1.1.), más részük a *nyelvi változatossággal*, annak különféle aspektusaival kapcsolatos (1.2., 1.3.); további csoportjaik a *nyelvműködés törvényszerűségeire* vonatkozó laikus tévképzeteket tartalmaznak (1.4.). A nyelvműködést befolyásoló tényezők közül kiemelkedő szerepet játszik a *nyelvérintkezés*; az ezzel kapcsolatos mítoszokat külön csoportban tartjuk számon (1.6.), akárcsak a *kétnyelvűséggel* kapcsolatos hiedelmeket (1.7). A nyelvműködéssel kapcsolatos tévképzetekhez tartozik a *nyelvész szerepének és lehetőségeinek* téves megítélése is; az ezzel összefüggő mítoszokat szintén külön csoportba soroljuk, de közvetlenül a nyelvműködéssel kapcsolatos egyéb tévhitek után ismertetjük (1.5.).

1. Az anyanyelvvvel kapcsolatos mítoszok

Mivel a nyelv „ott van velünk” a legkülönfélébb élethelyzetekben, nem csoda, hogy mindannyiunkat élmények sokasága fűz az általunk beszélt nyelvekhez, azok egyes rétegeihez, sőt elemeihez. Egynyelvűségben szinte kivétel nélkül az elsőként elsajátított nyelv, az anyanyelv az, amelyhez az ember az összes többinél jobban kötődik. A közelmúltig az egynyelvűségben élő, többé-kevésbé *egynyelvű emberek nyelvi magatartását, viselkedését állították normaként a kétnyelvűségben élő, mindennapi életük során két vagy több nyelvet rendszeresen használó emberek elé is*; ebből érthető, hogy *az anyanyelvnek ezt a különleges szerepét órájuk is kivetítették*.

Így keletkezhetett az alább bemutatott 1.1. és 1.2. mítosz, amely egyszersmind a kétnyelvűség mítoszok közé is sorolható. Kialakulásukhoz az is hozzájárult, hogy *az anyanyelv a stabil kétnyelvű közösségekben élő emberek többségének életében is az egynyelvűekéhez hasonlóan fontos szerepet játszik*.

Az anyanyelvnek a csaknem összes egynyelvű és a legtöbb kétnyelvű ember életében játszott kiemelkedően fontos szerepét a nacionalista ideológia a maga céljaira próbálja kihasználni, a hazafiságra nevelés egyik hatékony eszközét látva benne. Erre az teremti meg a lehetőséget, hogy az állam uralkodó nyelve „nemzeti nyelvnek” minősül és az állammal mintegy azonosítódik, *az államhoz való lojalitás és a nyelvhűség közé egyenlőségjel kerül*. Ez egyrészt súlyosan sérti az adott állam más anyanyelvű lakosságának elemi érdekeit és nyelvi jogait, másrészt viszont a többségi lakossággal szemben is indokolatlan és teljesíthetetlen elvárásokat támaszt. Erről szól az 1.3. mítosz.

1.1.

Mítosz: Az anyanyelvéhez minden embert különösen bensőséges viszony fűz.

Valóság: Ez a tétel nem általános érvényű, a kétnyelvű közösségek vonatkozásában nyelvi mítosznak tekinthető. Amint említettük, a korai gyerekkorban elsajátított nyelvhez (nyelvekhez) rendszerint csakugyan nagyon erős szálakkal kötődik az ember, különösen ahhoz (azokhoz), amelyet (amelyeket) a családi környezetben, elsőnek sajátított el.

Talán nem fölösleges hangsúlyozni, hogy ez az erős érzelmi kapocs nem az általában vett absztrakt anyanyelvhez fűzi a beszélőket, hanem annak elsőként elsajátított nyelvváltozatához, vagyis a nagyon sok ember esetében „nyelvhelyességi hibáktól” és nyelvjárásiasságoktól hemzsegő, laza, mindennapi beszélt nyelvhez.

Mégis vannak esetek, amikor a beszélők szembefordulnak az elsőként elsajátított nyelvükkel. Ez történik nemegyszer az ún. felcserélő kétnyelvűségi helyzetben, amelyben a tágabb társadalmi környezet megbélyegzi a kisebbség nyelvét, helyteleníti elsajátítását és (nyilvános) használatát, s ezért az emberek ezt a nyelvet nem szívesen beszélik, bűntudatot, szégyent éreznek ilyenkor. Ezt súlyos nyelvi jogsértésnek kell tekinteni még akkor is, ha a „tettes” nem mindig materializálható egykönnyen.

A felcserélő kétnyelvűségi helyzettel a hozzáadó kétnyelvűségi helyzet áll szemben; ebben a tágabb környezet mindkét nyelv elsajátítását és használatát támogatja. A másodnyelv elsajátítása ilyenkor nem károsítja az első nyelvet, hanem a másodnyelvi ismeretek mintegy hozzáadódnak a szilárd alapokon álló első nyelvi ismeretekhez. Ilyen helyzetben ritkábban fordul elő, hogy a beszélő „anyanyelvet cseréljen”.

1.2.

Mítosz: Minden ember az anyanyelvén tud a legjobban gondolkodni, fogalmazni, ismereteket szerezni.

Valóság: A nyelvnek az elvontabb gondolkodás eszközeként való használata, a fogalmazás, az ismeretszerzés a beszélők erősebb, ún. domináns nyelvén történik a leghatékonyabban, ez pedig nem föltétlenül az anyanyelv. A kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt gyakorta megesik, hogy a kisebbségi anyanyelvű gyermekek többségi nyelvű óvodába, iskolába járnak, esetleg az óvodán, iskolán kívül is a másodnyelvüket használják többet, s így ún. dominanciaváltáson mennek keresztül, a később elsajátított nyelv válik erősebb nyelvükké.

A többségi nyelv dominánssá válásához többek között épp az járul hozzá, hogy ezt a nyelvet használják rendszeresen az elvont gondolkodás eszközeként, írott nyelvként, az ismeretszerzés nyelveként. Azonban számos kutatási eredmény utal arra, hogy a dominanciaváltás – különösen ha felcserélő kétnyelvűségi helyzetben történik – hátrányosan érintheti nemcsak a kisebbségi anyanyelv további fejlődését, hanem még a többségi nyelv elsajátítását is, és per sze ezzel szoros összefüggésben a többségi nyelven történő ismeretszerzési folyamatot.

Éppen ezért a tudomány mai állása szerint a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt mind az egyéni beszédfejlődés, mind az iskolai előmenetel szempontjából *az a legjobb, ha a gyermekek az elsőnek elsajátított nyelvükön tanulhatnak.*

1.3.

Mítosz: Minden embernek – különösen pedig az iskolázottaknak – erkölcsi kötelessége, hogy ápolja, védelmezze anyanyelvét, ügyeljen épségére, tisztaságára.

Valóság: A mítosz megfogalmazásában szereplő metaforákat – „ápolás”, „védelmezés”, a nyelv „épségére”, „tisztaságára” való ügyelés – nyilvánvalóan nem kell túl komolyan venni, inkább csak a nyelvőrök által felállított nyelvhasználati szabályok követését és másokon való számonkérését kell rajtuk érteni, hiszen a hétköznapi beszélőnek ennél többre nemigen van lehetősége. *A nyelvművelői intelmek követése vagy mellőzése olyan magánügy, amelynek semmi köze sincs az erkölchöz.* Mások nyelvhasználatának programszerű bírálata viszont olyan közügy, amely a legtöbb esetben sérti más emberek szabad nyelv választási jogát, amely a nyelven belüli változatok választására is ki kell terjedjen (még ha ez az elv a nyelvi jogalkotásban egyelőre nem érvényesül is).

Kivételt leginkább az ún. hivatásos beszélők nyelvhasználatának szabályozott körülmények között történő bírálata jelent (színészek, rádió- és tévébemondók, újságírók, közismert közéleti személyiségek, tanárok stb.).

Ezeknél ugyanis a bizonyos követelményeknek – de nem szükségszerűen a nyelvművelői elvárásoknak – megfelelő nyelvhasználat feltétele annak, hogy az adott munkát sikeresen végezhessék.

A nyelvőrök által szorgalmazott nyelvhasználati szabályok követésének, vagyis az „igényes nyelvhasználatnak” *erkölcsi kérdésként való beállítása viszont etikátlan és kártékony magatartás*, hiszen büntudatot ébreszt az emberekben erkölcsi szempontból közömbös cselekedetek miatt. Ráadásul *a létező nyelvművelés elvárásainak megfelelő nyelvhasználat számtalan esetben sokkal inkább kínosan pedáns, mesterkéltséggel, félreérthető, sőt neveléses, mint igényes.* A valóban igényesnek tekinthető nyelvhasználat *lehet* erény, de egy erény hiánya nem bűn.

2. A nyelvváltozatokkal kapcsolatos mítoszok

A társasnyelvészet a nyelvi változatosságnak három aspektusát különböztetheti meg: a külső változatosságot vagy rétegzettséget (heterogenitást), a belső változatosságot (inherens variabilitást) és a közvelegességet.

A nyelv külső változatossága vagy rétegzettsége azt jelenti, hogy minden természetes, élő emberi nyelv (olyan, amelynek vannak anyanyelvi beszélői) *egynél (sokkal) több nyelvváltozatban él.* Ilyenek a különféle földrajzi *dialektusok* (nyelvjárások), *társadalmi dialektusok* (szociolektusok), *etnikai dialektusok* (etnolektusok) és *regiszterek* (írott és beszélt nyelvi regiszterek, stílusváltozatok, szaknyelvek). Kétnyelvűségben ezeknek *sajátos válfajai* jönnek létre, a beszélők másik nyelve által befolyásolt *kontaktusváltozatok*.

A nyelvi változatosságnak ez az aspektusa olyannyira feltűnő, hogy *a hétköznapi beszélők is észlelik*, nap mint nap szembesülnek vele. Nem csoda hát, hogy véleményük is van róla – ez pedig számos olyan elemet tartalmaz, amelyet a mai nyelvtudomány nyelvi tévhitnek minősít. A bemutatott mítoszok az egyes nyelvváltozatok egymáshoz, valamint egy nyelvi eszményhez viszonyított értékével, és – szintén érték szempontból megítélt – nyelvi jellegével kapcsolatosak.

2.1.

Mítosz: Az írott nyelv jobb, értékeesebb a beszélt nyelvénél, ezért ennek kell szolgálnia a helyes nyelvhasználat mintájául.

Valóság: Az írott és a beszélt nyelv a természetes emberi nyelvek két, egymástól jól elkülöníthető, bár egymással szorosan összefüggő létformája. Történetileg nézve a beszélt nyelv az elsődleges, ezenkívül pedig elsődleges az anyanyelv-elsajátítás szempontjából is, ugyanakkor a mai modern társadalmakban az írott nyelvnek is nagyon fontos a szerepe. Mivel az írás évezredek során szűk embercsoportok (papok, művelt emberek) kiváltsága volt, *a beszélők szemében nagyobb tekintélyre tett szert, mint amilyennel a beszélt nyelv rendelkezik.* Jelentőségét mutatja, hogy a fontos dokumentumok, szerződések stb. írásban készülnek.

Mindez azonban nem nyelvi kérdés, hanem társadalmi: *nyelvi szempontból nem lehet értékkülönbséget tenni a beszélt és az írott nyelv között, hacsak abban nem, hogy az írott nyelv rendezettebb, átgondoltabb, kevesebb benne a tévesztés, mint a beszélt nyelvben.*

Ez azért van így, mert egyrészt írás közben az ember rendszerint nemcsak hogy jobban oda tud figyelni a nyelvi megformálásra, mint beszéd közben (ezenkívül segédeszközöket – szótárakat, kézikönyveket – is használhat), hanem sok esetben el tudja utólag tüntetni a mégis elkövetett hibákat, amire a beszédben nincs lehetőség.

Másrészt pedig a prototipikus írott nyelv dekontextualizált, nem ágyazódik úgy be egy konkrét beszédhelyzetbe (mert többször, különböző helyzetekben is felhasználható), mint a beszélt nyelv, s ebből eredően pontosabbnak, kifejtőbbnek *kell* lennie.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az írott nyelv „jobb” volna a beszélt nyelvénél, hiszen *a beszélt nyelv az írott nyelvtől eltérő sajátosságaival együtt éppoly jól szolgálja a kommunikációt a maga helyén, mint az írás azokon a területeken, ahol használatos.*

2.2.

Mítosz: Az irodalmi nyelv és a köznyelv, azaz a standard nyelvváltozat a „helyes” nyelv, a nyelvjárások a standardnak az iskolázatlan, egyszerű emberek ajkán keletkezett romlott és hibás változatai.

Valóság: Történetileg nézve *a nyelvek standard változatai kései fejlemények.* Évezredekken keresztül a nyelveknek nem volt standard változatuk, s a legtöbb nyelvnek ma sincsen. Ha ez a mítosz igaz volna, akkor a standardizálatlan nyelveket nem is lehetne „helyesen” beszélni.

Strukturális szempontból nézve a beszélők elsődleges nyelvváltozatai, az ún. vernakuláris változatok, mint amilyenek a nyelvjárások is, *rendszerszerűbbek, mint a standard,* mivel ez utóbbi számos esetben több más nyelvváltozat keveredésével és több-kevesebb mesterséges beavatkozás útján jött létre (ez a magyar nyelvre is nagyon igaz).

A nyelvjárásoknak, éppúgy, mint a standardnak, megvan a saját normájuk: egy-egy nyelvjárási forma helyességét nem lehet a standard nyelvváltozat normája alapján megítélni, hanem csak a saját normája alapján.

Így pl. az olyan, a standardban megbélyegzett és helytelennek tartott jelenségek, mint amilyen a „suksükölés” vagy a „nákolás”, a magyar nyelvjárások egy részében kifogástalanok, s persze ugyanígy a kevésbé iskolázott beszélők városi, koiné típusú – azaz köznyelvi jellegű – nyelvváltozataiban, a „városi népnyelvben” is.

Ez bizonyos megszorításokkal fordítva is igaz, a standard formák más nyelvváltozatokban, pl. a nyelvjárásokban vagy a „városi népnyelvben” helytelenek lehetnek.

2.3.

Mítosz: A nyelvjárások értékesebbek más nyelvváltozatoknál, mert a nyelvnek egy tisztább, romlatlanabb állapotát őrzik, mint a városi nyelvváltozatok vagy a köznyelv.

Valóság: *A nyelv korábbi állapotai sem voltak jobbak, mint a mai,* így még ha a nyelvjárások csakugyan egyetemlegesen egy korábbi nyelvállapot őrzői volnának is, ez akkor sem tenné őket értékesebbé a köznyelvnél.

Ám mítosz az is, hogy a nyelvjárások korábbi állapot őrzői: az ún. megőrzött régiségek mellett minden nyelvjárásban vannak nyelvi újítások is (sokszor egészen mérész nyelvi újítások); legföljebb a peremnyelvjárásokról és az ún. külső nyelvjárászigetekről (más nyelvvel körülvelt nyelvzigetekről) mondható el az, hogy több régiséget őriztek meg, mint a központibb fekvésű nyelvjárások.

Másfelől azonban a peremnyelvjárások és a nyelvzigetek nyelvjárásainak beszélői többet érintkeztek és érintkeznek a szomszédos nyelvek beszélőivel, így nagyobb mértékben érvényesül bennük a kontaktushatás, mint a nyelvterület belsejében található nyelvjárásokban, a kontaktushatás következtében létrejövő nyelvi jelenségek pedig ugyancsak nyelvi újítások.

2.4.

Mítosz: A nyelvnek idegen hatástól mentesebb változatai értékesebbek azoknál, amelyek „keverték”, amelyekben erősebben érvényesül az idegen nyelvek hatása.

Valóság: *A nyelvváltozatok értékét egyáltalán nem befolyásolja a bennük megnyilvánuló idegen hatás mértéke, a „kevert nyelvváltozatok” éppoly értékesek, mint a „tisztábbak”.* Nem valószínű, hogy bármely dialektológus azt merné állítani, hogy mondjuk a székely nyelvjárás értékesebb, mint a moldvai csángó vagy az örvidéki (burgenlandi), csak azért, mert valószínűleg kevesebb benne a kontaktusjelenség. Hasonlóképpen nem mondhatjuk, hogy a szaknyelvek kevésbé volnának „értékesek”, mint mondjuk a köznyelv azért, mert több idegen szót vagy más típusú kontaktusjelenségeket tartalmaznak. Ha ezt a mítoszt az önálló nyelvekre is kivetítenénk, akkor azokat a nyelveket, melyek történetük során nagyobb mértékben voltak kitéve más nyelvek hatásának, értéktelenebbnek kellene tekintenünk, mint az elszigeteltenebben fejlődőket.

Így például a germán nyelvcsaládon belül a rendkívül értékes izlandi mellett kevésbé kellené értékesnek tartanunk a németet, legkevésbé értékesnek pedig az angolt.

3. A nyelv belső változatosságával és közvelegességével kapcsolatos mítoszok

A belső változatosság azt jelenti, hogy nemcsak a nyelv egésze áll rendszerint igen nagy számú változathoz, hanem *minden egyes nyelvváltozatban belül is nagy számban található olyan, alapvetően azonos jelentésű, ill. funkciójú változatok (variánsok), melyeknek mindegyike a nyelvváltozat szerves tartozéka*. Ilyen esetekben a két vagy több azonos jelentésű forma rendszeres használata a beszélők számottevő részére jellemző.

A standard magyarban például több szókészleti elemnek egyaránt vannak *e-ző* és *ö-ző* változatai: *fel : föl, gyenge : gyöngye, temérdek : tömérdek* stb.

Ami a konkrét diskurzusokat illeti, ezekben többnyire kimutathatók olyan variánsok is, amelyek egyáltalán *nem tartoznak az éppen beszélt nyelvváltozathoz*, hanem (nyelvbeli vagy nyelvközi) *interferencia* következtében kerülnek be az érintett diskurzusokba, s közvelegessé teszik azt.

Pl. a standard nyelvváltozatban egy suksükölő elem nem a belső változatosság megnyilvánulása, hanem a közvelegességé, mivel ott hibának számít, a beszélők fölfigyelnek rá, használóját megbélyegzik. A beszélt nyelv szinte mindig közveleges formában valósul meg, de a közvelegesség az írott nyelvtől sem idegen.

A belső változatosság és a közvelegesség – a külső változatossághoz hasonlóan – fel-tűnő jelenségek, a beszélők számos váltakozó formát észrevesznek, az ilyenek egy része közbeszéd tárgyává is válhat egy-egy beszélőközösségben. Ezeket nevezi William Labov sztereotípiáknak. Magát a váltakozást a laikus beszélők hajlamosak negatívan megítélni, a váltakozó formák egyikét helyesnek, a többi helytelennek minősíteni.

Ebben szerepet játszhat mind a *platonizmus*, mind pedig a *racionalizmus* nyelvi ideológiája (ésszerűtlen dolog több formát használni, amikor egy – a helyes – is megteszi, sőt az „teszi meg” igazán!).

A nyelvi váltakozás negatív megítélése megmutatkozik az alább tárgyalt három mítoszban is.

3.1.

Mítosz: Vannak, akik összevissza használnak különféle nyelvi formákat, önkényesen keverve a helyes és a helytelen alakokat.

Példa: A magyarban például teljes a zűrzavar az *amely – ami, ami – aki* stb. vonatkozó névmások használatában. (*Ez az a ház, amelyben/amiben Laczkó Tibiék tíz évig laktak. Ez az a csapat, amelyet/amit/akit nem lehet legyőzni.*)

Valóság: A társasnyelvészeti kutatások már évtizedekkel ezelőtt egyértelműen bebizonyították, hogy az azonos jelentésű, ill. funkciójú, de eltérő hangalakú és/vagy nyelvi fölépítésű változatok felváltva történő használata természetes nyelvi jelenség ugyanazon közösség vagy egyén beszédében is. *Az azonos jelentésű, funkciójú nyelvi eszközök váltakozó használata mögött rendezettség áll, szó sincs önkényes keverésről vagy zűrzavarról.*

Az olyan, azonos értelemben használt formák, mint pl. a főmondatban álló főnévre vonatkozó *amely* és *ami* vagy az embercsoportra vonatkozó *ami* és *aki* ún. nyelvi változót alkotnak. Az egyes változatok gyakorisága egy adott diskurzuson belül függ, ill. függhet a beszélő különféle társas és más jellemzőitől (pl. iskolázottságától, nyelvjárási háttérétől,

lelkiállapotától stb.), a beszédhelyzet sokféle tényezőjétől (pl. a beszédpartnerek társas jellemzőitől, egymáshoz fűződő viszonyuktól, a tevékenység közegétől és jellegétől, azaz a beszédhelyzet formalitásától), valamint az egyes előfordulások nyelvi kontextusától.

A látszólagos „önkényesség” és „zűrzavar” mögött meghúzódó rendszerszerűség csak *statisztikai eszközökkel* ragadható meg.

1.3.2.

Mítosz: Az egymással váltakozó nyelvi formák közül az egyik nem egy esetben fölösleges, mert a másikkal minden további nélkül helyettesíthető.

Példa: Ez a helyzet sok idegen szóval (pl. a *top* szóval a *topon vagyunk* ’csúcson vagyunk’ szerkezetben) és más „helytelen” formákkal (pl. az *aki* vonatkozó névmással, ha személyek csoportjára vonatkozik).

Valóság: Egy nem nyelvbötlásként, tévesztésként elhangzott vagy leírt nyelvi forma – pl. a *topon vagyunk* kifejezés a *csúcson vagyunk* kifejezés „helyett” vagy az *aki* vonatkozó névmás személyek csoportjára vonatkoztatva – legfőljebb strukturalista szempontból tűnhet fölöslegesnek.

A beszélő a beszédtevékenysége során nemcsak arra ügyel, hogy fogalmilag pontosan fejezze ki magát, hanem más célokat is követ a rendelkezésére álló eszközök közül való választással. Így például sokszor *valamilyen benyomást szeretne magáról kelteni*, mondjuk művelt(ebb)nek vagy műveletlen(ebb)nek, modern(ebb)nek vagy konzervatív(abb)nak, „vagányos(abb)nak” vagy szolid(abb)nak stb. akar látszani, *beszédmódjával finoman szeretne utalni társadalmi hátterére* vagy éppen *el szeretné leplezni társadalmi hátterét*. Más esetekben arra törekedhet, hogy *beleolvadjon egy társaságba* vagy éppen arra, hogy *kiríjon belőle*. Az is előfordul, hogy *szellemeskedni* vagy *viccelődni* akar, a humor forrásaként fordul esetleg szokatlan, az adott közösségben nem normatív szinonimákhoz, alakváltozatokhoz, nyelvtani formákhoz.

A nyelvi rendszer szempontjából nézve a strukturalista megfontolások alapján „fölöslegesnek” minősített nyelvi formák nagyon sokszor *nyelvi változásoknak a szinkroniában való megnyilvánulásai*.

„Fölösleges” nyelvi formákról éppoly értelmetlenség beszélni, mint amilyen értelmetlenség volna egy nyelvi változást „fölöslegesnek” titulálni, s így pl. a finnugor szókezdő **p*-nek *f*-fő való „fölösleges” válásáról, a finnugor magánhangzóközi **-p-* „fölösleges” zöngésedéséről és spirantizálódásáról stb. értekezni (pedig a finnek jól elvannak a szókezdő és szóbelseji *p*-jükkel a mai napig).

3.3.

Mítosz: A nyelvben vannak olyan szavak, kifejezések, nyelvtani formák, amelyek eredendően rosszak, és ezért jó volna, ha eltűnnének belőle.

Valóság: Ilyen formák nincsenek, pontosabban: nincs értelme semmilyen formát ilyennek minősíteni. Ha egy nyelvben létrejön egy szóalak és azt egy közösség használja (erről van szó most, nem a hapax legomenonokról), nem lehet eredendően „rossz”. Legfőljebb

arról lehet szó, hogy bizonyos beszédhelyzetekben használata nem célszerű, például azért, mert nem illik bele az adott kontextusba, ennek azonban semmi köze a nyelvi rendszerhez.

Kivételnek látszanak a szakszerűtlenül használt műszók, pl. a *betű* szó 'beszédhang' értelemben vagy a *faj* szó 'fajta, rassz' értelemben. Ezek azonban csak a szaknyelvi kommunikációban helytelenek, a köznyelvben nem.

Erre utal, hogy *félreértést sem okoznak*: ha egy anyuka azt mondja a másiknak a hároméves fiáról, hogy „az én Józsikám még nem tudja ejteni a *rö* betűt”, kevésbé valószínű, hogy a másik anyuka félreérti, és az írásrendszer egyik elemének a (le)ejtésére fog gondolni. S nem is fog megütközni ezen a szóhasználaton, hiszen nagy valószínűséggel maga is használja 'beszédhang' jelentésben a *betű* főnevet.

Ugyanez a helyzet az ún. „politikailag korrekt”, ill. „inkorrekt” szóhasználatnál is, amely „politikailag” lehet helyes vagy helytelen, de nyelvileg nem az.

Például nyelvi szempontból a *cigány* és a *roma* egyenértékűek, sőt nyelvileg a kettő közül a *roma* a kevésbé jó, mivel túlságosan hasonlít a *románra*, főleg egyes toldalékos alakjaiban (pl. *romára* : *románra*, *romához* : *románhoz*, *romának* : *románnak*), s ezért a hangzó nyelvben könnyen félreérthető.

4. A nyelvműködés mikéntjével kapcsolatos mítoszok

A nyelvhasználat konkrét tényeiből a nyelvműködés mikéntjére való következtetés még módszeresen gyűjtött adatok sokaságának birtokában is bonyolult feladat még a nyelvész szakemberek számára is, nem csodálkozhatunk hát azon, hogy a *hétköznapi beszélők számos tekintetben félreismerik a nyelv természetét, lehetőségeit, torz képük van a nyelv tényleges működéséről*. Sajnos a nyelvművelés ezen a területen is csak megerősíti a beszélőkben élő *tévképzeteket*; erre utal az is, hogy az alább említett két mítoszra is konkrét nyelvművelő cikkek olvasásakor figyeltem föl először.

A nyelvműködéssel összefüggésbe hozható mítoszoknak csak egy részét vonjuk most e címszó alá; azokat a mítoszokat, melyekben *nincs szó kontaktushatásról*. Azokat a mítoszokat, amelyek a nyelvműködésnek erről a sajátos aspektusáról szólnak, külön csoportba soroljuk (6.). Ezenkívül a nyelvészmitoszokat is elkülönítjük a nyelvműködésről szóló mítoszoktól (5.). Az így megmaradó csoportba valószínűleg számos tévhit tartozik, amelyek nyilván nagyon sokfélék; ezek közül most csak két nagyon elterjedtet mutatunk be.

4.1.

Mítosz: Gondos fogalmazással, nagyobb odafigyeléssel elérhetjük, hogy az általunk használt kifejezések, mondatok egyértelműek legyenek, csak egyfélet jelentsenek, és így elkerüljük a félreértéseket.

Valóság: Nyelvalakítási perspektívában ezt a mítoszt Sándor Klára (2006: 985) így fogalmazta meg: „a nyelv a gondolatok közlésének eszköze”, s ezért úgy kell alakítani, hogy ezt a funkcióját a lehető leghatékonyabban töltsse be”. Amint Sándor is megjegyzi, aki így vélekedik, az „a nyelvet gépnek gondolja, logikusan, gazdaságosan és pontosan (félreértések

nélkül) működővé szeretné alakítani”, mert „bízunk abban, hogy a nyelv ’tökéletesebbé’ tehető, szükség esetén ’megjavítható’”.

A természetes emberi nyelv nem ilyen, hanem alapvetően *heterogén, pontatlan, ingadozó*. Bár sikeres nyelvalakítással bizonyos, strukturális szempontból zavarónak vagy kevésbé megfelelőnek látszó formák esetleg kiküszöbölhetőek, ez a „problematikus” jelenségeknek csak egy töredékét érintheti.

A nyelvekben meglévő ambivalenciával nyelvészek, filozófusok sokat foglalkoztak. Vizsgálódásuk legfontosabb tanulsága az, hogy *a kétértelműségek nagy része csak strukturális szempontból, „elméletileg” jelent problémát. A beszélők a konkrét élethelyzetben a legritkább esetekben értik félre a két- vagy többértelmű közléseket*, ugyanis a hallottak vagy olvasottak értelmezésekor erőteljesen támaszkodnak *a világról szerzett ismereteikre*.

Ebből következően nem szükséges, hogy minden nyelvi megnyilvánulásunk strukturális szempontból „egyértelmű” legyen, sőt ez nem is lehetséges, hiszen vannak a nyelvi rendszerbe „belekódolt”, átfogalmazással nem megszüntethető két- és többértelműségek is (homonim szavak és szerkezetek).

4.2.

Mítosz: Előfordul, hogy egy-egy szót nagyon sok ember használ helytelenül, olyan jelentést és/vagy stílusértéket tulajdonítva neki, amilyen annak a szónak nincs is.

Példák: A *számla* szót az elárusítók „tévesen” a már kifizetett összeget feltüntető cédula megjelölésére használják, holott az értelmező kéziszótárból „világosan kiderül”, hogy számlát a még ki nem fizetett összegről állítunk ki. A *hölggy* szót „tévesen” olyankor is használják „egyre többen”, amikor az illető nőszemély nem érdemel tiszteletet, mert mondjuk utcanő vagy zsebtolvaj. A *helység* szót rendszeresen „összekeverik” az emberek a *helyiség* szóval, és – „hibásan” – azt mondják például, hogy *Kitakarítom a helyiséget*, holott csak egy szobát takarítanak ki, nem az egész falut.

Valóság: Ez a nagyon gyakori vélekedés is mítosz. *A szónak természetesen nincs a beszélőktől független jelentése és stílusértéke*. Ha egy szót „nagyon sok ember” használ valamilyen jelentésben és/vagy stílusértékben, akkor a szónak az adott közösségben *az az (egyik) jelentése, ill. az a stílusértéke*.

Így például a *számla* szónak van ’nyugta’ jelentése is, a *hölggy* szó pedig sok beszélő számára hasonló stílusértékű, mint a *nő*.

A szó úgy „tesz szert” jelentésre, ill. stílusértékre, hogy az emberek valamilyen kontextusban rendszeresen használják. Ugyanígy nem beszélhetünk arról, hogy a beszélők két szó jelentését „összekeverik”, ha a hangalak hasonlósága miatt az egyiket rendszeresen használják olyan jelentésben, amilyen eredetileg csak a másíknak volt. Ehelyett azt kell mondanunk, hogy például a *helység* szó a *helyiség* hatására új jelentéssel bővült, a ’helyiség’ jelentéssel.

5. Nyelvészmitoszok

Köztudomású, hogy a laikus beszélők többsége – beleértve az értelmiségieket – *nincs tisztában azzal, hogy a nyelvésznek valójában mi a feladata*. Ennek egyik oka talán az, hogy a nyelvészek többsége nem folytat nyelvi ismeretterjesztő tevékenységet, így nevük és munkásságuk a nagyközönség előtt ismeretlen.

Annál jobban ismeri azonban az átlagember a rádióban, televízióban, a sajtótermékek nyelvhelyességi rovataiban szereplő nyelvművelőket, akik végzettségüket tekintve egyszerűen nyelvészek is a legtöbb esetben. Így érthető, hogy a „nyelvművelő” és a „nyelvész” fogalmát nem tudják szétválasztani, s mivel e „kételtű” embereknek – érthető módon – nyelvművelő, nem pedig nyelvészeti tevékenységét ismerik, ennek alapján alkotnak képet arról, hogy a nyelvésznek mi a dolga, s arról is, hogy meddig terjednek a lehetőségei. E két kérdéssel szólnak az alábbi mítoszok.

5.1.

Mítosz: A nyelvésznek az a dolga, hogy feltárja az emberek beszédében található nyelvhelyességi hibákat, s ezek kijavításával elősegítse nyelvünk egészséges fejlődését.

Valóság: Az elméleti (= nem alkalmazott) nyelvészet ma alapvetően *leíró szemléletű*, vagyis a nyelvészek többsége azt vizsgálja, milyen a nyelv, anélkül hogy ezzel kapcsolatosan értékítéleteket fogalmazna meg.

Az értékszempontra többé-kevésbé dekontextualizált, konkrét nyelvi jelenségek megítélésében csak a nyelvalakításban érvényesül módszeresen (pl. annak eldöntésében, hogy egy európai uniós közigazgatási vagy jogi szakkifejezés melyik lehetséges magyar fordítását szentesítsük, s tegyük kötelezővé használatát bizonyos típusú fordításokban és eredeti magyar szövegekben). A nyelvalakítás irányzatai (nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés) azonban nem az elméleti, hanem az alkalmazott nyelvtudomány részei, mivel a nyelvalakítás során nyelvészeti ismeretek alkalmazására kerül sor egy nem nyelvészeti területet is magába foglaló komplex folyamatban, melynek célja a nyelvi változások befolyásolása.

Természetesen érvényesíthető, sőt érvényesítendő az értékszempontra számos szöveg-típus – de nem a használat körülményeitől elszigetelt konkrét *nyelvi jelenség!* – megítélésében (pl. a fordítások minőségének ellenőrzésében, diákok anyanyelvi fogalmazásainak értékelésében, tankönyvszövegek érthetőségének és tanulhatóságának megítélésében, egy-egy irodalmi vagy publicisztikai alkotás nyelvezetének elemzésében), ez azonban elsőrendűen nem a nyelvész feladata, hanem pl. a nyelvi és más lektoroké, tanároké, irodalomkritikusoké.

Nincs természetesen semmi kivetnivaló abban, ha egy ilyen munkára nyelvész szakember is vállalkozik, sőt ez nagyon hasznos, hiszen a különféle szövegtípusok minőségének megítélésében nyilvánvalóan nem lehet mellőzni a nyelv(észet)i szempontokat. De a nyelvész nem *attól* nyelvész, hogy ilyenekkel foglalkozik, hanem inkább *annak ellenére* nyelvész marad.

5.2.

Mítosz: A nyelvésznek hatalma van a nyelv fölött, képes megváltoztatni az emberek nyelvhasználatát.

Valóság: Ezt a mítoszt így nem szokták megfogalmazni, ám sok mindenből, amit a laikusok a nyelvészetről és a nyelvészekről mondanak, erre lehet következtetni.

Az egyik műkedvelő nyelvművelő szerint pl. „a nyelvi durvaságok (és ide tartoznak a nyomdafestéket nem tűrő szavak, kifejezések is!) nem érdemesek arra, hogy a stílust, a köznap beszédet színező argóelemek közé soroljuk őket” (Brauch 2001). Ez az idézet azt a benyomást kelti, mintha a nyelvművelő döntené el, hogy a szavak egyes csoportjai (esetünkben a durva és trágár szavak) valamely regiszterhez (esetünkben a szlenghez) tartoznak-e vagy sem.

Az a meggyőződés, hogy egy nyelvi elem azért tartozik egy-egy regiszterhez, mert a nyelvész vagy a nyelvművelő oda sorolja, nyelvi mítosz. A nyelvésznek vagy nyelvművelőnek nincs ilyen hatalma a nyelv fölött. A nyelvész csupán arra képes, hogy megállapítsa: a durva és a trágár szavak a szlenghez tartoznak, mert a „szlenges” beszéd szükségszerű velejárói.

A nyelvész ugyan – ha nyelvalakítással foglalkozik – *gyakorolhat korlátozott mértékben befolyást a nyelvi változásokra*, ám erre más, különösen tekintélyes emberek is képesek (főleg mintaadással).

A nyelvi változásokra az olyan nyelvpolitikai döntések is befolyást gyakorolnak, amelyeket nem nyelvészek hoznak, hanem politikusok, sőt: ezek sokkal radikálisabb változásokat képesek előidézni a nyelvben, mint a nyelvészek jámbor korpuszalkítási javaslatai, ha nem áll mögöttük támogatólag hatalmi apparátus.

6. Nyelvérintkezési mítoszok

A nyelvérintkezésnek van néhány olyan aspektusa, amely gyakran válik közbeszéd tárgyává a laikus beszélők körében; ilyen mindenekelőtt az *idegen szavak használata*.

Annak, hogy a beszélők az idegen szavak használatára olyan gyakran reflektálnak, s fogalmaznak meg ezzel kapcsolatosan nagyon határozott véleményeket, nemcsak az az oka, hogy *a nyelvművelés és az anyanyelvi nevelés ezt a kérdéskört régóta kiemeltként kezeli*, hanem az is, hogy *az idegen szavak egy része marginális eleme szókincsünknek, a beszélők egyes csoportjai kevésbé ismerik őket, s ezért ezek ténylegesen is okoznak megértési és más nehézségeket*. Ezenkívül pedig az idegen szavak jelentős része *sajátos stílusértékkel* is bír, ami szintén rájuk irányítja a beszélői, ill. hallgatói figyelmet.

Kétnyelvű beszélőközösségekben még az idegen szavak használatánál is feltűnőbb jelenség a kódváltás és a kódváltogatás, azaz *két vagy több nyelv elemeinek egyetlen diskurzuson belül történő használata*. Vannak ugyan a kódváltásnak olyan típusai, amelyek nem keltenek feltűnést, viszont a nagyobb kétnyelvű közösségekben az egyes társadalmi rétegek, csoportok kódváltási szokásai jelentősen eltérhetnek egymástól, s ezért *az eltérő társadalmi háttérű emberek nemegyszer bizonyos „meglepetést okoznak” egymásnak, amikor alkalmuk van hallani egymás kommunikációját, ill. amikor egymással kommunikálnak*. Ezáltal pedig *a kódváltás is könnyen válik beszédtemává*, s fogalmazódnak meg vele kapcsolatban értékítéletek.

A nyelvérintkezési mítoszok egyik markáns csoportját a „nyelvkeverés”, azaz a kódváltás és a közvetlen kölcsönzés értelmezésével és megítélésével kapcsolatos hiedelmek al-

kotják (6.1., 6.2., 6.3., 6.4.). Ezek értelmezéséhez és értékeléséhez fontos tudni, hogy *a kódváltás és a közvetlen kölcsönzés kategóriája a laikus kétnyelvű beszélők és a nyelvművelők nyelvi tudatában összemosódik.*

Nyelvi szempontból a kettő között a legfontosabb különbség az, hogy a (bázisstartó) kódváltás *diskurzív jelenség*, melynek lényege, hogy a kétnyelvű beszélő A nyelvű diskurzusában ún. vendégnyelvi betétként megjelennek a B nyelv elemei, kétnyelvű közveleget hozva ezzel létre.

A közvetlen kölcsönzés viszont *nyelvi jelenség*, olyan folyamat, melynek során a B nyelv elemei az A nyelv szerves részévé válnak; a kölcsönzések használata nem eredményez kétnyelvű közveleget.

Más idetartozó mítoszokban *a beszélők „saját” nyelvének szemszögéből fogalmazódnak meg értékítéletek a kontaktushatással szemben* (6.5., 6.6., 6.7.). A kontaktushatás „veszélyessége” mellett felhozott szokásos érvek is a mítoszok közé sorolandók, ezek közül is bemutatok kettőt (6.8., 6.9.).

Az alább tárgyalt mítoszok többségéről valószínűsíthető, hogy nem a hétköznapi beszélők elméjében fogantak, hanem ezek – közvetlenül vagy közvetve, az anyanyelvi nevelés közvetítésével – *a nyelvművelőktől vették őket át*, akik nem egy esetben *elmúlt korszakok nyelvtudósainak időközben elavult nézeteit éltetgetik tovább.*

Feltűnő, hogy az ezekben megfogalmazódó értékítélet minden idézett esetben *negatív*. Ez a tény arra utal, hogy e mítoszok keletkezésében és/vagy továbbélésében döntő szerepe lehet a *nyelvi nacionalizmus* ideológiájának, valamint a vele is erősen összefüggő *purizmusnak*, ezekre jellemző ugyanis, hogy a másik etnikumban, ill. nyelvben rosszat, romlást, fenyegetettséget, (halálos) veszélyt látnak.

6.1.

Mítosz: Két vagy több nyelv keverése egyetlen beszélgetésen belül a beszélő részéről a nyelvi önkény kifejezése, az eredmény pedig zagyva beszéd.

Valóság: Valójában két mítoszlól van itt szó, ezek azonban szorosan összefüggnek egymással: az egyik szerint a kétnyelvű diskurzusban a két nyelvből származó elemek összekapcsolásában a beszélő önkényesen jár el, a másik szerint (ennek következtében) nyelvileg rendezetlen diskurzus jön létre. Mind a két állítás hamis.

A kétnyelvűségi kutatások egyöntetű tanúsága szerint két vagy több nyelv keverése egyetlen nyelvi megnyilvánuláson belül számos két- vagy többnyelvű beszélőközösségben teljesen *szokványos eljárás*, amely a beszélők *magas szintű nyelvi képességeiről* tanúskodik, s *jól meghatározható nyelvtani és pragmatikai szabályok vezérlik*. A kétnyelvű megnyilatkozások jelentős része *grammatikus* – azaz nyelvtanilag helyes – mondatból, mondatrészletből áll; a mégis előforduló agrammatikus mondatok, mondatrészletek többnyire jól megmagyarázhatók.

Ezenkívül pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy az egynyelvű emberek mindennapi beszélt nyelvében is vannak – nem is kis számban – agrammatikus mondatok, aminek a beszédtervezés jellegében rejlő nyelvlélektani oka van.

Nagyszámú agrammatikus kétnyelvű megnyilatkozásra csak a nyelvvesztés folyamatában lévő beszélők esetében vannak példák, ez azonban nem a kódváltással függ össze, hanem a beszélők gyöngye nyelvtudásával, hiszen *az ilyen beszélők sok olyan agrammatikus mondatot, mondatrészletet is produkálnak, amely nem tartalmaz vendégnyelvi elemet.*

A nyelvvesztés az a folyamat, melynek során egy kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvben meggyöngül, majd pedig (szinte) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája.

Ami a kölcsönzést illeti, ennek esetében már csak azért sem lehet szó „a nyelvek” keverésének önkényességéről, mert a kölcsönszavak használata során semmiféle keveredés nem történik, tekintve, hogy a kölcsönszavak az átvevő nyelv részei.

6.2.

Mítosz: A két nyelv keverése a megbecsülés hiányát jelzi az érintett nyelvekkel szemben.

Valóság: A kutatások nem erősítik meg azt a föltételezést, hogy a kódváltás negatív beszélői attitűdökkel járna az érintett nyelvekkel szemben, ennek épp az ellenkezője az igaz. *A kódváltás a legnagyobb mértékben általában épp azokra a beszélőkre jellemző, akik mindkét nyelvvel azonosulnak, mindkettőhöz pozitívan viszonyulnak, vagyis mind a kettőt nagyra értékelik.*

Lényegében ugyanez mondható el a kölcsönszavak használatáról is, azzal, hogy azok kölcsön szó mivolta kevésbé tudatosul, mint *a kódváltott szekvenciák idegen nyelvi mivolta, ebből következően pedig még kevésbé van a beszélők tudatos ellenőrzése alatt, így a kölcsönszavak használatát valószínűleg kevésbé befolyásolják a beszélőknek a két nyelvvel kapcsolatos pozitív vagy negatív attitűdjei, nyelvi ideológiái, mint a kódváltást. (Ami persze nem azt jelenti, hogy nem befolyásolják!)*

6.3.

Mítosz: A két nyelv keverése arra utal, hogy a beszélő nem ismeri jól az egyik vagy mindkét nyelvet.

Valóság: A kutatások szerint a kódváltásnak nagyon sokféle indítéka van, pl. *a másik nyelven elhangzottak szó szerinti idézése, a mondanivaló hitelesítése vagy nyomatékosítása, a mindkét nyelvvel való azonosulás kifejezése, törekvés a beszélgetőtársához való nyelvi alkalmazkodásra, nyelvi játék.* Ezek közül csak az egyik a nyelvi hiány kiküszöbölésére irányuló igyekezet. Ezért *a kódváltás tényéből önmagában nem lehet következtetni a beszélők hiányos nyelvtudására.* A kódváltó beszélők egy része mind a két nyelvet kiválóan ismeri, s ezenkívül még egy többletképességgel is rendelkezik: össze tudja kapcsolni a két nyelv elemeit egyetlen diskurzuson belül úgy, hogy a létrejövő nyelvi megnyilvánulás nyelvtanilag helyes legyen.

Ami a kölcsönszavakat illeti, *mivel ezek részei az átvevő nyelvnek, abszurd dolog a kölcsönszavak használatából arra következtetni, hogy a beszélő nem ismeri jól az érintett nyelvet.* Legföljebb arról lehet szó, hogy nem ismeri az érintett nyelv egynyelvű változatait. Tudni kell azonban, hogy sok beszélő olyankor is használ kölcsönszavakat, amikor ismeri az adott nyelv egynyelvű változataiban használatos megfelelőit, azaz él a szinonímia nyújtotta többletlehetőségekkel.

6.4.

Mítosz: A két nyelv keverése a kisebbségi beszélőközösségekben nemtörődömségre vezethető vissza, a „mindegy, hogyan beszélek” felfogásra.

Valóság: A kódváltásnak és a kölcsönzésnek számos indítéka van mind a kisebbségi, mind az egyéb beszélőközösségekben (l. ebben az előző, 6.3. sz. általános nyelvi mítoszt), de ezek közé nem tartozik a „nemtörődömség”, kivéve, ha „nemtörődömségen” a nyelvőrök által felállított, nyelvi mítoszokon alapuló nyelvhasználati szabályokkal való „nemtörődést” kell érteni.

Abból, ahogyan a nyelvművelők a *nemtörődömség* szót és annak szinonimáit használják, arra lehet következtetni, hogy tulajdonképpen a nyelvhasználatot erőteljesen befolyásoló egyik fontos tényezőre, a *nyelvi gazdaságosságra* gondolnak ilyenkor. *A nyelvi gazdaságosságra való törekvés valóban sok esetben vendég- és kölcsönzavak használatára indítja a kétnyelvű beszélőket.* Csakhogy ez a törekvés semmiképpen sem azonosítható a nemtörődömséggel, hiszen ez utóbbi az értelmező kéziszótár tanúsága szerint (ÉKsz.² 2003: 973) azt jelenti, hogy 'semmivel sem törődés, közömbösség, hanyagság'. A semmivel sem törődésnek, közömbösségnek és a hanyagságnak pedig nyilvánvalóan nem sok köze van a gazdaságossághoz, amelyet a kéziszótár *gazdaságos* szócikke alapján így határozhatunk meg: 'javak, értékek, idő stb. előnyös felhasználása' (vö. ÉKsz.² 2003: 437).

A többségi nyelvből való kölcsönzésről tudni kell, hogy az *a kisebbségi kétnyelvűség elkerülhetetlen velejárója*, s már csak ezért sem lehet köze a „mindegy, hogyan beszélek” felfogáshoz.

6.5.

Mítosz: Az idegen nyelvektől óvnunk kell a saját nyelvünket, mert hatásukra eltűnhetnek jellegzetes, ősi vonásai.

Valóság: *A nyelvérintkezés nem befolyásolja hátrányosan a nyelveket, inkább előnyükre válik.* Amint azt Arany A. László, a prágai nyelvészeti iskola jeles szlovákiai magyar képviselője már a múlt század harmincas éveiben megállapította, *a kétnyelvűség a nyelvi változások egyik fontos mozgatórugója.* A nyelvi változások pedig nem rosszak, hiszen a nyelvnek a körülményekhez való alkalmazkodását teszik lehetővé, azt, hogy a beszélők változó kommunikációs szükségleteit ki tudja elégíteni; ezenkívül pedig a változások nyomán létrejövő alakváltozatokat a beszélő különféle társas jelentések kifejezésére tudja használni (erre l. a 3.2. mítosz cáfolatát).

A szavak és nyelvtani formák azokat a beszélőket asszociálják, akik használják őket, ill. azokat a beszédhelyzeteket, amelyekben használják őket; ennek alapján alakul ki a társas jelentésük.

Minden szónak és nyelvtani formának van valamilyen társas jelentése, ugyanígy minden szó alakváltozatának. A szó, alakváltozat, nyelvtani forma társas jelentése kifejezheti az egyén társadalmi és regionális hátterét, valamint beszélőtársaihoz fűződő viszonyát, az adott közösségben betöltött társas szerepét.

Nagyon sok szó bármilyen társas kapcsolatban használható, ez azonban nem jelenti, hogy nem volna társas jelentése, hiszen akkor a beszélő nem tudná, hogy az érintett szóképzési egységet bármilyen helyzetben használhatja.

A kontaktushatás a nyelvek gazdagodásának, differenciálódásának egyik fontos tényezője. Az „ősi sajátosságok” megléte vagy hiánya csak a nyelvészek egy részének fontos kérdés, a „normális” beszélők számára teljesen közömbös, már csak azért is, mert ha a nyelvészek nem világosítják föl őket, fogalmuk sincs arról, mi a nyelvükben az „ősi sajátosság”. (Sőt, a nyelvészek sem saját beszédtevékenységük miatt tartják az „ősi sajátosságok” megőrzését fontosnak, hanem az általuk vallott különféle nyelvi és nem nyelvi ideológiák szempontjából.)

Nyomban kevésbé érezzük tragikusnak az ősi sajátosságok elvesztését, ha más nyelvekre gondolunk: „Végül mi az, hogy ’a nyelv alaptermészete’? A francia és az angol nyelv olyan nyelvekből alakultak ki, amelyekben volt főnévragozás (tehát ilyen volt az ’alaptermészetük’), ma azonban már nyomokban sem őrzik ezt. Megváltozott az ’alaptermészetük’? És ha igen, kárát látták ennek?” (Kálmán 2004: 72.)

A beszélőknek inkább az az érdekük, hogy ne legyenek túl nagy különbségek anyanyelvük és az általuk használt más nyelvek között. Ez áll a nyelvek nemzetköziesülésének (internacionalizálódásának) háttérében (ami lényegében az indoeuropeizálódás fedőneve).

Ez a folyamat nemcsak elkerülhetetlen, hanem *hasznos* is, mert *megkönnyíti a nyelvek közötti fordítást és az idegen nyelvek tanulását, sőt az idegen nyelvű környezetben való tájékozódást* olyankor is, amikor a beszélő az illető nyelvből nagyon keveset ismer.

A korábbi történelmi korszakokban a nyelvek egységesülése egyes régiókra korlátozódott, így jöttek létre az ún. nyelvi areák. Ezekben *az évszázadok során a nyelvek közt több esetben feltűnő hasonlóságok jöttek létre annak ellenére, hogy azok vagy genetikailag egyáltalán nem rokon nyelvek, vagy pedig csupán távoli rokonok* (pl. az indoeurópai és a dravida nyelvek Indiában vagy a román, albán, görög és több szláv nyelv a Balkán-félszigeten). Sok jel utal arra, hogy ma, a globalizáció korában világviszonylatban jelentkezik az ilyen nyelvi egységesülés, még ha nyilván térségenként eltérő módon és mértékben is.

6.6.

Mítosz: Az idegen szavak azért veszélyesek, mert a nyelv saját elemei rovására terjeszkednek, kiszorítják őket a használatból.

Valóság: A nyelvbe bekerülő idegen szavak nem föltétlenül szorítják ki az azonos jelentésű megfelelőiket. Nagyon sok esetben az idegen szó és a nyelvben eredetileg meglévő egy vagy több megfelelője közt jelentésmegoszlás megy végbe, az érintett szavaknak némileg eltérő lesz a denotatív jelentésük és/vagy a stílusértékük, ami pedig gazdagabbá és differenciáltabbá teszi az átvevő nyelv szókincsét.

Például a magyar nyelv szlovákiai változataiba bekerült *monterka* szó nem azonos jelentésű a hagyományos magyar *munkaruha* szóval, hanem kifejezetten fizikai munkához viselt, kék színű, két részes viselet megnevezéseként használatos; a *diplom* szó jelentése sem azonos sem a *diploma*, sem az *oklevél* szóéval, mert egyedül a kiváló teljesítményért adott okirat megjelölésére szolgál.

Természetesen számos példát találunk a nyelvek történetében arra is, hogy az újabb keletű kölcsönszavak teljesen kiszorították a régebbieket.

A magyarban például az ősi *süv* szót annak idején kiszorította a latin eredetű *rér*, de már ez utóbbi is háttérbe szorult, a német eredetű *sógor* szónak adta át a helyét. A beszélőket semmifé-

le veszteség nem éri azáltal, ha sógorukat nem *süvüknek* és nem is *rérüknek* nevezik, hanem *sógoruknak*. A ma bekerülő idegen szavakkal pedig alapvetően ugyanez a helyzet.

Az ilyen szócserek „a nyelvre” nézve sem jelentenek semmiféle veszélyt. Vannak nyelvek, amelyekben *a szókincs tetemes része helyettesítődött más eredetű szavakkal*; ilyenkor relexifikációról beszélünk. A relexifikáció (szókészletcsere) sem sodorja veszélybe az érintett nyelveket, csupán megváltoztatja szókincsüket, s ezzel összefüggésben esetleg hangtani vagy nyelvtani változásokat is előidéz vagy meggyorsít.

6.7.

Mítosz: A belső keletkezésű szavak jobbak az idegen szavaknál. Ha van választási lehetőségünk, jobb, ha belső keletkezésű szavakat használunk.

Valóság: *Nagyon sok körülménytől függ, hogy egy bizonyos közléshelyzetben a belső keletkezésű vagy az idegen szó használata helyénvalóbb, ill. célravezetőbb-e.* Ugyanez igaz a nyelvalkítás vonatkozásában is: nem magától értődő, hogy minden idegen szónak érdemes létrehozni és elterjeszteni egy belső keletkezésű megfelelőjét, hanem ez is a körülményektől függ.

Fontos szempont például, hogy mennyire gyakori fogalomról van szó, csak a szakemberek szűk köre fogja-e használni, vagy a szakmán kívüliek is.

Az idegen szó mellett szólhat pl. az, hogy megkönnyíti a nemzetközi szakmai kommunikációt, adott esetben könnyebben ejthető, rövidebb, netán szemléletesebb a lehetséges belső keletkezésű megfelelőjénél, esetleg családja van már az átvevő nyelvben stb. Az idegen szavak nagyobb töbeli változatosságot hoznak létre az átvevő nyelvben, s így lehetővé teszik a színesebb fogalmazást, a töismétlések elkerülését.

Érdemes idézni két részletet Zolnai Béla szenvedélyes érveléséből:

„Hiszen, ha derék őseink úgy gondolkodtak volna, mint mai magyarkodó Puristáink, akkor a *kávétól* irtózva fordultak volna el és *feketelé* címen szürcsölik vala, a *kukoricát csövesnövénynek* keresztelik, az *akácot* pedig *tüskéfának*. Mely szegénység! Hová vezetett volna nyelvünknek ez az ősnemzése, önmagából való végnélküli megtermékenyülése? Még mindig azt a néhány tucatnyi finnugor szógyökért dadognánk a legrimitívebb variációkban.” (1940/1999: 136.)

„A *garázssal* gazdagodik és mégis magyar marad a magyar nyelv, ellenben a *gépkocsiszín* nem gazdagítja a nyelvet, csak rontja, mert a meglévő anyagot rakosgatja és újabb jelentésekkel terheli a régi szavakat, ami árt a jelentésbeli világosságnak és a hangzásban unalmas ismétlések-re vezet.” (1940/1999: 137.)

6.8.

Mítosz: A nyelvre nem is annyira az idegen szavak és kifejezések jelentenek nagy veszedelemet, hanem az idegenszerű nyelvtani szerkezetek, ezek veszélyeztetik leginkább a nyelv épségét.

Valóság: Sem a külföldi, sem a magyar kétnyelvűségi, kontaktológiai és történeti nyelvészeti irodalomban nem olvasunk arról, hogy a kontaktushatás bármely típusa veszélyes lenne a nyelvre nézve.

Amit a 6.5. mítosz kapcsán elmondtunk, az a kontaktushatás minden válfajára igaz: a hangtani, alaktani, mondattani, szövegtani, szókészletteni, pragmatikai stb. kontaktushatás mint a nyelvi változásokat előidéző egyik fontos tényező *jelentősen hozzájárul a nyelvek hangrendszerének, alaktani, mondattani, szókészletteni stb. rendszerének gazdagodásához*; ezenkívül bizonyos feltételek mellett eltérő nyelvek közt is hangtani, alaktani, mondattani, szövegtani, szókészletteni stb. hasonlóságokat hoz létre, ami megkönnyíti az emberek számára az érintett nyelvek megtanulását, az egyik nyelvről a másikra történő fordítást.

A kontaktushatás bármely válfajának „veszélyességére” vonatkozó tétel ugyanolyan mítosz, mint az a téveszme, hogy az emberi rasszok keveredése veszélyes.

Ez a vélekedés *egy másik, rokon mítoszra megy vissza, mely szerint a szerkezeti kontaktushatás „rendszerbomlást” idéz elő*, szemben a *szókölcsonzással, amely csak a szókészlet egyes elemeit befolyásolja*, a nyelv rendszerét nem vagy alig érinti. Ha a szerkezeti kontaktushatás csakugyan „rendszerbomlást” idézne elő, akkor az érintett nyelvek rövid úton megszűnének létezni, hiszen a nyelv köztudottan *rendszer*, ha tehát a nyelv rendszere meg- vagy felbomlana, maga a nyelv bomlana meg vagy fel. Ez esetben mára már a világnak talán a legtöbb nyelvközössége nyelv nélkül maradt volna, köztük természetesen a magyar is.

A *nyelvtani* kontaktushatás – aligha meglepő módon – *nyelvtani* változásokat idéz elő, s mivel a nyelvtan strukturáltabb összetevője a nyelvi rendszernek, mint mondjuk a szókincs, érthető, hogy *az ilyen változásokat mélyrehatóbbnak, radikálisabbnak érezzük*. Ám a nyelvi rendszer bármely síkján egy másik nyelv – vagy akár *több* más nyelv – hatására bekövetkező mélyreható változások sem jelentenek veszélyt semelyik emberi nyelvre nézve, mert rendszerét nem meg- vagy felbomlasztják, hanem csupán megváltoztatják.

Azok a nyelvek, melyeknek a nyelvtani rendszere nagymértékben kevertté vált a más nyelvvel, nyelvekkel való hosszan tartó érintkezés nyomán, mai formájukban éppoly jól működnek, mint történetük bármely korábbi szakaszában.

6.9.

Mítosz: Az idegen eredetű kölcsönszavak beáramlása azért is veszélyes, mert előbb-utóbb nyelvcserét idézhet elő az átvevő nyelvi közösségben.

Valóság: *Sem a szókölcsonzás, sem a kontaktushatás bármely más típusa nem tartozik a nyelvcserét kiváltó tényezők közé*. Ez egynyelvű közösségekben eleve lehetetlen, hiszen az egy nyelvet nincs mire „lecserelni” (ennek ellenére ez egy létező aggodalom), de a kétnyelvű közösségekben sem nyelvi tényezők „felelősek” a nyelvcseréért.

Annak, hogy egy kétnyelvű közösségben nyelvcseré indul meg, s esetleg végbe is megy, mindig *nyelven kívüli okai* vannak. Egy ilyen közösség általában akkor mond le az egyik nyelvről, ha azt *nem tartja elég „hasznosnak”* (kevés és a beszélők számára nem túl fontosnak tartott funkciókban tudja csak használni), ha *nagyon negatív képzetek kapcsolódnak hozzá* (pl. az elmaradottság képzetét kelti, mivel beszélőinek többsége alacsonyabb társadalmi rétegekből származik, ill. jórészt olyan foglalkozásokat űz, amelyeknek nincs presztízszük a közösségben), illetve ha a beszélők olyan szoros közösségben élnek a többségi nyelvi csoporttal, hogy *kétkultúrájúvá válnak, s egyre nagyobb mértékben azonosulnak a másik etnikummal és – ezzel együtt – annak nyelvével is* (azaz nemcsak *integrálódnak* a többségi társadalomba, hanem *asszimilálódnak* is hozzá).

Ha például az Európai Unióban idővel veszélybe kerülne a magyar nyelv, nem a „beáramló” idegen szavak és szerkezetek veszélyeztetnék, hanem az, hogy kiszorulna a nyelvhasználat bizonyos színtereiről (pl. egyes szaktudományok művelésének nem lennének magyar nyelvű fórumai).

A purizmus, az idegen szavakkal és szerkezetekkel szembeni ellenállás bizonyos esetekben kimutathatóan *növeli*, nem pedig csökkenti a nyelvcsere veszélyét az alárendelt helyzetű, kisebbségi közösségekben, mivel azzal, hogy akadályozza a közvetlen és közvetett kölcsönzések átterjedését, *a kisebbségi nyelvet fejlődésképtelenné teszi*, s a beszélőket arra készíti, hogy inkább a kommunikációs igényeik magas szintű kielégítésére alkalmas második nyelvüket használják.

A magyar nyelven belül intő példa erre a muravidéki magyar kisebbség esete: mivel a nyelvművelők a muravidéki magyar nyelvváltozatokban található nyelvjárásiasságokat (közvetve, rejtve) és kontaktusjelenségeket (közvetlenül, nyíltan) megőrzik, az ottani magyar nyelv a beszélők szemében nemcsak a többségi szlovénhoz, hanem az egynyelvű magyarországihoz képest is alacsonyabb rendűnek tűnik. Ez a kettős megőrzettség pedig természetesen a nyelvcsere malmára hajtja a vizet, s ezt a széleskörű kisebbségi jogok sem tudják ellensúlyozni.

A nyelvcserehez, pontosabban annak felgyorsulásához a kölcsönzéstermékek elszaporodása legfőljebb *közvetve* járulhat hozzá azzal, hogy *csökkenti az átvevő nyelv presztízsét a beszélők egy részének körében*. Ám gondoljunk csak bele: miért is csökkentheti a kölcsönzések és kölcsönformák elszaporodása az átvevő nyelv presztízsét, ha egyszer általában véve, a közlés körülményeitől eltekintve egyáltalán nem mondhatjuk azt, hogy a kölcsönzéstermékek nyelviileg rosszabbak volnának belső keletkezésű megfelelőiknél? (L. a 6.7. mítosz cáfolatát.) Nyilvánvaló, hogy épp azért, mert az átvevő nyelvi közösségben purista ideológiák élnek: ezek miatt érzik a kölcsönzések által „szennyezett” nyelvet értéktelenebbnek. Vagyis újra csak azt látjuk, hogy a purizmus nem akadályozza, hanem erősíti a nyelvcseret.

7. Kétnyelvűségi mítoszok

A kétnyelvűségi mítoszok kialakulásának megértéséhez figyelembe kell venni azt a tényt, hogy *a nyelvről való gondolkodást évszázadokon keresztül egynyelvűségi szemléletű (szak)emberek határozták meg*, a nyelvtudományi vizsgálatok az egynyelvű emberek által beszélt nyelvváltozatokra irányultak. Annak ellenére, hogy napjainkban *a világ lakosságának több mint a fele kisebb-nagyobb mértékben két- vagy többnyelvű*, a kétnyelvűségről való *lakusi és nyelvművelői gondolkodást a mai napig az egynyelvűségi szemlélet határozza meg*.

Ennek egyik bizonyossága a Nyelvművelő kézikönyvben, annak a „külföldön élő magyarok nyelve” szócikkében megfogalmazott vélemény. A szócikk szerzői, Éder Zoltán és Grétsy László, miután áttekintették a határon túli magyarok nyelvében jelentkező kontaktushatást, a következőket állapítják meg:

„A kétnyelvűség körülményei közt élő külföldi magyarok nyelvhasználatának sajátos vonásai – még e hézagos és vázlatos áttekintésben is – azt mutatják, hogy a két nyelvi rendszer az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában, a nyelvérzék nemegyszer bizonytalanná válik, az egyik nyelv kategóriái hozzáidomulnak a másikhoz, a sajátosságok megritkulnak, s fennáll a veszélye a nyelvi rendszer megbomlásának. Ez pedig – a megértést ugyan nem, de – a fogalomrendszer kialakítását, a dolgok logikájába való behatolást, az al-

kotó gondolkodást veszélyezteti. A nyelvi rendszer felbomlásával ugyanis a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá.” (NyKk. I 1983–1985: 1291.)

Bár sokan idézték ezt a véleményt, nem lehetett nem nyúlni hozzá vissza ebben a kontextusban, már csak azért sem, mert nyilvánvaló összefüggést mutat az alább bemutatott 7.2. mítosszal, annak egy sokkal durvább változatát képviseli: *nemcsak nyelvi deficitet feltételez a kétnyelvűeknél, hanem még kognitív deficitet is.*

Az idézet ezenkívül jó példa arra is, hogy a nyelvművelés sok esetben egykor tudományosnak számító, ám időközben elavult nézeteket hagyományoz tovább: a kétnyelvűségnek a beszélő kognitív fejlődésére gyakorolt negatív hatását a 60-as évek elejéig empirikus adatok látszottak igazolni, ám Peal és Lambert kutatása óta, melynek eredményei 1962-ben jelentek meg, tudjuk, hogy a kétnyelvűség negatív hatására vonatkozó eredmények a kutatások módszertani fogyatékoságainak, valamint a kétnyelvűség differenciálatlan megközelítésének a rovására írandók.

Az ilyen és ehhez hasonló kétnyelvűségi tévhitek egy része nyilvánvalóan a *nacionalista* és *purista* nyelvi ideológia keze nyomát is magán viseli. Nagyon népszerűek voltak egykor (és valószínűleg ma is azok) az olyan tanítók, tanárok, pszichológusok, pszichiáterek, orvosok, oktatási szakemberek körében, akik azon munkálkodtak, hogy az országukban élő nyelvi kisebbségek nyelvcseréjét idézzék elő. Ők ijesztgették – és sok helyen ijesztgetik ma is – a kisebbségi anyanyelvű gyermekek szüleit „a” kétnyelvűség különféle negatív hatásaival, a gondolkodás „szervetlenné, bomlottá, felemássá” válásától a dadogáson és a pszichikai problémákon keresztül egészen az alvászavarokig és az ágyba vizelésig.

Az ilyen vélekedések valós alapja az, hogy *a helytelen módszerekkel történő kétnyelvűsítés, különösen ha felcserélő kétnyelvűségi helyzetben történik, valóban járhat negatív következményekkel a gyermek lelki és értelmi fejlődésére nézve.*

A kétnyelvűséggel kapcsolatosan nagyon sok mítosz él a hétköznapi beszélők és a nyelvőrök körében nemcsak nálunk, hanem más nyelvközösségekben is. Ezek közül itt aránytalanul kevéssel, csupán kettővel foglalkozunk, mintegy mutatóban, meg kell viszont jegyezni, hogy a föntebb más összefüggésben bemutatott 1.1. és 1.2. mítosz is kétnyelvűségi helyzetet feltételez.

7.1.

Mítosz: Kétnyelvű ember az, aki két különböző nyelvet beszél anyanyelvi szinten, azaz úgy, mintha mindkét nyelv egynyelvű beszélője lenne.

Valóság: Ezt a felfogást vallotta egykor sok nyelvész is, ma azonban már egyetértés van a kétnyelvűségi szakirodalomban arra nézve, hogy az említett eset a kétnyelvűségnek csak egy sajátos – nem is túl gyakori – típusa, az ún. kiegyensúlyozott (balansz) kétnyelvűség. Ennél jóval gyakoribb az az eset, amikor a két nyelv ismerete között kisebb-nagyobb vagy akár nagyon jelentős különbségek vannak; ezt nevezzük domináns kétnyelvűségnek.

Ettől azonban a kétnyelvűségnek két nyelv egyformán magas szinten való birtoklásaként való értelmezése még nem mítosz, csak eltérő felfogás. Ami mítosz benne, az az *a feltételezés, hogy két nyelvet lehetséges ugyanúgy beszélni, mint ahogy azt az adott nyelveknek egynyelvű anyanyelvi beszélői beszélnek.* Ez nem igaz, ugyanis a két nyelv mindig hat egymás-

ra, különösen, ha a beszélő mindkettőt nagyon magas szinten birtokolja (ami annak a következménye, hogy sokat használja mind a kettőt).

A kétnyelvű emberek mindkét nyelvüket törvényszerűen másképp beszélik, mint az illető nyelvek egynyelvű beszélői, a kétnyelvű beszélők által beszélt nyelvváltozatok *szükség-szerűen* kontaktusváltozatok. A kétnyelvűek beszédében jelentkező kontaktusjelenségek ezért nem írhatók ki semmilyen eszközzel, így az erre irányuló nyelvművelő vagy anyanyelvi nevelési igyekezetek elhibáztak, és kudarcra vannak ítélve.

7.2.

Mítosz: A kétnyelvű beszélők, különösen ha olyan kisebbségi közösségben élnek, ahol az anyanyelvük nem hivatalos nyelv, egyik nyelvüket sem beszélik rendesen.

Valóság: Ez a vélekedés bizonyos tekintetben a 7.1. alatt említett mítosz ellenmítosza. Azon a hamis meggyőződésen alapul, hogy az egynyelvűek nyelvhasználata, ill. nyelvtudása az etalon, és ehhez kell mérni a kétnyelvűek nyelvhasználatát, ill. nyelvtudását. Ez nem így van, ugyanis *a kétnyelvű közösségekben élő beszélők gyökeresen más nyelvi helyzetben vannak, mint az egynyelvű közösségekben élők. Sem a kétnyelvű, sem az egynyelvű közösségekben élő beszélők nyelvhasználatáról, ill. nyelvtudásáról nem lehet úgy tenni érvényes megállapításokat, hogy eltekintենék a nyelvi helyzettől, amiben vannak.*

A kétnyelvű közösségekben élő beszélők azért kétnyelvűek, mert a nyelvhasználat különböző szinterein más-más nyelveket használnak, vagyis a két nyelv között „munkamegosztás” van. Ebből következően a két nyelv ismerete is színterenként más és más jellegű és mértékű, és ez így természetes. Ezenkívül pedig a kétnyelvű beszélők mindkét nyelvüknek ún. kontaktusváltozatát beszélik, amely *törvényszerűen eltér az egynyelvű beszélők nyelvé-től, ám annál nem rosszabb, csak más* (l. a 7.1. mítosz cáfolatánál).

Az a helyzet, hogy egy közösség tagjai mindennapi életük során két nyelv használatára kényszerülnek, ill. anyanyelvüket sok esetben csak nagyon korlátozottan használhatják, nemegyszer nyelvi jogfosztás következménye, ami súlyos társadalmi probléma, ez a tény azonban a kétnyelvűségnek mint nyelvi, nyelvlélektani jelenségnek a megítélését nem befolyásolhatja.

Magyar nyelvi mítoszok

A magyar nyelvi mítoszok – az egyetemes nyelvi mítoszok mellett – az általános nyelvi mítoszok másik nagy csoportját alkotják. Az egyetemes nyelvi mítoszok, amint láttuk, nem kötődnek sajátosan valamely konkrét nyelvhez, bár ezeket a magyar anyanyelvű emberek természetesen elsősorban saját anyanyelvükre vonatkoztatják, s nem lehet azt sem kizárni, hogy e mítoszok egyike-másika épp magyar emberek anyanyelvi tapasztalatai alapján fogalmazódott meg, s vált általánosítás révén egyetemes nyelvi mítosszá.

Szemben az egyetemes nyelvi mítoszokkal, *a magyar nyelvi mítoszokban konkrétan a magyar nyelv valamely általános (vélt) jellegzetességével kapcsolatban fogalmazódik meg valamilyen állítás.* Az eddig felgyűjtött magyar nyelvi mítoszok egy része a magyar nyelv *jellegéről* (1.) vagy *helyzetéről* (2.) szól, más részük a magyar nyelv *jellegének változásával* kapcsolatos (3.).

E legutolsó csoportba soroltunk egy olyan mítoszt is (3.4.), amely alighanem egy önálló altípust képvisel: rokonságot mutat a nyelvhasználati mítoszokkal. Míg azonban a nyelvhasználati mítoszok egy-egy konkrét szókészletiről vagy nyelvtani formáról szólnak, ez a mítosz általánosabb, egy egész jelenségcsoportra vonatkozik.

1. A magyar nyelv jellegével kapcsolatos mítoszok

A magyar nyelv jellegével kapcsolatos mítoszok – szemben a konkrét nyelvi jelenségekre vonatkozó babonák sokaságával – nem elmarasztaló, hanem ellenkezőleg, elismerő jellegűek. Az ilyen „pozitív” nyelvi mítoszok *a nyelvi rendszer egy vagy több elemét, jelenségét, tulajdonságát emelik ki és nem egy esetben abszolútizálják*, olyat állítva róla, ami nem igaz, vagy olyat, aminek nem ítélni meg az igazságértéke, továbbá olyat, ami igaz ugyan, de nemcsak a magyar nyelvre áll, hanem a világ sok már nyelvére is.

A „pozitív” nyelvi mítoszokból kiderül, hogy nyelvünk annak ellenére, hogy csak úgy hemzseg a káros nyelvi jelenségektől, mégis egészen különleges, csodálatos képződmény.

A nyelvművelő intelmekre épp azért van szükség, hogy ezeket a kiváló tulajdonságait örök időkre megőrizhesse: így egyeztethető össze a magyar nyelv jellegével kapcsolatos mítoszok pozitív jellege a magyar nyelv számos konkrét jelenségét sötét színekben láttató nyelvi babonák sokaságával.

A „pozitív” nyelvi mítoszokat szívesen terjesztik az írók, költők, publicisták és más tekintélyes – de nyelvészeti szempontból laikus – közéleti személyiségek, s persze maguk a nyelvművelők. Ez utóbbiak nagy előszerezettel – és egyetértéssel – idézik is munkáikban a híres-neves laikusok hiedelmeit. A magyar nyelv kiválóságával kapcsolatos ömlengések tartalmilag sok esetben egyáltalán nem alaptalanok, csak éppen megtévesztőek, mert *az általuk felmagasztalt tulajdonságokról úgy beszélnek, mintha ezek csupán a magyar nyelv sajátjai volnának* (még ha ezt így nem is mondják ki), holott hasonlókat a világ többi nyelvéről is el lehetne mondani.

A magyar nyelv kiválóságával, egyedülállóságával kapcsolatos mítoszok fontos szerepet játszanak, játszhatnak a *nemzettudat kialakításában és fenntartásában, a nemzeti büszkeség erősítésében*, s ily módon bizonyos körülmények közt pozitív szerepük is lehet. Bár nem föltétlenül a nacionalista nyelvi ideológia jegyében fogantak, annyi bizonyos, hogy a nacionalista nyelvi ideológia egyik jellegzetes eleme épp a nemzeti nyelv felmagasztalása. Szerves részei a más, nem nyelvi jellegű nemzeti mítoszainknak.

1.1.

Mítosz: A magyar nyelv különleges, más nyelvektől sok tekintetben eltérő, egyedi logikájú, különösen gazdag nyelv.

Valóság: A magyar nyelvben valószínűleg *egyetlen olyan jelenség sincs, amelyre ne lehetne a világ több ezer nyelve közül valamelyikben (általában sokban) példát találni*, nem tekintve persze a szavak, szóelemek konkrét hangalakját és jelentését. Ami nyelvünket *egyedivé* teszi, az ezeknek a nyelvi jelenségeknek az *együttes előfordulása*. Csakhogy ilyen érte-

lemben minden nyelv egyedi, még az olyan közeli rokon nyelvek is, mint a cseh és a szlovák. A magyar nyelv legföljebb az indoeurópai nyelvek környezetében „különleges” valamelyest.

1.2.

Mítosz: A magyar nyelv egyik legfőbb jellegzetessége a tömörség.

Valóság: Ez is a pozitív mítoszok egyike. A magyar mint agglutináló (ragasztó) nyelv valóban képes sok olyan jelentésmozzanatot toldalékokkal kifejezni, amelyeket sok más nyelvben – elsősorban az izoláló (elszigetelő) nyelvekben – önálló szavak hordoznak. Nyelvünknek ezt a tömörítő tulajdonságát az angol nyelv szétagoló jellegével szokták szembeállítani (vö. pl. a magyar *kimosathatnám* szóalakot angol megfelelőjével: *I could have it washed*).

A magyar azonban *csak alaktanában tömörítő, ellenben mondattanában szétagolóbb az angolnál és más indoeurópai nyelveknél*, hiszen nagyon sok mindent, amit emezek egyszerű mondattal fejeznek ki, a magyar csak összetettel képez visszaadni (vö. pl. *I command you not to go there. Megparancsolom nektek, hogy ne menjetek oda*).

Mindez persze még mindig nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a magyarban összességében a tömörítő megoldások legyenek túlsúlyban, ennek egzakt kimutatása azonban lehetetlen feladat.

További probléma a tömörséget kiemelő nézetekkel az, hogy ezek a tömörséget mint mindentől elvonatkoztatott abszolút értéket mutatják be, holott *mind a tömörítő (szintetizáló), mind a szétagoló (analitizáló) nyelvi megoldásoknak megvannak a maguk előnyei és hátrányai*.

2. A magyar nyelv helyzetével kapcsolatos mítoszok

Szemben az előbb bemutatott csoporttal, melybe a magyar nyelv jellegével kapcsolatos mítoszok tartoztak, a magyar nyelv helyzetével kapcsolatos meggyőződések korántsem pozitívak. Az első bemutatott mítosz (2.1.) nyelvünket kicsinynek és csekély jelentőségűnek látatja.

Ennek kialakulását nem nehéz megérteni, ha arra gondolunk, hogy ismert történelmünk folyamán a magyarnál jóval nagyobb lélekszámú, ill. híresebb, „dicsőbb” kultúrákat hordozó (vagy egykor hordozott) nyelvekkel, nyelvcsaládokkal voltunk kontaktusban és konfliktusban (latin és újlatin, német, szláv, oszmán-török, angol). Az, hogy a világ nyelveinek többsége nem ilyen, nem nagyon épült be tudatunkba.

A második (2.2.) és a harmadik bemutatott mítosz (2.3.) nyelvünk veszélyeztetettségéről szól. A nemzeti nyelv veszélyeztetettségének képzete része a nacionalizmus nyelvi ideológiájának, és a múltban sokszor indokaként szolgált más nyelvek visszaszorításának, ill. más etnikumok üldözésének.

A magyar nyelv veszélyeztetettségével kapcsolatos hiedelmek – amint a 2.2. mítosznak a megfogalmazása is mutatja – szorosan összefüggnek a magyar nemzet veszélyeztetettségének feltételezésével. A népek tengerében való feloldódás nem pusztán a magyar anyanyelvű emberek „csekély” lélekszámának lehetséges következménye, hanem annak is, hogy

nyelvünkől kikopnak az ősi sajátságok, kiszorítják őket a más nyelvekből átkerülő idegen-szerűségek (vö. 2.3). Itt utalhatunk vissza a 6.9. egyetemes mítoszra; a 2.3. magyar nyelvi mítosz tulajdonképpen ennek a hiedelemnek a magyar nyelvre való alkalmazása.

2.1.

Mítosz: A magyar kicsi és csekély jelentőségű nyelv.

Valóság: Bár e kijelentés megítélése attól is függ, hogy milyen kritériumok alapján tartunk egy nyelvet „kicsinek” és „csekély” jelentőségűnek, ill. mi a viszonyítási alapunk, a világ nyelveinek összességét nézve mégis azt mondhatjuk, hogy *a magyar a világ legnagyobb és legfontosabb nyelvei közé tartozik*, s így kiinduló tételünket negatív nyelvi mítosznak minősíthetjük.

Décsy Gyula számításai szerint a magyar a világ 46. legnagyobb nyelve az általa számon tartott 2800 nyelv közül. Décsy 14 millió magyar beszélővel számolt, ami talán már 1985-ben is túlzás volt, azóta azonban sokkal inkább 13 millió a reális, azaz inkább az 50. körüli helyre tehetjük a magyart a világ nyelveinek a beszélők lélekszáma alapján összeállított ranglistáján.

Az uráli nyelvcsaládon belül a magyar a legnagyobb lélekszámú nyelv, a „nagy testvér”: több beszélője van, mint az összes többi uráli nyelvnek együttvéve, egyike a három államalkotó uráli nyelvű népnek (a magyaron kívül a finnek és az észtek alkotnak még önálló államot).

A magyar a világ nyelveinek azon, viszonylag szűk csoportjába tartozik, melyeknek – a különféle földrajzi, társadalmi és etnikai dialektusok mellett – a nyelv legnagyobb presztízsű változataként – *standard dialektusuk is van*, s amelyek *teljes funkcionális hatókörű* nyelvek, azaz bármilyen funkcióban és bármilyen beszédhelyzetben lehet őket használni.

A beszélt nyelvek mellett vannak írott nyelvi változatai is; vannak továbbá szaknyelvi regiszterei (gyakorlatilag minden létező tudományterületre és szakmára kiterjedően), és persze különféle stílusváltozatai is.

Nyelvünk más nyelvekkel összehasonlítva viszonylag *régi és kiterjedt írásbeliséggel* rendelkezik. Az uráli nyelvcsaládon belül a magyar a legrégebb írásbeliségű nyelv: a legrégebb magyar nyelvemlékek egyszersmind az egész uráli nyelvcsalád legrégebb nyelvemlékei.

2.2.

Mítosz: A magyar nyelv léte veszélyben forog; félő, hogy a herderi jóslat beteljesedik, s a magyarság előbb-utóbb feloldódik a környező nagy népek tengerében.

Valóság: A világ nyelveinek többsége ugyan valóban veszélyeztetett nyelv, a magyar azonban nem tartozik ezek közé. *Az olyan nyelvek, amelyek egy (vagy több) országban hivatalos nyelvként használatosak az élet minden területén, jelenleg nincsenek veszélyben.* Veszélyeztetettnek azokat a nyelveket szokták tartani, amelyeknek *nincs egymillió beszélőjük, és nincs hivatalos nyelvi státusuk.* E két kritérium közül egyik sem áll a magyarra. A magyar nyelv léte „csak” az ország határain túl van veszélyben, országoként eltérő mértékben.

2.3.

Mítosz: A magyar nyelv nem beszélőinek lélekszáma, hanem nemtörődömségük, nyelvi műveletlenségük, idegenmajmolásuk miatt van veszélyben Magyarországon (is).

Valóság: A beszélők „nemtörődömsége” nem jelent veszélyt, ugyanis az olyan nyelvi jelenségek, amelyeket a nyelvőrök „nemtörődömségre” szoktak visszavezetni, valószínűleg a világ minden nyelvében, történetük minden szakaszában fellelhetők, s a nyelvtörténet tanúsága szerint soha nem sodorták az illető nyelvet veszélybe (l. még a 6.7. és a 6.9. általános nyelvi mítosz cáfolatát).

Nyelvi műveltség sem szükséges a nyelvek fennmaradásához, amit egyértelműen bizonyít azon régi és mai közösségek nyelvének a fennmaradása, melyeknek a tagjai semmilyen nyelvi műveltséggel nem rendelkeztek, ill. nem rendelkeznek, mert sem nyelvészetről, sem nyelvművelésről nem hallottak soha.

Amit a nyelvművelők „idegenmajmolásnak” neveznek, az nem más, mint bizonyos idegen nyelvek nagy presztízsében gyökerező nagyobb kölcsönzési hajlandóság, amely alighanem végigkíséri az emberi történelmet.

A magyar nyelv történetének egyik szakaszában például az ótörök nyelveknek igen nagy presztízsük lehetett a magyar nyelvű beszélők szemében. Enélkül nehéz megmagyarázni, hogyan kerülhettek be tömegével a magyarba strukturális szempontból „fölösleges” idegen szavak; pl. testrészneveink közül török eredetű a *kar*, a *térd*, a *boka*, a *köldök*, a *gyomor*, a *szakáll*, a legalapvetőbb tulajdonságokra utaló szavak közül pedig a *kicsi*, *apró*, *gyenge*, *öreg*; *kék*, *sárga*; *bátor*, *gyarló*, *gyáva*.

Összefoglalva: kiinduló megállapításunk mítosz mivoltára jól utal az a tény, hogy teljességgel „hiányzik az a jelenséghalmaz, az a tömegesen előforduló, megfigyelhető tényanyag, amely a nyelvvédelem kiindulópontjául szolgáló állítólagos ’veszélyek’ létezése mellett szól” (Kálmán 2004: 67). *Semmi jel nem mutat arra, hogy nyelvünk teljesítőképesége hanyatlásnak indult volna.* „A határainkon belül beszélt magyar nyelvben nem figyelhető meg olyasmí, hogy egyre kevésbé értjük meg egymást, vagy egyre kevésbé tudjuk megértetni magunkat (ezek a nyelv fő funkciói), vagy hogy akár kevésbé fontos funkcióit egyre kevésbé tudná betölteni a magyar nyelv [...]. Egyszerűen tévedés (vagy hazugság?), hogy a nyelvek ilyen módon ’romolhatnának’.” (i. h.)

3. A magyar nyelvben bekövetkező változásokkal kapcsolatos mítoszok

Az 1. alatt említett magyar nyelvi erények fölött érzett nyelvművelői örömet igencsak beárnyékolják a magyar nyelvben észlelhető változások. Ugyanis nyelvünk kedvezőtlen helyzete (2.1.) és a rá leselkedő veszélyek (2.3.) miatt *ezek az előnyös tulajdonságok mindinkább háttérbe szorulnak* (3.1., 3.2.).

Bár a magyar nyelv romlásával kapcsolatos mítoszokat még ma is lehet hallani nyelvészeti szakképzettséggel rendelkező nyelvművelők szájából is, a hivatásos nyelvművelők ma már inkább ezek enyhébb változatát hangsúlyozzák, *a gondok forrását a nyelvből a beszélőkbe helyezve át* (3.3.).

Ugyanakkor abból, hogy a nyelvművelők a nyelvi újítások többségéhez elutasítóan viszonyulnak, még azokhoz is, amelyek ellen még mondvacsinált ürügyet is alig találnak, arra lehet következtetni, hogy *fő indítékuk még mindig a nyelvromlástól való félelem*. (Mert hát miért is volna rossz egy új nyelvi megoldás, ha nem azért, mert hozzájárul a nyelv – vagy valamely nyelvváltozat – romlásához?)

Akár a nyelv romlását diagnosztizálják „hivatalosan” akadémiai nyelvművelőink és szakképzetlen követőik, akár a beszélők romlását, abban megegyezni látszanak, hogy *az egyik legveszélyesebb szócsoporthoz, nyelvcserehelyzetben lévő nyelvekkel szokott előfordulni, de a nyelvtudomány ilyenkor sem a „romlás” szót használja, hanem a nyelvleépülés terminust*. Erről a feltűnően ellentmondásos fogalomról szól a 3.4. mítosz, ill. annak cáfolata.

3.1.

Mítosz: A magyar nyelv romlik. Az Arany János-korabeli magyar nyelv például jobb volt a mainál.

Valóság: *A magyar nyelv nem „romlik”; azaz nem történnek benne olyan változások, melyek révén egyre kevésbé volna alkalmas a beszélők kommunikációs szükségleteinek a kielégítésére*. Ilyesmi csak a nyelvcserehelyzetben lévő nyelvekkel szokott előfordulni, de a nyelvtudomány ilyenkor sem a „romlás” szót használja, hanem a nyelvleépülés terminust.

A „romlik-e a magyar nyelv” kérdést a közelmúltban egy szakképzett generatív nyelvész, É. Kiss Katalin is fölvetette, s egy egész monográfiát szentelt neki. Kimutatta, hogy azok a jelenségek, amelyeket a nyelvművelők romlási tünetként azonosítottak és azonosítanak, valójában „nem nyelvünk betegségének, hanem éppen egészségének, életerejének jelei” (É. Kiss 2004: 9). Emellett arra is fölhívta a figyelmet, hogy „a kétnyelvű beszélők beszédében észlelhető interferenciajelenségek a kétnyelvűség szükségszerű velejárói, tehát önmagukban szintén nem a nyelvromlás tünetei” (i. m. 10).

Amikor azt mondjuk, hogy a magyar nyelv nem romlik, fontos hozzátennünk: ezzel a világ többi olyan nyelve is így van, amely nincs nyelvcserehelyzetben. Ezekre áll az, amit Nádasy (2004: 118) így fogalmaz meg: „Az általunk ismert nyelvek, kb. 6000 év távlatában, sem javulást, sem romlást nem mutatnak, semmiféle értelmes irányba nem fejlődnek, csak változnak”.

Ha mégis beszélhetünk fejlődésről, akkor olyan értelemben, hogy *a nagyobb, tagoltabb közösségekben a modernizáció következtében a nyelv egyre több funkcióban használatos, így egyre több szaknyelvi változata jön létre, s ennek következtében regiszterkészlete hatalmas mértékben bővül* (l. a következő, a 3.2. magyar nyelvi mítosz cáfolatát).

Egyéb tekintetben is észlelhető ugyan *a kifejezési eszközök differenciálódása* (erre utal a standardra vonatkozóan a prágai iskola irodalmi nyelv-elméletének egyik fogalma, az „intellektualizáció”, melyet korábban a nyelvvalakító tevékenységekről szólva már említettünk), azonban a nyelvben ezzel párhuzamosan *ellentétes folyamat is zajlik*, a korábban meglévő megkülönböztetések megszűnése, úgyhogy e tekintetben elég nehéz volna egyértelműen kimutatni valamiféle „fejlődést”.

3.2.

Mítosz: A magyar nyelv szegényedik; a beszélők nemtörődömsége, nyelvi műveletlensége miatt egyszerűsödik a nyelvhasználat; kifejezések, stílusok, műfajok, kommunikációs technikák tűnnek el a nyelvből.

Valóság: Ez a mítosz a nyelv „romlásáról” szóló mítosz egyik alfaja, s ez is szemben áll azzal, amit a nyelvekről az empirikus nyelvészeti kutatások, sőt tulajdonképpen saját tapasztalataink alapján is tudunk. *Az olyan nyelvek, amelyeket emberek százazrei, milliói beszélnek, s amelyek ráadásul hivatalos nyelvek, s az élet minden területén használatosak, nem szegényednek, hanem szókincsükben, regiszterkészletükben folyamatosan gyarapodnak, gazdagodnak* (de vö. 3.1.).

Ami a „kifejezések” eltűnését illeti, nyelvész körökben eléggé egyöntetű az a nézet, hogy a magyar nyelv szókészletében – akárcsak a többi nyelvben, a kihalókat nem számítva – a nyereséglista jóval bővebb, mint a veszteséglista.

Az, hogy egész „műfajok, stílusok, kommunikációs technikák” tűnének el a nyelvből, nagyon valószínűtlen feltételezés, és nincs rá semmiféle empirikus bizonyíték. Nem lehetetlen persze, hogy egy nyelvben egy-egy műfaj, stílus, kommunikációs technika fölöslegessé, túlhaladottá válik (pl. a rendszerváltás után a kommunista pártzsargon), de ezzel egy időben újak is keletkeznek, s nagyon valószínű, hogy a nyereséglista itt is bővebb a veszteséglistánál.

Szemben az előző mítosszal, ahol a viszonyítási alap egy eszményinek vélt múltbeli állapot volt, itt a negatív értékítélet alapja a (korábbi) társadalmi elit kiműveltebb nyelvhasználata, melyhez képest a nemstandard változatokban szokásos kifejezésmódok terjedése romlásként értelmeződik.

3.3.

Mítosz: A magyar nyelv nem romlik ugyan, ám a nyelvhasználattal sok gond van, az emberek beszédében sok a javítanivaló.

Valóság: Minden ember egy mindennapi beszélt nyelvet sajátít el anyanyelvként. Ez áll hozzá legközelebb, ezt beszéli a legspontánabb, legtermészetesebb módon; nagyon sok ember számára későbbi élete során is ez marad az elsődleges nyelvváltozat. (Ezt nevezik a társasnyelvészek vernakulárisnak.)

Az egyéb dialektusokat és regisztereket később „veszi birtokába” a beszélő: egy részüket a mindennapi beszélt nyelvhez hasonlóan spontán módon sajátítja el, másik részüket intézményi keretek közt tanulja meg, mindenekelőtt az iskolában. A később tanult nyelvváltozatok közt vannak olyanok is, amelyeket *ritkábban használ, azaz kevesebbet „gyakorol”, s ezért nem ismeri annyira, mint a vernakulárist*. Előfordul tehát, hogy *az adott nyelvváltozat szabályait megszegi, azaz ilyen értelemben „hibázik”, pontosabban: botlást, tévesztést követ el*. Ez általában nem okoz gondot, mert az egyes nyelvváltozatok határai lazák, elég nagy köztük az átjárhatóság, vagy ahogy szakszerűbben mondjuk: a nyelvváltozatok – különösen a beszélt nyelvek – közvelegések (vö. a 3. pont alá sorolt általános nyelvi mítoszokkal). Éppen ezért tényleges hibáról leginkább *az adott nyelvváltozat elsajátításának folyamatában* beszélhetünk.

Ezenkívül pedig hibának tekinthetjük az ún. megkövesedett köztesben található egyedi nyelvi megoldásokat.

Megkövesedett köztes – vagy más szóval rekedék – akkor jön létre, amikor az adott nyelvváltozat elsajátításának, ill. tanulásának folyamata elakad, még mielőtt a beszélő teljes mértékben birtokolná az adott dialektust vagy regisztert.

Ami a mindennapi beszélt nyelvet illeti, ebben – elsősorban nyelvlélektani okok miatt – nagyon sok a tévesztés (l. a 2.1. általános nyelvi mítosz cáfolatát), ez azonban minden nyelvre mindig jellemző, s a mindennapi beszélt nyelvben található botlások nem igényelnek semmiféle nyelvművelői vagy magyartanári beavatkozást.

3.4.

Mítosz: A divatszók veszélyesek a magyar nyelvre nézve, mert más szavakat szorítanak ki, s ezzel szegényítik nyelvünk szókincsét.

Valóság: Az értelmező kéziszótár szerint a *divat* nem más, mint „koronként változó szokások összessége”, a *divatszó* pedig „egy ideig gyakran használt, de hamar elavuló szó” (ÉKsz.² 2003: 226). Ha egy szó hamar elavul, lehetetlen, hogy bármilyen más szókészleti elem létét veszélyeztethetné, hiszen ahhoz, hogy egy szó egy másik terjedése miatt elavuljon, általában hosszú évtizedekre, sőt évszázadokra van szükség. *Ebből következően azok a szókészleti elemek, amelyek esetleg csakugyan kiszorítanak más szavakat a használatból, éppen-séggel nem lehetnek divatszók.*

A magyar nyelvművelő irodalomban a *divatszó* „terminus” használata nagyon sokszor azt a célt szolgálja, hogy *egy újonnan megjelent szókészleti elemet vagy jelentést hibáztatni lehessen anélkül, hogy erre komoly indok állna rendelkezésre.* Azokban az esetekben pedig, amikor a nyelvművelők *idegen eredetű* szókészleti elemet neveznek *divatszónak*, ez a minősítés alighanem a *purista indítékok elleplezésére* szolgál.

A nyelvművelő irodalomban „divatként” kezelt jelenségnek ugyanis *van* valós alapja, mégpedig az, hogy a nyelv történetének egy-egy korszakában a beszélők számára nagy presztízzsel rendelkező idegen nyelvekből valóban átkerülhetnek nagy számban és lendületesen terjedhetnek szavak, kifejezések, sőt akár szerkesztési eljárások és egyebek is (vö. a 2.3. magyar nyelvi mítosszal), s ez valóban okozhatja régebben kialakult nyelvi elemek vagy formák visszaszorulását, ill. jelentésbeli specializálódását, ez azonban teljesen természetes nyelvi folyamat, és nem jelent veszélyt a nyelvre nézve (l. a 6.6. általános nyelvi mítoszt).

Összegzés és kitekintés

Tankönyvünknek ebben a fejezetében 34 általános nyelvi mítoszt néztünk meg részletebben; ezek közül 25 „a nyelvről” mint olyanról szóló egyetemes nyelvi mítosz, 9 pedig sajátosan magyar nyelvi mítosz. Az áttekinthetőség kedvéért az egyetemes nyelvi mítoszokat 7, a magyar nyelvi mítoszokat 3 csoportba soroltuk, utalva olykor arra a tényre, hogy a mítoszok némelyike egyszerre több helyre is besorolható. A nyelvi mítoszok másik nagy csoportjával, a nyelvhasználati mítoszokkal (nyelvhelyességi babonákkal) tankönyvünk következő, záró fejezetében foglalkozunk.

A közreadott szemelvénygyűjtemény – amint ez a fentiekből ki is derült – nem módszeres gyűjtés eredménye: a bemutatott mítoszok többsége mintegy véletlenszerűen jött elő az

Édes Anyanyelvünk című folyóirat olvasása közben. Vannak egész témakörök, amelyek ebből az áttekintésből teljesen kimaradtak, pl. *a nyelvcsaládok és nyelvtanulási mítoszok, a nyelvi sokféleséggel kapcsolatos mítoszok, a különféle nyelvekkel és nyelvcsaládokkal kapcsolatos mítoszok, a pidzin- és kreolmítoszok, az etimológiai mítoszok, a magyar nyelv eredetével kapcsolatos mítoszok, a fordítási mítoszok*. Ezenkívül *a tárgyalt témakörökön belül is vannak még érintetlen területek*.

Miért fontos leleplezni és felszámolni a nyelvi mítoszokat? Nyilván már pusztán azért is, mert nem jó dolog, ha téveszmék terjednek a laikusok körében a nyelvről, a nyelvműködés mikéntjéről, a nyelvhasználat törvényszerűségeiről, a magyar nyelv jellegéről stb., annál is inkább, mert ezeknek a vélekedéseknek kedvezőtlen kihatásuk van a nyelvi folyamatokra és az emberek életére is.

Ez a törekvés összhangban van a tévedések korrigálásának elvével, amelyet William Labov fogalmazott meg, s amely Kontra Miklós fordításában így hangzik: „Ha egy tudós olyan széles körben elterjedt elképzelés vagy társadalmi gyakorlat jut tudomására, amelynek fontos következményei vannak, s amelyek helytelenségét kutatásai kimutatták, kötelessége ezt a lehető legtöbb embernek tudomására hozni.” (Kontra 2006e: 181.)

Ezenkívül pedig nagyon sokszor *épp a nyelvi mítoszok szolgálnak a nyelvhelyességi ítéletek alapjául*. Ezért a nyelvi mítoszok sokkal veszélyesebbek, mint a nyelvi babonák. Míg ugyanis ez utóbbiak csak egy-egy konkrét jelenségre vonatkoznak, annak a megítélését befolyásolják, addig az előbbieket alapján nyelvi jelenségek sokaságát lehet megbélyegezni, s új meg új nyelvművelői babonákat lehet megfogalmazni. Ha felszámoljuk a nyelvi mítoszokat, egyszersmind kihúzzuk a talajt a nyelvi babonák alól.

Valószínű, hogy azért volt jórészt sikertelen egyes nyelvművelőknek a nyelvi babonák kiirtására irányuló tevékenysége, mert közben megtúrták, sőt maguk is terjesztették az ezek alapjául szolgáló nyelvi mítoszokat.

A mítoszok és babonák *mérhetetlen károkat okoztak a nyelvművelésnek*, hiszen a szakma jó részének a szemében teljesen lejártak az általában „nyelvművelésként” emlegetett tevékenységeket, s velük együtt művelőit is. Emiatt még azokra is rossz fény vetül, akik soha egyetlen megbélyegző kijelentést sem tettek, de nyelvműveléssel a nagy nyilvánosság előtt foglalkoznak vagy foglalkoztak.

Ennél persze még tetemesebb az a kár, amit a nyelvművelés és a belőle táplálkozó anyanyelvi nevelés a nyelvi mítoszok és babonák terjesztésével a beszélők nyelvi tudatában okozott. A magyar nyelvművelő irodalomban található nyelvi tévhitek feltárása nem merülhet ki a szakmai vitákban, hanem ezek eredményét *a nagyközönség elé kellene tárni*. Hiszen el-lenszérumra elsősorban annak van szüksége, aki a mérget bevette.

Ezt a munkát természetesen nem kell a nulláról kezdenünk, hiszen régóta létezik színvonalas nyelvi ismeretterjesztés. Fontos lenne azonban, hogy ez a jövőben céltudatosabb legyen, és nagyobb súlyt fektessen a nyelvi mítoszok leleplezésére.

A nyelvművelők által végzett nyelvi ismeretterjesztésnek a nyelvi tévhitek szempontjából történő kritikai elemzése jótékony hatással lehet a nyelvi tanácsadásra is, épp azért, mert a nyelvi mítoszok felszámolásával megszűnik a nyelvi babonák sokaságának létalapja. Mégsem kell attól tartani, hogy a Nyelvművelő kézisztótarhoz hasonló kiadványok terjedelme ennek következtében a jövőben egytizedére csökkenne. Minden ellenkező híresztelés ellenére a

magyar nyelvközösségben – más nyelvközösségekhez hasonlóan – nagy számban vannak valós nyelvhasználati problémák (kérdés persze, hogy az ezek megoldására tehető javaslatok mennyire „szócikkeshetőek”).

Van egy nyelvi tévhit, mely szerint *az anyanyelvi beszélő nem tud hibázni, legföljebb könnyen kijavítható nyelvbortlást követhet el*. Ez alól az így vélekedők szerint csak az (elme)beteg, valamint azok a gyerekek képeznek kivételt, akiknél még nem zárult le a nyelvvelsajátítás folyamata.

Ezt a tévhitet nem lehet a nyelvművelők nyakába varrni, hacsak nem annyiban, hogy létét bizonyára az ellentétes előjelű mítoszoknak köszönheti, olyasféléknek, mint amilyen fentebb a 3.3. magyar nyelvi mítosz.

Bár a fentiek alapján bizvást mondhatjuk, hogy a nyelvi tévhitek eloszlatása a nyelvi ismeretterjesztés – azon belül az anyanyelvi nevelés – egyik legfontosabb feladata, azt is szükséges hangsúlyozni, hogy ennél még fontosabb a helyes nyelvszemlélet kialakítása. A szükségszerű „rombolás” mellett nem szabad elsikkadnia az „építésnek” sem. *A tételszerűen megfogalmazott nyelvi mítoszokkal és babonákkal való foglalkozás paradox módon akár meg is erősítheti ezeket, ahelyett hogy meggyöngítené*. Ezenkívül bizonyos mítoszok nyílt „megtámadása” esetleg olyan *érzelmi alapú ellenállást* válthat ki, amelyet semmiféle racionális érveléssel nem lehet legyőzni.

A tudományos keretekben folyó kutatások eredményeivel, ha azok ellentétbe kerülnek széles körű társadalmi nézetekkel – [...] különösképpen a nemzeti hagyományokat magában foglaló tudattal – tapintatosan kell bánni, főként nem szabad ellenükben ajtóstul közszíntérre rohanni, a „tudomány nevében” hivalkodva ágálni, a hozzájuk kapcsolódó kegyeletet rombolni. Amennyiben az érzelmileg kötött hagyományok részben, egészben szemben állanak a tudományban felderíthető valósággal, adva vannak a tudományon belül azok a szinterek, fórumok, orgánomok, ahol értő és érdemben megfelelő kör számára és részvételével lehet a felvetődő ügyeket kezelni. (Benkő 2002: 78.)

Itt láthatjuk a nemzeti mítoszoknak egyik jellemző tulajdonságát; azt nevezetesen, hogy nem föltétlenül hozhatók kapcsolatba az oknyomozó történeti kutatás eredményeivel. Való igaz, de félreértenénk a nemzeti mítoszok természetét, jelentőségét a nemzeti kultúrában, ha elsősorban az úgynevezett objektív valósággal akarnánk őket szembesíteni, és megátalkodottan keresnénk az egyértelmű igazságot. Az első reflex ilyenkor a racionál vél segítségre lenni, s fölvilágosodott buzgalommal üti rá az ilyen történetekre azt a pecsétet, hogy hamis, képtelen mese, nincs rá szükség. De a mítoszok szívósabb természetűek annál, hogy effajta ráolvasás segíthetne rajtunk. (Kiss Gy. 2002: 92.)

A nyelvi mítoszoknak föltehetőleg csak *egy töredéke tartozik abba a csoportba, amellyel annyira kíméletesen kellene bánni, mint némely történelmi mítoszunkkal*, hogy ti. a velük való foglalkozást kizárólag szakmai fórumokra kellene korlátozni. Ahhoz azonban, hogy a nyelvi mítoszokhoz való ilyen differenciált közelítést alkalmazni tudjuk, nyilvánvalóan szükség van arra, hogy alaposabban megvizsgáljuk, milyen helyet foglalnak el az egyes nyelvi mítoszok a nemzeti mítoszok közt (már amelyek közülük sorolhatók), s milyen szerepet tölthetnek, töltenek be a nemzettudat kialakításában és fenntartásában.

Érdeemes még megjegyezni, hogy a nyelvi téveszmék cáfolata, azaz téveszme mivoltuknak bizonyítása *nem tekinthető a nyelvész kötelességének*; a szakember dolga csupán a tudományos nyelvszemlélet terjesztése. Az, hogy a nyelvész mikor dönt úgy, hogy mégis konfrontál a tudománytalan nézetekkel (illetve – ami sajnos, úgy látszik, ezzel együtt jár –

azok terjesztőivel), lelki alkatától, az adott munka céljaitól, a célközönség föltételezhető fogadókészségétől és sok más konkrét körülménytől függ.

Különösen a konkrét nyelvi jelenségekre vonatkozó nyelvi babonák esetében volna méltánytalan elvárni a szakemberektől, hogy ezek téveszme mivolta mellett bizonyítékokat sorakoztassanak föl. Ilyenkor egyedül az várható el, hogy a *nyelvművelők* érveljenek az adott jelenség *helytelenítése* mellett.

Ez az „ártatlanság vélelmének” nevezett jogi alapelvvel is összhangban van, melynek értelmében a vád az, ami bizonyításra szorul, nem pedig az ártatlanság. A „vád” bizonyítása azoknak a kötelessége, akik a különféle nyelvi jelenségeket helytelennek ítélik, vagyis az ezeket használó beszélők tömegeit mintegy „vád alá helyezik”. Ha pedig nem tudják a „vádat” bizonyítani, az a jogszerű, ha a „vádat” elejtik, a „vádlottat” – a jobb sorsra érdemes hétköznapi beszélőt – pedig „fölmertik”.

Mivel a nyelvi mítoszok nagyon mélyen gyökereznek a beszélők tudatában és tudatalattijában, aligha lehet arra számítani, hogy sikerül őket teljesen kiirtani, ám arra *van* lehetőség, hogy az emberek a nyelv tudományos szemléletével is megismerkedjenek (az anyanyelvi nevelés és az iskolán kívül nyelvi ismeretterjesztés segítségével), és ezzel meggyöngyüljön a nyelvi tévhitek befolyása a nyelvről való gondolkodásukra s ezzel közvetve a nyelvhasználatukra is.

A nyelvi babonák, hiedelmek léte a nyelvről való köznapi gondolkodás sajátosságai miatt elkerülhetetlennek látszik. Véleményem szerint azonban az anyanyelvi nevelésnek, a nyelvi ismeretterjesztésnek, a nyelvi tanácsadásnak és a nyelvhasználati segédeszközöknek a szemléletformálást tekintve mégis nagy felelősségük van ebben a kérdésben. / A babonák érvényesülésének gátolásában meglátásom szerint nem egyszerűen a cáfolatuk, hanem egy differenciáltabb szemléletmód érvényesítése, a nyelvváltozatok sokféleségét felmutató tudományos kategorizáció tudatosítása játszhatná a legfontosabb szerepet. / A szemléletformálásnak, a többszintű nyelvhasználat, a nyelvváltozatok, a nyelvi variabilitás, a változatosság elismerésének, azért is van fontos szerepe, mert ez teheti lehetővé olyan tudatos nyelvhasználók nevelését, akiknek a számára a nyelvhelyesség eszménye nem a sztenderd formák elvárását jelenti minden helyzetben, hanem a közléshelyzetnek megfelelő, a közösségben elfogadott közlésformák használatát. Ebben a tekintetben ezért a leglényegesebb és legsürgetőbb feladatnak a nyelvhasználat értékelésében érvényesíthető árnyalt, a szociolingvisztika, a stilsztika és a pragmatika eredményeire egyaránt építő szempontrendszer kialakítását és tudatosítását látom. (Domonkosi 2007: 152.)

Az elmúlt tizenvalahány év egyértelműen megmutatta, hogy a mai magyar nyelvművelés erre sem nem hajlandó, sem nem képes. A létező nyelvművelés emblematikus képviselői nemcsak hogy az együttműködésre nem mutatnak hajlandóságot, s bírálóikat – hazug módon – a nyelvművelés elutasítóiként mutatják be a laikus közvélemény előtt, hanem még saját nézeteiket sem tudják megvédeni.

Ilyen helyzetben különösen fontos, hogy *a létező nyelvművelésnek létrejöjjön egy életképes alternatívája*. Elengedhetetlen, hogy azok a szakemberek, akik fontosnak tartják a különféle nyelvalakító tevékenységeket, a létező nyelvműveléssel szemben ne csak szép eszméket tartalmazó jámbor eszme-futtatásokat állítsanak szembe, hanem saját nyelvalakító tevékenységükkel is hozzájáruljanak ahhoz, hogy a létező nyelvművelés prominens képviselői idővel ne csak a szakma, hanem a különféle illetékes akadémiai testületek és a közvélemény előtt is szalonképtelenné váljanak, lelepleződjenek, elszigetelődjenek, kiszoruljanak azokról a fórumokról, amelyekről a mítoszokat és a babonákat terjesztik, miközben a létező nyelvművelést bíráló, ill. a nyelvművelés megújítását szorgalmazó szakemberekből csúfot üznek.

8. fejezet

NYELVI BABONÁK

Tankönyvünk utolsó fejezetében a nyelvi babonákra hozunk példákat, azokra is, amelyek nyelvi mítoszoknak tekinthetők, mivel sokan ismerik őket (ezek a nyelvhasználati mítoszok vagy nyelvhelyességi babonák), s azokra is, amelyeket jobbra csak a nyelvvelők szűk köre ismer (ezek a nyelvvelői babonák). Ez a fejezet szervesen kapcsolódik a nyelvi tévhitekről szóló hatodik fejezethez, csak azért különítettük el tőle, mert szétfeszítené annak kereteit.

Az első alfejezetben három figyelemre méltó nyelvhasználati mítoszt mutatunk be, olyanokat, amelyek hamis mivoltát már évtizedekkel ezelőtt kimutatták a józanabbul gondolkodó nyelvvelők, ennek ellenére a hivatalos akadémiai nyelvvelés minden skrupulus nélkül továbbélte őket. A második alfejezetben kilenc nyelvvelői babonát ismertetünk, föltárva keletkezésük lehetséges indítékait. A harmadik alfejezetben nyelvvelői babonák sokaságát soroljuk fel, további magyarázat nélkül.

Nyelvhasználati mítoszok (nyelvhelyességi babonák)

A nyelvhasználati mítoszok a nyelvi mítoszok sajátos csoportját alkotják; közelebbről *a magyar nyelvi mítoszokhoz sorolhatjuk őket*, mivel kivétel nélkül a magyar nyelvre vonatkoznak. Ám az előző fejezetben bemutatott magyar nyelvi mítoszoktól mégis jelentősen különböznek, ugyanis *nem általánosságokat állapítanak meg a magyar nyelvről, hanem konkrét nyelvi jelenségekre vonatkoznak*. A nyelvhelyességi babonák *forrása sokszor egy általánosabb jellegű nyelvi mítosz*.

Mítosz mivoltukból következően a nyelvhelyességi babonák *közkeletűek*. Ebben különböznek a következő alfejezetben bemutatott nyelvvelői babonáktól, amelyek szintén konkrét nyelvi jelenségekre vonatkoznak, viszont nem közkeletűek, jobbra csak maguk a nyelvvelők ismerik őket. *Ezekre is áll viszont az, hogy nincsenek összhangban a nyelvi tényekkel*.

A nyelvhelyességi babonák közül néhány fontosat már fentebb felsoroltunk a hatodik fejezetben. Ezekkel nem fogunk a következőkben foglalkozni, sokkal inkább azt ajánlhatjuk minden olvasónak, hogy olvassa el Szepesy Gyula könyvét, amely ezeknek bő teret szentel.

Amint arról a hatodik fejezetben is volt már szó, a nyelvhelyességi babonákat – mintegy „hivatalosan” – a nyelvvelők is babonának tartják, azaz elvileg tisztában vannak azzal, hogy ezek a nyelvhelyességi szabályok nem tükrözik a nyelvi valóságot. Mégis akadnak olyan esetek, amikor *Szepesy Gyula könyve után az érintett jelenségeket nem merik ugyan nyíltan hibáztatni, de abból, ahogyan foglalkoznak velük, érződik a mély, zsigeri helytelenítés*. A létező magyar nyelvvelés prominens képviselői attól sem riadnak vissza, hogy *Szepesy Gyula és elődei kutatási eredményeit félretéve ugyanazokat a téves információkat közöljék az érintett jelenségről, mint a 19. században és a 20. századi első felében élt elődeik*.

Az alábbiakban tehát három példát hozunk a Nyelvművelő kéziszótárból olyan nyelv-helyességi babonákra, amelyeket Szepesy Gyula bőven tárgyal könyvében, meggyőzően mutatja ki azt, hogy az érintett nyelvi jelenségek helytelenítésének nincs semmi alapja, mégsem tudja őket a Nyelvművelő kéziszótárnak az új kiadása sem helyesnek elfogadni. Szepesy Gyulának és neves elődeinek kutatási eredményeit persze nem merik a szerzők megkérdőjelezni, ehelyett azt a taktikát választják, hogy *nemlétezőnek tekintik őket, miközben nyíltan soha nem marasztalják el Szepesy könyvét*. Az ilyen eljárás nemcsak szakmailag aggályos, hanem etikailag is.

A páros testrészek neve

Szepesy Gyula a páros testrészek nevének többes számú használatára (pl. *majd lefagytak a fülei; meresztí a szemeit*) régi és mai irodalmi, népnyelvi és köznyelvi példák sokaságát vonultatja föl; idéz rá példát többek között Balassitól, Szenczi Molnár Alberttől, Berzsenyitől, Csokonaitól, Kölcseytől, Vörösmartytól, Petőfitől, Aranytól, Adytól, majd pedig a következőket állapítja meg róla:

Ez a nyelvi jelenség gyakori a mindennapi nyelvben, íróink kivétel nélkül élnek vele, nyelv-járásainkban is járja, tehát helyesnek kell elfogadnunk. Valamennyi rokon nyelv gyakran használja a páros testrészek nevét többes számban. Persze egyes számban is. Ezek szerint az egyes és a többes számú használatot egyaránt finnugor örökségnek tarthatjuk. S ha azt tapasztaljuk, hogy a páros testrészek nevének többes számú használata legrégebb nyelvemlékeinkben is föllelhető, akkor semmi okunk sincs föltételezni, hogy nyelvünkben valaha is kizárólagosan egyes számot használtak volna a páros testrészekkel kapcsolatban. (Szepesy 1986: 79–80)

A mai használat szabályait Szepesy a következőképpen foglalja össze:

Egyes számban használjuk a páros testrészek nevét olyankor, amikor a szóban forgó testrészt nem számszerűen fogjuk föl, hanem általánosítjuk, illetőleg elhatároljuk a többi testrésztől. Ilyenkor még a *fogak* és *körömök* is egyes számba kerülnek. Egy nyelvhelyességi eszmecsere során valaki szóba hozta ezt a példát: „Jánosnak nagy *füle* van - Jánosnak nagy *fülei* vannak.” Vajon melyik változat a helyes? Erre azt mondhatjuk, hogy fogalmazhatunk így: „Jánosnak nagy *füle* van” - ha nem tartjuk fontosnak kiemelni, hogy mind a két füle nagy. De fogalmazhatunk így is: „Jánosnak nagy *fülei* vannak” - ha szemléletünkben mind a *két fül* mérete föltűnően túlszárnyalja a normális nagyságot. (Szepesy 1986: 84.)

Hasonlítsuk ezzel össze azt, amit ugyanerről a jelenségről a Nyelvművelő kézikönyv második, javított és bővített kiadásában olvashatunk:

A páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok nevét nyelvünk hagyományosan egyes számban használja: *sajog a lábam a sok gyaloglástól; (a) szemébe v. (a) szemé közé néz vkinek; sáros lett a cipője*; stb. [...]

A bizalmas-vulgáris nyelvhasználatban e szabályok kevésbé érvényesülnek: *sajognak a lábai, fázna a fülei* stb. Sőt irodalmi nyelvi példa is akad a páros testrészek többes számú említésére: „*szemeim, e kéjenc mikroszkópok*” (Babits). [...] Ennek ellenére a választékos stílusban ragaszkodjunk a hagyományos szemlélethez, ill. az ennek megfelelő nyelvi formákhoz! (NymKsz.² 2005:438.)

A Szepesy Gyula könyvében olvashatók alapján nem igaz az, hogy a páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok nevét „nyelvünk hagyományosan egyes számban használ-

ja”; az, hogy irodalmi nyelvi példa is „akad” a többes számú használatra, erős csúsztatás, hiszen csak Szepesy, sőt előtte már Lőrincze Lajos példák sokaságát vonultatja föl a többes számú használatra; a többes számú formáknak a „bizalmas-vulgáris nyelvhasználatba” való utalása ennek alapján merő önkény (még akkor is, ha elvileg nem zárhatjuk ki, hogy e nyelvtani formák stílusértéke az elmúlt évtizedekben ebben az irányban módosult).

A „vulgáris” nyelvhasználatra való utalás ezenkívül egyszersmind *súlyosan meg is bélyegzi az ilyen formák használóit*, vagyis a magyar nyelvközösségnek gyakorlatilag az egészét.

Az értelmező kéziszótár szerint „vulgárisak” a „kirívóan igénytelen beszédmódra jellemző, bántóan közönséges, alantas” szavak (ÉKSz.² 2003, XXIII); a szótár „vulgáris” szócikke szerint a „vulgáris nyelv, stílus” nem más, mint „a köznyelv beszélt változatának legigénytelenebb rétegét képviselő nyelv, stílus”.

A vulgáris stílusról még tudni kell, hogy „rombolja a választékos, művelt érintkezést, s ezáltal nemcsak a nyelvi normák hatását gyöngíti, hanem az erkölcsi, magatartási, viselkedési normákét is”; sőt mi több: „gátolja az egymás megbecsülésén alapuló, csiszolt érintkezést, az emberi rokonszenvenek s általában a pozitív érzelmeknek a kifejezését” (NymKsz.² 2005, 611).

Ennek gyászos következményeként vulgáris stílusban „sokkal nehezebb, ha ugyan nem lehetetlen értékes kapcsolatot teremteni embertársainkkal” (i. h.).

Az *ami* vonatkozó névmás használata

Egy másik ún. nyelvhelyességi jelenségnek, az *ami* névmás használatának főnévre vonatkoztatva (*megérkezett a könyv, amit múlt héten küldtél nekem*), már több mint félévszázaddal a Nyelvművelő kézikönyv új kiadása előtt, 1953-ban „menlevelet adott” a nyelvművelés hivatalos és tekintélyes kiadványa, a Lőrincze Lajos által szerkesztett, az Akadémiai Kiadónál megjelent *Nyelvművelésünk főbb kérdései*, konkrétan Nagy J. Bélának a nyelvhelyességi babonákról szóló tanulmánya (Nagy J. 1953: 246–248).

A szerző a nyelvszokással indokolja megengedő álláspontját: „a népnyelvből már jóformán teljesen kiveszett az *amely* névmás, de a köznyelvben is alig-alig hallható”; ennek ellenére „még ma is azt kell bizonygatnunk, hogy az *amely* helyett írt *ami* sem hiba” (i. m. 248).

Szepesy Gyula a népnyelvi és a köznyelvi példákon túl számos irodalmi példát is felvonultat könyvében az *ami* ilyen használatára irodalmunk 19. és 20. századi kiválóságaitól, Petőfitől, Aranytól, Eötvös Józseftől, Mikszáthtól, Móricztól, Kosztolányitól, Adytól, Németh Lászlótól, Szabó Dezsőtől, Veres Pétertől, Móra Ferencről, Szabó Magdától és másoktól (1986: 106–111), sőt, azt is észreveszi, hogy már a 20. század legelején a nyelvművelők maguk is megszegték az általuk felállított szabályt, és ők is használták főnévre vonatkoztatva az *ami*-t – amikor „nem ügyeltek rá görcsösen” (i. m. 108).

Mindezek ellenére a Nyelvművelő kéziszótár második, javított és bővített kiadása több mint fél évszázaddal Nagy J. Béla után és csaknem húsz évvel Szepesy Gyula után a következőképpen ír erről a jelenségről:

Az *ami* vonatkozó névmás(i kötőszó) a főmondatban főnévvel meg nem nevezett dologra vonatkozik; *amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra; volt benne valami, ami nem volt rokon-*

szenves. Újabban azonban terjed főnévre vonatkoztatva is, az *amely* helyén és szerepében: *ez az a ház, amiben két évig laktunk*. A mindennapi beszélt nyelvben ez el is fogadható, de igényesebb szövegben, különösen pedig írásban inkább *amely*-lyel utaljunk a főnévre: *ez az a ház, amelyben két évig laktunk*. (NymKsz.² 2005: 40).

Mit is írhatnánk erre anélkül, hogy kiváltanánk az általuk végzett tevékenység önkényességének és tudománytalanságának vádját mindig hevesen elutasító nyelvvelők sértődését, haragját? A legjobb talán az lesz, ha Szepesy Gyula szavait idézzük:

Helyesbíteniünk kell a kézikönyv kijelentéseit. Nem most terjed az *ami*, hanem megbízható forrásokból vett adatok szerint már régebben el volt terjedve. S bizony helyén van, sőt régebben is helyén volt az irodalmi szövegekben, ha csak Petőfi, Arany, Madách, más költők és írók alkotásait nem tagadjuk ki az irodalomból. (Szepesy 1986:108–109.)

A megengedő is szórendje

Szepesy Gyula kutatásaiból tudjuk (l. 1986: 92–104), hogy megengedő *is* hosszú évszázadok óta kétféle szórendi helyzetben is megjelenhet az olyan mondatokban, amelyekben igekötős ige, tagadószó vagy más hangsúlyos szó található: 1. az igei állítmány után, pl. *ha meggazdagszik is, nem lesz boldog; adok neki, ha nem kér is; bármennyire kedvelem is, ezt nem engedhetem meg neki*; 2. az igekötő vagy a tagadószó után, pl. *ha meg is gazdagszik, nem lesz boldog; adok neki, ha nem is kér; bármennyire is kedvelem, ezt nem engedhetem meg neki*.

A kétfajta szórendi megoldás közül a nyelvvelés 1872, azaz szinte megszületése pillanatától fogva önkényesen kiemelte az első megoldást mint egyedüli helyeset, a másikat pedig megbélyegezte. Hiába mutatta ki néhány évvel később Simonyi Zsigmond a kárhozott formát a Kazinczy-kódextól kezdve, Zrínyin keresztül Gyulai Pál és Arany János műveiig sokféle irodalmi és más alkotásban, és hogy a népnyelvben az ország különböző tájain nagymértékben elterjedt, hiába mutatta ki e szórendi megoldás „feddhetetlenségét” strukturális szempontból is, a nyelvvelés minderről nem vett tudomást, és továbbra is otrombán támadta a helytelennek bélyegzett formákat.

A közben túlsúlyban lévő irodalmi és köznyelvi változáttá vált szórendi megoldást a második világháború utáni nyelvvelés is megbélyegezte, s nem állotta azt állítani, hogy az csak néhány nyelvjárásban használatos, hogy legjobb stílusaink kerülték, és hogy Arany János határozottan helytelenítette. Szepesy kimutatja, hogy ezek közül az állítások közül egy sem igaz: ez a szórendi forma az egész magyar nyelvterületen járatos; kimutatható olyan írók munkáiból, mint Zrínyi, Arany, Ady, Móricz, Kosztolányi, Karinthy, Szabó Dezső, Tamási Áron, Krúdy Gyula, Németh László; ami pedig Arany Jánost illeti, ő nemcsak hogy nem helytelenítette a megbélyegzett szórendi megoldást, hanem maga is használta, s Madách Ember tragédiájában sem javította ki. Szepesy nemcsak írótól, hanem nyelvészekről és nyelvvelőktől is idéz példákat erre a szórendre, Szarvas Gábortól Zsirai Miklóson keresztül az (akkor) fiatalabb nemzedék tagjait, Benkő Lorándig, Deme Lászlóig, Lőrincze Lajosig, Szathmári Istvánig, Grétsy Lászlóig.

Összefoglalásképpen Szepesy Gyula a következőket állapítja meg a megengedő *is* szórendi helyéről:

Nyelvünkben tehát 400 év óta él és használatos napjainkig a *ha nem is*-féle szórend megengedő mondatokban. Ennek a szórendnek az a sajátossága, hogy az *is* nem az igei állítmányhoz simul, hanem a tagadószóhoz, az igekötőhöz vagy valamilyen kiemelt szóhoz.

Megtaláljuk ezt a szórendet Zrínyinél, Pázmánynál, később Arany Jánosnál, majd a XX. század végétől fogva minden költőnél és írónál. [LI: A „XX. század” nyilvánvaló elírás „XIX. század” helyett.] Az idézett példák határozottan cáfolják a nyelvhelyességi írásoknak azt az állítását, hogy „legjobb stilsztáink általában kerültek” a tárgyalt szórendet. A fentiekben tagadhatatlanul kiváló stilsztákat sorakoztattam föl, főképpen prózairókat, akiket semmiféle „rím-kényszer” nem befolyásolhatott.

Használják a hibáztatott szórendet nyelvészeink, nyelvművelőink is a múlt század végétől egészen napjainkig. Ráadásul meglepően szép számmal. Azok a nyelvészek is önfeledten élnek vele, akik írásaikban a nyelvhelyességi hibák közé sorolják.

Megszokott nyelvi formaként alkalmazzák a *ha nem is*-féle szórendet az egész magyar nyelvterületen, köznyelvben és népi nyelvben egyaránt. Országszerte énekelte régebben, énekl ma is mindenki ezt a dalt: „Nem bánom én, *akármit is* beszélnek, Fülelem mellett engedem el a szélnek.” Soha senkinek esze ágába se jutott volna megütközni ezen a szórenden, vagy azt gondolni, hogy amikor ezt a dalt énekl, valamilyen kivételes szórendet használ. De ugyanígy a másik szórendre is akad példa: „Ha *megversz is*, imádlak én.”

Ha minden szubjektív tényezőt kikapcsolunk, akkor nem tehetünk mást, mint egyenrangú „ikertestvérként” kezeljük a kétféle szórendet, hiszen maga a nyelv természete is erre kényszerít bennünket. Ha ugyanis a bővítmény nélküli állító (nem tagadó) megengedő mondatban egyszerű (igekötő nélküli) igét használunk, akkor az *is* kötőszó kényszerítőleg csak az igei állítmány után következhet: *Ha látom is*. Ha viszont a tagadó mondatból az igei állítmány valamilyen oknál fogva hiányzik – ami rendkívül gyakori –, akkor ugyancsak kényszerítőleg csakis a másik szórend képzelhető el. Például: Sokszor elmondta nekem a történetet, *ha nem is* pontosan; *Ha nem is* mindennap, de rendszeresen összejártunk. A magyarság nyelvérzéke szerint mind a két szórend egyformán helyes. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a *ha nem is*-féle szórend napjainkban jóval gyakrabban fordul elő [...].

Ha most megnézzük, mit ír erről a szórendről a Szepesy könyvének csaknem húsz évvel később megjelent Nyelvművelő kézisztár, azt látjuk, hogy az a neves nyelvész Simonyi Zsigmond és kiváló nyelvművelő Szepesy Gyula kutatásait figyelmen kívül hagyva lényegében a nevesincs Joannovics Györgyök, Király Pálok, Sajó Sándorok véleményét visszhangozza:

A megengedő *is* szabályosan a teljes nyelvtani állítmányt követi: *akármilyen kiváló sportoló is, a vizsgákat neki is le kell tennie; ha lett volna is rá pénzem, akkor sem vettem volna meg*. Az előbeszédben azonban a megengedő *is* gyakran a hangsúlyos mondatrész mögé kerül: *ha nem is tettem szavá, azért észrevettem a dolgot*. Ha nem okoz félreértést ez a szórend, elfogadhatjuk, bár nem igényes, nem választékos.

* * *

Az idézett példák – számukat tovább lehetne szaporítani – azt mutatják, hogy az akadémiai nyelvművelés *nemcsak a szociolingvisztika kutatási eredményeit utasítja el, azzal vádolva művelőit, hogy nem kapcsolódnak a magyar nyelvészeti hagyományhoz, hanem idegen mintákat követnek, hanem fittyet hány a legjobb magyar nyelvészeti és nyelvművelő hagyományra is*.

Nyelvművelői babonák

A nyelv-művelői babonák abban hasonlítanak a nyelvhasználati mítoszokra (nyelvhelyességi babonákra), hogy *a nyelvhasználat konkrét jelenségeire vonatkoznak*, és persze abban is, hogy *nincsenek összhangban a nyelvi tényekkel*; a különbség a nyelv-művelői és a nyelvhelyességi babonák közt az, hogy *a nyelv-művelői babonákat jobbra csak a nyelv-művelők ismerik (és esetleg néhány követőjük)*, míg a nyelvhelyességi babonákban a beszélők széles rétegei hisznek. Ebből következően a nyelv-művelői babonák ténylegesen nem befolyásolják az emberek nyelvhasználatát.

Az alábbiakban megnézzük néhány nyelv-művelői babonát, méghozzá a leghitelesebb forrásból, a Nyelv-művelő kézisztár-ból (1996, 2005), pontosabban annak A betűs szócikkeitől. Ahol lehetséges, arra is utalunk, hogy a szóban forgó babona milyen lehetséges nyelvi mítoszra, mítoszokra megy vissza, illetve milyen aggodalmak, félelmek indíthatták a nyelv-művelőket megfogalmazására, s milyen szemlélet, filozófia, ideológia (sokszor öntudatlan maradványa) magyarázhatja ezeknek az aggodalmaknak a kialakulását. Ezeket a példákat tömörebben és áttekinthetőbben, táblázatba foglalva, sok további példával együtt külön is közöljük, annak szemléltetéseképpen, milyen töménytelen mennyiségű nyelv-művelői babonát tartalmaz az akadémiai magyar nyelv-művelés reprezentatív kiadványa, a Magyar értelmező kézisztár, amely 2003 januárjától 2009 májusáig 28 ízben szerepelt a Tinta Kiadó könyveinek sikerlistáján.

A határozott névelő hiánya hivatali nyelvi kifejezésekben

A hivatali nyelv bizonyos ismétlődő szavak és kifejezések előtt nem használ határozott névelőt, pl. *elnök megnyitja az ülést; védő fellebbezést nyújt be az ítélet ellen; szerződő felek megegyeztek abban, hogy...; említettekén kívül; későbbiekben még visszatérünk rá; jelen rendelet, utasítás kihirdetése napján lép hatályba; benyújtott javaslatok közül*. A kézisztár ezt a használatot annak ellenére is helytelennek bélyegzi, hogy az érintett kifejezések némelyike „már meggyökeresedett”, pl. *folyó hó 10-én, jövő héten*. (NymKsz.² 2005:15.)

Ez a babona arra a nyelvi tévhitre vezethető vissza, hogy a magyar nyelv grammatikai rendszere olyan stabil, hogy nem alakulhatnak ki regiszterfüggő különbségek a névelőhasználatban. A felfogásban a magyar nyelv grammatikai rendszerének megbomlásától való félelem is tükröződhet. Az ilyen felfogást az a szemlélet teszi érthetővé, mely szerint a nyelv homogén (vagy legalábbis: az lenne a jó, ha minél homogénabb lenne). A szemléletet meghatározó ideológiát – csúnya szóval – *totalitarianizmusnak* nevezhetjük, a régebbi forma helyesebbnek tekintése pedig egyfajta *konzervativizmus*.

Az aki kötőszó gyűjtőnevekhez kapcsolása

A kézisztár szerint az *aki* „csak személyre vonatkozhat” a mai nyelvben. Ezzel a megállapítással ellentétben áll az, hogy a kézikönyv szerint terjedő jelenség az *aki*-nek gyűjtőnévhez való kapcsolása, pl. *a család, a cég, a vállalat* stb., *aki...* A kézikönyv ezt durva hibának tekinti, ahelyett, hogy a tények láttán felülbírálná azt az elképzelését, hogy az *aki* csak személyre vonatkozhat. (NymKsz.² 2005:26.)

Ez a babona arra a nyelvi mítoszra vezethető vissza, mely szerint vannak olyan elemek, ill. nyelvtani formák a nyelvben, amelyek eredendően rosszak, és ezért jó volna, ha eltűnnének a nyelvből. Az *aki* névmás ilyen használatában az lát negatívumot, aki a nyelvet nem különíti el a nyelven kívüli valóságtól, s a nyelven kívüli világ viszonyainak pontos tükrözését várja el tőle; ez a nominális realizmusnak nevezet szemlélet a kisgyermekre jellemző beszédfejlődésük egy korai szakaszában (az óvodáskorban), de – amint látjuk – csökevényes formában a felnőttek körében is tovább élhet.

Az *amíg* kötőszó használata ellentétes viszony kifejezésére, ha nincs egyidejűség az összetett mondat tagmondatai közt

A kéziszótár helyteleníti az *amíg* kötőszó használatát ellentétes viszony kifejezésére olyankor, amikor az összetett mondat tagmondatai nem egyidejű cselekvést fejeznek ki. Pl. ahelyett, hogy *amíg a múlt században a szifilisz, addig napjainkban az AIDS szedi áldozatait* a kézikönyv szerint jobb ezt mondani: *a múlt században a szifilisz, napjainkban viszont/pedig az AIDS szedi áldozatait.* (NymKsz.² 2005:41.)

E babona mögött alighanem az a mítosz húzódik meg, melyben nagyon sok laikus beszélő hisz, mely szerint „a nyelv logikus”, azaz a nyelvi szerkezetekben tükröződő viszonyoknak tükrözniük kell az emberi gondolkodásra jellemző logikai viszonyokat. Ez a babona, akárcsak az előző, összefügg a *nominális realizmussal*. Ezenkívül az a szemlélet érhető tetten benne, mely szerint a nyelv olyan, mint egy gép, ezért nem jó, ha a működésében logikátlan-ságok, következtelenségek, többértelműségek stb. vannak. A „logikátlan” szerkezetek használatának helytelenítése mögött az a félelem munkál, mely szerint a közlés félreérthetővé válhat. Az ilyen gondolkodásmódot meghatározó ideológiai, filozófiai rendszer a *racionalizmus*, az ész mindenhatóságába vetett hit.

Az *alapján* ragos főnév névutószerű használata

Az *alapján* szóról a kéziszótár megállapítja, hogy az mindinkább névutóvá válik, pl. *eredményei alapján egyre nagyobb megbecsülésnek örvend*. Noha a névutóvá válás évezredes nyelvtörténeti folyamat a magyarban, melynek hasznosságát aligha merné egyetlen nyelvvelő is kétségbe vonni, a kéziszótár mégis más megoldásokat javasol az olvasónak: egyrészt a tömörebb szinonim ragot (*eredményeiért*), másrészt a hagyományos szinonim névutót (*eredményei miatt*). Az ajánlott megoldásokból látszik, hogy az *alapján* használata azért helytelenítődik, mert nem elég tömör, ill. nem elég régi. További, a szövegben expliciten szereplő kifogás „túlzott gyakorisága”. (NymKsz.² 2005:31.)

Többféle mítosz is szerepet játszhatott ennek a nyelvvelői babonának a kialakításában: az egyik az, hogy a nyelvi tömörség mindenek fölött való érték, a másik az, hogy a hagyományos nyelvi formák jobbak, mint az újabbak, illetve az, hogy az egymással váltakozó nyelvi formák közül az egyik – általában az újabb – sok esetben fölösleges, mert a másikkal az értelem kára nélkül helyettesíthető. A „túlzott gyakoriság” említése mögött az az aggodalom bujkálhat, hogy az *alapján* kiszorítja a hagyományos szinonim eszközöket, ami pedig arra a mítoszra megy vissza, mely szerint baj az, ha egy nyelvi eszköz egy másikkal helyettesítődik a nyelvben (pl. relexifikáció jön létre). Az a szemlélet, amely a régiben egyszersmind

jobbat is lát az újhoz képest, a *konzervativizmus* ideológiájában gyökerezik, de megemlíthetjük azt is, hogy az ilyen szemlélet a tágabb értelemben vett *purizmusnak* is a megnyilvánulási formája.

Az az *mellett*, az *miatt* használata

A kéziszótár az *az mellett*, *az miatt* formákat „bántóan hibás”-nak minősíti, s nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy mássalhangzó előtt a mutató névmás magánhangzós tőváltozatát „kell” alkalmaznunk: *az + mellett = a mellett*, ill. határozószóként *amellett*. Ugyanúgy: *az + miatt = amiatt*. (NymKsz.² 2005:56.)

Mivel a szócikkben nem szerepel semmiféle indoklás, semmi másra nem gondolhatunk, mint arra, hogy a hibáztatott forma egyedüli bűne az, hogy új, hogy egyáltalán létrejött. Ebben a hibáztatásban tehát még egyértelműbben jelenik meg az előző példánál említett mítosz, mely szerint a funkcióazonos új nyelvi formák rosszak, illetve az, hogy az egymással váltakozó nyelvi formák közül az egyik fölösleges.

Az *alkot* szó kopulaszerű használata

A kéziszótár szerint vannak olyan kifejezések, amelyekben az *alkot* szót a beszélők „fölségesen, tartalmatlanul használják”. Példái: *a hegység anyagát vulkáni kőzet alkotja*; *a két ország határát a Duna alkotja*. A javaslat: használjuk az egyszerűbb formát, az ige elhagyásával: *a hegység anyaga vulkáni kőzet*; *a két ország határa a Duna*. (NymKsz.² 2005:35.)

A javaslatból jól látszik a nyelvművelő tanácsok *életidegensége*: egy nyelvi tévhit alapján (baj, ha egy szónak új jelentése alakul ki, még inkább, ha ez a legfontosabb szemantikai jegyek elvesztésével jár) egy formát egy olyan másik formával szeretnének helyettesíteni, amelynek más a stílusértéke, azaz a nyelvi változást még azon az áron is érdemes visszafordítani, hogy egy ponton csökkentjük nyelvünk stilisztikai differenciáltságát. A jelentésváltozás ilyen megítélése mögött álló egyéb mítoszokról és ideológiákról föntebb már volt szó. Szintén említettük már azt a mítoszt, amely szerint a tömörség mindenk fölött álló érték.

Az *alapállás* szó

Az *alapállás* a kéziszótár megítélése szerint „sajtónyelvi divatszó”. Az *ebből az alapállásból nem ítéhető meg reálishan* mondatban a „divatszó” egyenértékű megfelelőiként a következő szerkezetekre utalnak: *ebből a nézetből*, *nézőpontból*, *ezen az alapon*, *ebben a helyzetben*.

A *divatszó*, ill. *divatos szókapcsolat* – amint arról a 7. fejezetben már volt szó, mégpedig a 3.4. magyar nyelvi mítosz kapcsán – nyelvművelői terminus technicus, amely újabb szóképzési elemek (vagy újabb jelentésű régi szóképzési elemek) megjelölésére szolgál, főleg olyankor, amikor a nyelvművelők kívánatosnak tartják az érintett szó vagy jelentés visszaszorítását, de helytelenítésére nem nagyon tudnak más indokot találni, ill. olyankor is, amikor a

helytelenítés oka egyedül a szó idegen eredete volna; ilyenkor a divatszóvá való minősítés a purista magatartás elleplezésére szolgál. Divatszóvá általában a formális stílusban használatos szavakat szeretik (le)minősíteni a nyelvművelők, különös tekintettel a sajtónyelvben előfordulóakra. (Az informális stílusban használatos szavakat inkább „vulgáris”-nak bélyegzik.)

A divatszók használatának, ill. „túlzott” használatának helytelenítése mögött alapvetően az a már többször említett mítosz áll, mely szerint nyelvünk régebbi elemei értékesebbek az újaknál. Az, hogy a divatszók kiszoríthatnák a hagyományos szinonimákat, önmagában is mítosz; erre épp divat jellegükből következően nem alkalmasak, tekintve, hogy a divat legfontosabb jellemzője az, hogy múló. További mítosz, amely az ilyen vélekedést meghatározza, az, hogy egy szónak egy másik által való kiszorítása negatív jelenség, holott az, hogy egy hangsor helyett egy másikat használunk, önmagában értéksemleges dolog.

Hacsak nem tételezzük föl, hogy az új forma hangalakja valami miatt hátrányos, például nehezen ejthető vagy sokkal hosszabb a régi szinonimáinál; ez esetben azonban nehezen hihető, hogy amazok bármelyikét ki fogja szorítani.

Az arrogáns és más idegen szavak sokaságának használata

Az *arrogáns* szóról ennyi olvasható a kéziszótárban: „Latin eredetű, sokszor fölösleges idegen szó. Jó magyar megfelelői: *kihívó, pökhendi, szemtelen. Arrogáns hangon beszél = bántó, éles, sértő hangon.*” (NymKsz.² 2005:48.)

A szócikk a maga tömörségében is nagyon árulkodó. A *sokszor* jelző ugyan utal arra a lehetőségre, hogy az *arrogáns* szó használata olykor indokolt is lehet, ám a szerzők nem árulják el, hogy mik ezek az esetek. Ennek alapján vagy azt kell föltételeznünk, hogy a szótár nem teljesíti alapvető funkcióját, a „problematikus” elem „helyes” használatáról való tájékoztatást (hiszen csak azt mondja el, mikor ne használjuk – amikor a felsorolt szavakkal helyettesíthető –, de azt már nem, hogy mikor használjuk), vagy pedig azt, hogy a *sokszor* szót nem kell komolyan venni, hanem valójában az *arrogáns* szót úgy, ahogy van, ki kellene toloncolni a magyar nyelv felségterületéről mint olyan betolakodót, akinek nem jár letelepedési engedély. A szócikk alapján erre aligha van más okunk, mint az, hogy latin eredetű. Az, hogy vannak „jó magyar megfelelői”, csak akkor volna elfogadható indok, ha a kéziszótárból megtudnánk, hogy a szinonimasoroknak miért épp az idegen eredetű tagjával szokott „baj” lenni.

Az a mítosz, hogy az idegen eredetű elemek eredendően rosszabbak a magyar eredetűeknél (ezzel a vélekedéssel a 7. fejezetben foglalkoztunk, l. a 6.7. általános nyelvi mítoszt), az egyik legerőteljesebben érvényesülő tévhit a kéziszótárban, és általában is a nyelvművelő irodalomban, annak ellenére, hogy a magyar nyelvművelés hivatalos felfogása szerint a nyelvhelyesség kritériumai közt a „nyelvtisztaság” nincs is jelen. Csak ennek az egyetlen mítosznak a felszámolása a kéziszótár terjedelmének a radikális csökkentését vonná maga után, konkrét nyelvi babonák ezreinek halálát okozná.

A mítosz mögött az idegentől való félelem, a *xenofóbia* is fölfedezhető, s még inkább a *nacionalista* nyelvi ideológia, illetőleg annak egyik jellegzetes megnyilvánulási formája, a *purizmus*.

Az *átütő* és más tükörszavak, tükörkifejezések használata

A kéziszótár az *átütő* melléknevet „sajtónyelvi divatszó”-nak minősíti. Mégsem ez az oka annak, hogy azt a tanácsot adja a nyelvhasználónak, hogy helyettesítse szinonimáival (*nagy, óriási* [hatás]; *kirobbanó, fényes, ragyogó, világraszóló* [siker]; *nagy óriási, hatalmas* [erejű]), hanem az, hogy „enyhén idegenszerű”, vagyis föltehetőleg valamilyen idegen nyelv hasonló motiváltságú szavának a hatására jött létre, vagy legalábbis az is támogatta, erősítette létrejöttét, elterjedését.

A tükörszavak, tükörkifejezések, tükörszerkezetek stb. helytelenítése egy nagyon erőteljes, széleskörűen ismert és megkérdőjelezhetetlennek tűnő nyelvérrintkezési mítoszra megy vissza, mely szerint a nyelvre nézve az „idegenszerű” kifejezések, szerkezetek nagyobb veszélyt jelentenek, mint a nyilvánvalóan idegen eredetű szókészleti elemek, mert „idegen szemléletet” közvetítenek (l. a 7. fejezetben a 6.8. általános nyelvi mítoszt). Afféle báránypörbe bújtatott farkasok ezek, amelyek széles körben szedik gyanútlan áldozataikat.

E mögött a mítosz mögött természetesen ugyanazokat az ideológiákat – *nacionalizmus, purizmus* stb. – fedezhetjük föl, mint az idegen szavak helytelenítése mögött. Minél mélyebben érinti a kontaktushatás a nyelvi rendszert, annál erősebb a félelem, hogy – Bárczi Géza szóképeivel élve (1974: 82) – megkopnak a magyar nyelv ősi sajátosságai, édes anyanyelvünk a világnyelvek vazallusává szürkül.

Összegzés helyett

Összegzés helyett egy kis gyűjteményt adunk közre: a Nyelvművelő kéziszótár A betűs címszavaiból gyűjtöttünk ki és rendszereztünk nyelvhelyességi és nyelvművelői babonákat. Az így összeállt példatár azt a tényt kívánja szemléltetni, hogy a magyar nyelvművelés reprezentatív kiadványa, a *Nyelvművelő kéziszótár* milyen nagy mennyiségben tartalmaz nyelvi babonákat. A közreadott anyag csak válogatás; a válogatás alapja eléggé szubjektív: egyrészt a legtanulságosabbnak gondolt, másrészt a legkönnyebben „listázható” jelenségeket tartalmazza. Közös vonásuk, hogy az érintett szavakat, szókapcsolatokat, nyelvtani jelenségeket a kiadvány erősebben vagy enyhébben, általában vagy csupán bizonyos kontextusban, de helyteleníti, és más formák használatára akarja rávenni olvasóit, teljesen indokolatlanul. Emiatt tekinthetők a szócikkekben megfogalmazott explicit vagy implicit használati szabályok nyelvművelői babonáknak.

Mondattani jelenségek

A kifogásolt forma:

- a határozott névelő hiánya hivatali nyelvi kifejezésekben, pl.: *elnök megnyitja az ülést; védő fellebbezést nyújt be az ítélet ellen; szerződő felek megegyeztek abban, hogy...*
- az *aki* kötőszó gyűjtőnévhez kapcsolása, pl. *a család, a cég, a vállalat stb., aki...*
- az *amelyik* kötőszó használata olyankor, amikor nem egyetlen dologra (személyre) vonatkozik, pl.

A javasolt forma:

- határozott névelővel, pl. *az elnök megnyitja az ülést; a védő fellebbezést nyújt be az ítélet ellen; a szerződő felek megegyeztek abban, hogy...*
- az *amely* kötőszóval: *a család, a cég, a vállalat stb., amely...*
- az *amely* kötőszóval: *eltört a hamutartó, amelyhez annyi kedves emlék fűződőtt*

eltört a hamutartó, amelyikhez annyi kedves emlék fűződött

● az *amennyiben* feltételes kötőszóként való használata, pl. *amennyiben a felszólításnak 8 napon belül nem tesz eleget*

● az *amennyiben* magyarázó kötőszóként való használata, pl. *meggyorsult a szavazatszámolás, amennyiben számítógép is segíti*

● az *ami* kötőszó használata a főmondat egészére vonatkozóan, pl.:

– *Mindennap felhív telefonon, ami eleinte jólesett, de most már idegesít.*

– *Nem fogadta köszönésemet, amit rossz jelnek tekintettem.*

● az *ami*, az *amely* vagy az *aki* kötőszó használata későbbi cselekvést leíró (utóidejű) tagmondatban, pl.:

– *A járdán megpillantott egy ötszázast, amit szó nélkül zsebre vágott.*

– *Leejtette zsebkendőjét, amelyet felvettem s feléje nyújtottam.*

– *A villamos elütött egy gyalogost, akit a mentők kórházba szállítottak.*

● az *amíg* kötőszó ellentétes viszony kifejezésére, ha nincs egyidejűség az összetett mondat tagmondatai közt, pl. *amíg a múlt században a szifilisz, addig napjainkban az AIDS szedi áldozatait*

● az *annál is inkább* használata tagadó mondat után, pl. *nem nélkülözhetjük őket, annál is inkább, mert nem kapunk helyettük más szakembereket*

● *azonban* szembeállító értelmű összetett mondatokban tagmondat élén: *az esték már hűvösek, azonban a nappalok még kellemesen melegek*

● *-ás/-és, -ság/-ség* képzős elvont főneveket tartalmazó egyszerű mondatok, pl.

– *Az elmaradott termelési formák konzerválása a mezőgazdaságban akadály a paraszti jólét növekedésének, az emberhez méltóbb életviszonyok kialakításának.*

– *Elkülönülés jelentkezik a tudományos kutatásban, lassúság a termelési kooperációban, merevség a külkereskedelemben.*

● *ha a felszólításnak...*

● ... *ugyanis, hiszen, mert, mivel(hogy), minthogy számítógép is segíti*

● mellérendelő kapcsolás vagy új mondat kezdése, pl.:

– *Mindennap felhív telefonon; ez eleinte jólesett, de most már idegesít.*

– *Nem fogadta köszönésemet. Ezt rossz jelnek tekintettem.*

● mellérendelő kapcsolás vagy új mondat kezdése, pl.

– *A járdán megpillantott egy ötszázast. Szó nélkül zsebre vágta.*

– *Leejtette zsebkendőjét; én felvettem s feléje nyújtottam.*

– *A villamos elütött egy gyalogost; a sérültet a mentők kórházba szállították.*

● a következő példa van hivatva szemléltetni a szerkezet elkerülésének módját: *a múlt században a szifilisz, napjainkban viszont/pedig az AIDS szedi áldozatait*

● *annál kevésbé* kifejezés: *nem nélkülözhetjük őket, annál kevésbé, mert...*

● az *azonban* a szembeállító tagot követi: *az esték már hűvösek, a nappalok azonban még kellemesen melegek*

● átfogalmazás összetett mondatból, egyéb változtatásokkal: pl.

– *Azzal, hogy csökönnyösen elmaradottan termelünk, megakadályozzuk, hogy növekedhessen a parasztság jóléte, s hogy emberhez méltóbbá válhassanak életkörülményei.*

– *A tudomány ágai elszigetelődnek egymástól, nehézkesebben működnek együtt a termelőkkel, (ezért) merev marad külkereskedelmünk.*

Nyelvtani szerkezetek, vonzatok

A kifogásolt forma:

● *tűzbe vetette az üzenetet, anélkül hogy elolvasta volna; eljött, anélkül hogy hívták volna*

● *ez alapján; ami alapján*

● *eredményei alapján egyre nagyobb megbecsülésnek örvend*

● *az miatt, az mellett*

● *felesége hatása alatt; a betegség hatása alatt*

● *két alkalommal is kerestelek*

● *drága áron, olcsó áron*

A javasolt forma:

● *tűzbe vetette az üzenetet olvasatlanul; még csak el sem olvasta; eljött hívatlanul, (meg)hívás nélkül; pedig nem is hívták; holott senki sem hívta*

● *ennek alapján; aminek alapján*

● *eredményeiért/eredményei miatt egyre nagyobb megbecsülésnek örvend*

● *amiatt, amellett*

● *felesége hatására; a betegség (utó)hatásaként*

● *kétszer/két ízben is kerestelek*

● *drágán, olcsón*

Igekötők

A kifogásolt forma:

- *alábecsül, aláereszkedik, alászáll, alázuhan*
- *átbeszél, áttárgyal, átvitat, átcsereél*
- *áttranszformál*

A javasolt forma:

- *lebecsül, leereszkedik, leszáll, lezuhan*
- *(részletesen) megbeszél, megtárgyal, megvitat, ki-/fölcserél*
- *transzformál*

Belső keletkezésű szavak jelentésváltozása (belső fejleményként vagy idegen hatásra)

A kifogásolt forma:

- *akármí 'izé' (volt ott egy akármí, abba hamuztunk)*
- *alkot: a hegység anyagát vulkáni kőzet alkotja a két ország határát a Duna alkotja három zászlóalj alkot egy ezredet*
- *átigazol tárgyatlan használatban, pl. a játékos átigazol*
- *átmegy átvitt értelemben, pl. a vállalat a részvényesek tulajdonába megy át; a meghűlés tüdőgyulladásba ment át; a tiltakozás nyílt lázadásba ment át*

A javasolt forma:

- *nincs javaslat**
- *a hegység anyaga vulkáni kőzet a két ország határa a Duna egy ezred három zászlóaljból áll*
- *a játékost átigazolják*
- *a vállalat a részvényesek tulajdonába kerül v. a részvényesek tulajdona lesz; a meghűlés tüdőgyulladássá súlyosbodott v. fajult; a tiltakozás nyílt lázadásba csapott át v. nyílt lázadássá fajult*

* A kéziszótár csak ennyit mond: „E pongyola, igénytelen szóhasználatot lehetőleg kerüljük!” (NymKsz² 2005:26).

Idegen szavak használata

A kifogásolt forma:

- *abszolút*
- *abszolúte: lehetetlen biztos ezt abszolúte nem értem*
- *abszurd: állítás, dolog, helyzet*
- *abszurdum ez (tisztá) abszurdum ad abszurdum/ad absurdum visz vmit*
- *adekvát: megoldás, eszközök magyarázat kifejezés(mód), stílus*
- *ad hoc megoldás*
- *affektív*
- *affinitás: érezhető affinitás van köztük nyomban erős affinitást éreztem iránta*
- *agilis*
- *agresszív (nem politikai értelemben)*
- *akceptál: nem akceptálták a véleményét, a tudását*
- *akkreditív*

A javasolt forma:

- *teljes, tökéletes, korlátlan, feltétlen, általános*
- *teljesen/teljességgel lehetetlen egészen biztos egyáltalán nem értem*
- *képtelen, esztelen, fonák, visszás, ostoba, nevetséges*
- *képtelenség, lehetetlenség, esztelenség ez (tisztá/tisztára) képtelenség a képtelenségig visz (fokoz, növel, hajszol) vmit*
- *megfelelő, odaillő, hozzáillő eszközök kielégítő, kimerítő magyarázat egyenértékű, megfelelő kifejezés(mód), stílus*
- *alkalmi, egyszeri, ideiglenes átmeneti, rögtönzött, ideiglenes*
- *érzelmi, indulati; érzelemmel telített, érzelmileg színezett*
- *hasonlóság, lelki rokonság van köztük vonzalmat, vonzódást, rokonszenvet*
- *tevékeny, serény; ügyes, élelmes, életrevaló; mozgékony, gyors*
- *támadó, erőszakos, kihívó, kötekedő, sértő*
- *nem fogadták el, nem vették tekintetbe, nem ismerték el*
- *hitellel; okmányos hitel/meghitelezés*

- *aktív: ez a kislány nagyon aktív aktív tiszt*
- *aktuális*
- *aktualitás*
- *akut (orvosi szakszóként) helyzet teendő*
- *ambíció*
- *ambicionál vmit*
- *ambiciózus*
- *ankét*
- *antikvár könyvek*
- *antipátia*
- *antipatikus vki antipatikus nekem*
- *apartman*
- *aposztrofál*
- *apparátus: államapparátus , hivatali apparátus nagy tudományos apparátussal dolgozik*
- *apparát*
- *apropó: névnapja jó apropó volt a bocsánatkérésre apropó, hamarosan költözünk ez apropó/apropóra jött apropó utazás, tavaly mi is jártunk Ausztriában*
- *armatúra (gépkocsiban, repülőgépen) (máshol)*
- *arrogáns arrogáns hangon beszél*
- *aspektus: ilyen aspektusból, ebből az aspektusból*
- *assziszt*
- *attitűd (köznyelvben)*
- *audiovizuális módszer, (nyelv)oktatás*
- *automatice*
- *autonómia*
- *averzió averziója van vkivel/vmivel szemben, averzióval viseltetik vki/vmi iránt*
- *élénk, tevékeny, serény, szorgalmas, buzgó tényleges (szolgálatban álló)*
- *időszerű, alkalomszerű; megoldásra váró, sürgős, szükséges*
- *időszerűség, alkalom, napi érdekesség*
- *heveny, gyors lefolyású válságos, fenyegető, kiélezett helyzet sürgős, sürgető, időszerű helyzet*
- *becsvágy, törekvés, iparkodás, buzgalom; nagyra-vágyás, törtetés*
- *(nagyon) kíván, óhajt, szeretne vmit; vágyik, törek-szik vmire; fűti a becsvágy, a nagyra-vágyás*
- *buzgó, törekvő, iparkodó, lelkes; nagyra-vágyó, becsvágyó*
- *tanácskozás, értekezlet, megbeszélés, eszmecsere, vita(ülés)*
- *használt, régi, antikváriumi könyvek*
- *ellenszenv*
- *ellenszenves, visszatetsző, visszataszító ellenszenves, nem szenvedhetem, nem szívelem, (ki) nem állhatom, idegenkedem tőle*
- *lakosztály*
- *megszólít vkit, szavakat intéz vkihez, hozzá fordul; távol levő személyt említ; céloz, célzást tesz vkire*
- *szerv(ek), szervezet jegyzetek, hivatkozások, szakirodalom*
- *eszköz, készülék, felszerelés, műszer, berendezés*
- *alkalom, ürügy igaz is; erről jut eszembe; hogy el ne felejtsem a legjobbkor, épp jókor, kapóra az utazásról jut eszembe...*
- *szerelék, szerelvény, felszerelés szerelőfal vasszerkezet, tartószerkezet, függesztőszerkezet, tartó vasváz*
- *kihívó, pökhendi, szemtelen bántó, éles, sértő hangon beszél*
- *ilyen nézőpontból, ebből a szempontból, erről az oldal(á)ról nézve, így/innen nézve, így tekintve, ebben a vonatkozásban*
- *gólpasz; gólt/kosarat/pontot hozó/érő átadás*
- *magatartás, viselkedés, (szellemi) beállítottság*
- *hangos-képes*
- *automatikusan; gépiesen, magától*
- *önkormányzat, önállóság, öntörvényűség*
- *ellenérzés, ellenszenv, idegenkedés, undor ellenszenvet érez/táplál iránta, idegenkedik tőle, nem szereti, nem kedveli, undorodik, viszolyog tőle, utálja*

Idegen szavak hangalakja

A kifogásolt forma:

- *aerobik [erobik, érobik]*
- *akkumulátor [akumlátor]*
- *anekdota [anekdóta]**

A javasolt forma:

- *aerobik [aerobik]*
- *akkumulátor [akumulátor] vagy [akkumulátor]***
- *anekdota [anekdota]*

- *aperitív*
- *apparátus, apparát* [aparátus, aparát]
- *aszimmetria, aszimmetrikus* [asszimmetria, asszimmetrikus]
- *augusztus* [augusztus]

- *aperitif*
- *apparátus, apparát* [apparátus, apparát]
- *aszimmetria, aszimmetrikus* [aszimmetria, aszimmetrikus]
- *augusztus* [augusztus]

* Valójában [anegdóta] az ejtése.

** A vagylagosság nem a szótárban szerepel, csupán arról van szó, hogy a szótár megfogalmazásából nem derül ki, hogy a rövid [k]-t is helyteleníti-e: „Sietős, henye beszédben az *akkumulátor*-t gyakran egy szótaggal rövidebben, [akumlátor]-nak ejtik. Igényes, választékos beszédben mind az öt szótagot tisztán ki kell ejteni!

Nem idegen szavak hangalakja

- *árboc* [árbóc]
- *agancs* [aggancs]
- *amiatt* [ammiatt]

- *árboc* [árboc]
- *agancs* [agancs]
- *amiatt* [amiatt]

Belső keletkezésű szavak (többnyire tükörszók) használata

A kifogásolt forma:

- *akarattal*
- *alapvető feladat*
különbség
- *alapvetően* (pl. *alapvetően megváltoztak a körülmények; állapota alapvetően javult*)
- *alátámaszt* (átvitt értelemben, pl. *vmit érvekkel támaszt alá; nézetét, véleményét hatásos példákkal támasztotta alá*)
- *alulfejlett*
alultáplált
alulfizet
alulszámláz
- *árfekvés*
- *átütő hatás*
siker
erejű

A javasolt forma:

- *szándékosan, készakarva, tudatosan* (*beszél, tesz vmit*)
- *fő feladat*
lényegbevágó különbség
- *gyökeresen, szerfölött, szembetűnően megváltozott, javult*
- *megerősít, támogat, bizonyít, megokol, megalapoz*
- *gyengén fejlett, esetleg fejletlen rosszul, gyengén, hiányosan táplált gyengén, elégtelenül, keveset fizet kevesebbet számláz*
- *árszint, árszínvonal*
- *nagy, óriási hatás kirobbanó, fényes, ragyogó, világraszóló siker nagy, óriási, hatalmas erejű*

„Terpeszkedő”-nek bélyegzett kifejezések (funkcióigés szerkezetek) használata

Az *ad* igével

A kifogásolt forma:

- *ajándékot ad vkinek*
- *engedélyt ad vkinek vmire* (a köznyelvben)
- *vmilyen eredményt ad vmi* (pl. *a kísérlet meglepő eredményt adott*)
- *hangot ad vminek* (pl. *véleményének*)

A javasolt forma:

- *megajándékoz vkit*
- *(meg)enged, engedélyez vkinek vmit*
- *... eredménye meglepő volt, meglepő eredménnyel járt*
- *beszél, szól, nyilatkozik vmiről; kifejezi, kifejtí véleményét; szóvá tesz vmit*

- *hitelt ad vkinek, vminek*
- *lendületet, lökést ad vminek*
- *(vmilyen) magyarázatot ad vmire*
- *megbízást ad vkinek vmire*
- *választ ad vkinek*
igenlő, tagadó, nemleges, kitérő stb. választ adott neki

- *hisz vkinek, vki szavának, nem kételkedik vkinek az állításában; elhisz, elfogad vmit*
- *föllandít, előrelendít, megpezsdít, megélelénkít, meg-elevenít vmit*
- *(vhogyan) megmagyaráz, megvilágít vmit*
- *megbíz vkit vmivel*
- *válaszol vkinek*
igenlően, tagadóan, nemlegesen, kitérően válaszolt neki

Az alkalmaz igével

A kifogásolt forma:

- *aláhúzást alkalmaz*
- *kiemelést alkalmaz*
- *ritkítást alkalmaz*
- *rövidítést alkalmaz*
- *bírói eljárást alkalmaznak vkivel szemben*
- *a beteg testrészen érzéstelenítést alkalmaztunk*

A javasolt forma:

- *aláhúz*
- *kiemel*
- *ritkít*
- *(meg)rövidít*
- *bírói úton járnak el ellene*
- *érezéstelenítettük a beteg testrészt*

Az áll igével

A kifogásolt forma:

- *abban, annyiban áll (a különbség, a lényeg)*
- *érdekében, jogában áll*
- *levelezésben áll vkivel*
- *őrizet alatt áll*
- *összefüggésben áll*
- *szándékában áll*

A javasolt forma:

- *az, annyi*
- *érdeke, joga*
- *levelez vkivel*
- *őrizetben van*
- *összefügg*
- *szándéka, szándékozik (vmít tenni)*

Egyéb (tükör)kifejezések használata

A kifogásolt forma:

- *alapjában (véve)*
- *ezen az alapon, baráti alapon*
- *kéz alatt vesz, vásárol, elad*
- *érdekében, jogában áll valami*
- *arra fel/föl, erre fel/föl, mire fel/föl*
- *(árusítás) az utcán át*
- *átmegy a vizsgán*
- *átveszi a leckét, a tananyagot*
- *azt követőleg, azt követően; ezt követőleg, ezt követően*
- *kutatási apparátus, fizetési eszköz, hitelesítési záradék*

A javasolt forma:

- *gyökerében, velejében, lényegében (véve); igazában, igazán*
- *erre hivatkozva; barátságból*
- *magánembertől, alkalmi vételként; titkon (pejor), zugban (pejor)*
- *érdeke, joga*
- *arra, akkor, aztán, amiatt; valamire válaszul; milyen (v. azon az) alapon, címen, jogon; arra hivatkozva, azzal az ürüggyel*
- *(árusítás) elvitelre, hazavitelre, kimérve, otthoni fogyasztásra*
- *nagy nehezen leteszi a vizsgát, épp csak hogy sikerül levizsgáznia*
- *átnézi, (figyelmesen) végigolvassa, át-/végigtanulmányozza, átismétli*
- *azután, miután; ezután, utána, majd*
- *kutatóapparátus, fizetőeszköz, hitelesítő záradék,*

dék, feladási ország, szállítási szolgálat

feladó ország, szállítószolgálat

SZAKIRODALOM

- Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományelméleti problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Arany A. László 1939–1940/1998. A kétnyelvűség jelenségeinek pszichológiai alapjai. Lanstyák István–Simon Szabolcs szerk., *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 7–31. – Eredeti megjelenése: Psychologické základy javov bilingvistických. *Linguistica Slovaca* I–II, 39–52. Fordította Zeman László.
- Baines, Gary 1998. The rainbow nation, Identity and nation building in post-apartheid South-Africa. *Mots Pluriels* 7. www.arts.uwa.edu.au/MotsPluriels/MP798gb.html (2009. június 13.)
- Bajnok István 1992. A helytelen kétnyelvűsítés a gyermekgyógyász szemével. Györi-Nagy Sándor–Kelemen Janka szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* II. Budapest: Pszicholingva Nyelviskola–Széchenyi Társaság. 20–27.
- Bakos Ferenc 2002. *Idegen szavak és kifejezések szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (2., átdolgozott kiadás.)
- Balázs János 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. Balázs János szerk., *Areális nyelvészeti tanulmányok.* Budapest, Tankönyvkiadó. 7–112.
- Balázs János szerk. 1983. *Areális nyelvészeti tanulmányok.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Balázs János szerk. 1989. *Nyelvünk a Duna-tájon.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Baldauf, Richard B., Jr. 1989. Language Planning: Corpus Planning. *Annual Review of Applied Linguistics* 10, 3–12.
- Bárczi Géza 1956/1980. Anyanyelvünk magyarsága. *A magyar nyelv múltja és jelene.* Budapest: Gondolat Kiadó. 469–489.
- Bárczi Géza 1963/1975. *A magyar nyelv életrajza.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bauer, Laurie–Trudgill, Peter 1998. Introduction. Bauer, Laurie–Trudgill, Peter szerk., *Language Myths.* London etc.: Penguin. xv–xviii.
- Benkő Loránd 1982. *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (Nyelvtudományi Értekezések 113. sz.)
- Benkő Loránd [2002]. Egy kis tanulság Anonymus-kutatásaimból. Balázs Géza–A. Jászó Anna–Koltói Ádám szerk., *Éltető anyanyelvünk. (Írások Grétsy László 70. születésnapjára.)* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 77–80.
- Benő Attila 2007. Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelvváltozatban. Maticsák Sándor szerk., *Nyelv, nemzet, identitás.* 1. kötet. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 7–13.
- Benő Attila, megjelenés alatt. Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban. Megjelenik a *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák* címen megrendezett 15. élőnyelvi konferencia előadásait tartalmazó kötetben.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról.* Ungvár, PoliPrint.
- Bergendiné Urbán Mónika 1998. Szlovákiai magyar diákok véleménye a kétnyelvűségről. Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségekre.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 78–86.
- Bloomfield, Leonard 1944. Secondary and tertiary responses to language. *Language* 20/2, 45–55.
- Bodó Csanád 2001. Nyelvi változások a nyelvcsere és nyelvvesztés folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 125/2, 169–179.

- Bodó Csanád 2004. Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés a moldvai magyar-román két-nyelvű beszélőközösségekben. Kiss Jenő szerk., *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 37–66.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Bynon, Theodora 1977/1997. *Történeti nyelvészet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Crystal, David 1985. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Crystal, David 1992/1994. *Dictionary of Language and Languages*. London.: Penguin Books.
- Crystal, David 1997/1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák (avagy a nyelv antropológiája)*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Cseresnyési László 2005. Három arabeszk a nyelvészetről. Lanstyák István–Vančone Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 11–32.
- Csernicskó István–Papp György–Péntek János–Szabómihály Gizella 2005. A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv*, 101/1, 105–113.
- Dahlstedt, Karl-Hampus 1976. Societal Ideology and Language cultivation. The case of Swedish. *International Journal of the Sociology of Language* 10, 17–50.
- Daneš, František 1979. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. Jaroslav Kuchař szerk., *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia.
- Daneš, František 1986. Values and Attitudes in Language Standardization. Jan Chloupek–Jiří Nekvapil szerk., *Reader in Czech Sociolinguistics*. Praha: Academia. 206–245.
- Davies, Alan–Elder. Catherine eds. 2004. *The Handbook of Applied Linguistics*. Oxford etc.: Blackwell.
- Décsy, Gyula 1990. *Statistical Report on the Languages of the World as of 1986. Part I. List of the languages of the world in decreasing [sic] order of the speaker numbers*. Bloomington, Indiana: Eurolingua. (2. kiadás.)
- Décsy Gyula–Lanstyák István 1993. „A magyar nyelv a világ 46. legnagyobb nyelve”. Lanstyák István interjúja Décsy Gyula amerikai nyelvészprofesszorral. *Irodalmi Szemle* 36/5, 53–59.
- Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim 2003. Research Directions in the Study of Language Standardization. Deumert, Ana–Vandenbussche szerk., *Germanic Standardizations – past to present*. Amsterdam–New York: John Benjamins. 455–469.
<http://homepages.vub.ac.be/~wvdbussc/deumertvandenbussche2.pdf> (2009. június 13.)
- Domonkosi Ágnes 2007. Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 38–51.
<http://dragon.klte.hu/~tkis/1-4-domonkosi.pdf> (2009. június 13.)
- Domonkosi Ágnes 2007. Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 141–153. <http://dragon.klte.hu/~tkis/4-1-domonkosi.pdf> (2009. június 13.)
- Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk. 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó.
- Dorian, Nancy C. 1994. Purism vs. compromise in language revitalization and language revival. *Language in Society* 23/4, 479–494.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- ÉKsz. 1972. Juhász József és mtsai szerk., *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- ÉKsz.² 2003. Pusztai Ferenc főszerk., *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (2., átdolgozott kiadás.)
- Eöry Vilma 2004. A nyelvművelés helye a nyelvtudományban. Büky László szerk., *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilsztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.) Szeged: Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. 33–40.
- Eöry Vilma 2007. A nyelvművelés segédeszközei: szótárak, nyelvtanok, nyelvészeti szakirodalom. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 87–94.
- Eöry Vilma főszerk. 2007. *Értelmező szótár + A–K, L–Zs*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- ÉrtSz. 1959–1962. *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ferguson, Charles A. 1968/1971. Language Development. *Language Structure and Language Use : Essays by Charles A. Ferguson*. Selected and introduced by Anwar S. Dil. Stanford: Stanford University Press. 1–26.
- Fishman, Joshua A. 1974/1998. Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Universitas Kiadó. 31–50.
- Fodor István 2005. A nyelvújítás, a purizmus és fajtái. *Magyar Nyelv* 101/1, 46–51.
- Gal, Susan 1987/1991. Kódváltás és öntudat az európai periférián. Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 123–157.
- Gal, Susan 1992. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? Kontra Miklós szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 47–59.
- Gal, Susan 1993. Diversity and contestation in linguistic ideologies: German speakers in Hungary. *Language in Society* 22, 337–359.
- Gal, Susan 2005. Linguistic anthropology. Brown, Keith főszerk., *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 7. kötet. Oxford: Elsevier. (2. kiadás.) 171–185.
- Gal, Susan 2006. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14/2, 163–181.
- Gerstner Károly 2006. A magyar nyelv szókészlete. Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Akadémiai kézikönyvek.) 437–480.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27/1–2, 1–11.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó. (Átdolgozott kiadás.)
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. Nyelvi változók a vajdasági magyarság nyelvhasználatában. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka: MTT. 85–144.
- Göncz Lajos 2005. A kétnyelvűség pszichológiája. Lanstyák István–Vančonek Ildikó szerk., *Nyelvészetéről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 33–76.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történelmi jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Halliday, M. A. K.–Angus McIntosh–Peter Strevens 1964. *The Linguistic sciences and language teaching*. London, Longman.

- Havrának, Bohuslav 1932. Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. Havráněk, Bohuslav–Weingart, Miloš szerk., *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich. 32–84.
- Havrának, Bohuslav 1932/1983. The Functional Differentiation of the Standard Language. Vachek, Josef szerk., *Praguiana: Some Basic and Less Known Aspects of the Prague Linguistic School. An Anthology of Prague School Papers*. Praha: Academia. 143–164.
- Havrának, Bohuslav 1936/1981. A norma problémája a mai nyelvtudományban és nyelvvelésben. Antal László szerk., *Modern nyelvveléleti szöveggyűjtemény I (A prágai iskola)*. Budapest: Tankönyvkiadó. 206–211.
- Havrának, Bohuslav–Mathesius, Vilém 1932/1981. A nyelvvelés általános alapelvei. Antal László szerk., *Modern nyelvveléleti szöveggyűjtemény I (A prágai iskola)*. Budapest: Tankönyvkiadó. 68–77.
- Heltai Pál 2004–2005. A fordító és a nyelvi normák I–II. *Magyar Nyelvőr* 128/4, 407–434, 129/1, 30–58.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2000. *Írói nyelvvelés Magyarországon a XX. század első felében Ady Endrétől Illyés Gyuláig*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2004. Hagyomány, nyelv és nyelvvelés. Büky László szerk., *Nyelvleírás és nyelvvelés, nyelvhasználat, stilisztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.) Szeged: Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. 41–52.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2007. A nyelvvelés fogalma és terenumai. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvvelésről*. Duna-szerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 13–26.
- Herman József–Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 32/7–8, 513–531.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Kókai Lajos.
- Huszár Ágnes 1986. Nyelvvelés és norma. Fülei-Szántó Endre szerk., *Norma – átlag – eltérés*. Pécsi Akadémiai Bizottság.
- Huszár Ágnes 2005. *A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Irvine, Judith T.–Susan Gal 2000. Language Ideology and Linguistic Differentiation. Paul V. Kroskrity szerk., *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe, New Mexico–Oxford, School of American Research Press–James Currey. 35–83.
- Jernudd, Björn H. 1993. Language planning from a management perspective: An interpretation of findings. Jahr, Ernst Håkon ed., *Language conflict and language planning*. Berlin: Mouton de Gruyter. 133–142.
- Jernudd, Björn H.–Neustupný, Jiří V. 1987. Language planning: for whom? L. Laforge, ed., *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec: University of Laval Press. 71–84.
- Kálmán Béla 1966/1989. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kálmán László 2004. A nyelvvelés mint áltudomány. Büky László szerk., *Nyelvleírás és nyelvvelés, nyelvhasználat, stilisztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.) Szeged: Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. 63–82. <http://dragon.klte.hu/~tkis/altudomany.htm> (2009. június 13.)
- Kálmán László–Nádasdy Ádám 1999. *Hárompercesek a nyelvről*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kálmán László–Trón Viktor 2005. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Kaplan, Robert B.–Baldauf, Richard B. Jr. 2005. Editing Contributed Scholarly Articles from a Language Management Perspective. *Journal of Second Language Writing* 14/1, 47–62.
- Kardos Tamás 2007. A magyar helyesírás problémái a nyelvi közönségszolgálat tükrében. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 114–129.
- Kiefer Ferenc szerk. 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- King, Kendall A. 2000. Language ideologies and heritage language education. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 3/3, 167–184.
- Kis Tamás szerk., *A nyelv művelés kártékonyágáról és ármánykodásáról*. <http://dragon.klte.hu/~tkis/> (2009. júniu 13.)
- Kiss Gy. Csaba 2002. Hungarológia és nemzeti mítoszok. *Korunk* 13/11, 90–93.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai fogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1997. A magyar nyelvről – nyelvpolitikai megközelítésben. *Magyar Tudomány* 42/8, 957–969.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Klaudy Kinga 1999/2002. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol/Német/Orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125/2, 145–152.
- Klaudy Kinga 2005. Párhuzamos korpuszok felhasználása a fordításkutatásban. Lanstyák István–Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 153–183.
- Kolláth Anna 2005a. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: Zora 39.
- Kolláth Anna 2005b. Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. Lanstyák István–Menyhárt József szerk., *Tanulmányok a két nyelvűségről III*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. 15–30.
- Kolláth Anna 2005c. Nyelv művelés és nyelvi tervezés kisebbségben. Muravidéki nyelvhasználati jelenségek és megítélésük. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: Zora 39. 84–97.
- Kolláth Anna 2007a. Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk.) *Kisebbségkutatás*, 16/4, 767–783.
- Kolláth Anna 2007b. Beszámoló a határon túli magyarnyelvi kutatóműhelyek virtuális hálózatának határtalanító szótárprogramjáról. *Lexikográfiai füzetek* 3, 257–271.
- Kolláth Anna 2007c. A norma két nyelvű környezetben – muravidéki nyelvhasználati jelenségek és megítélésük. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 233–245.
- Kolláth Anna, megjelenés alatt. Mit mivel és miért? Helyettesítéstípusok – a muravidéki ht szavak gyakorisági vizsgálata. Megjelenik a *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák* címen megrendezett 15. élőnyelvi konferencia előadásait tartalmazó kötetben.
- Kolláth Anna–Lanstyák István 2007. Nyelvi probléma. Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*, 471–493. I. kötet. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

- Kolláth Anna–Z. Szentesi Orsolya–Szoatak Szilvia 2005. Kiegészítés a szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz. *Magyar Nyelv*, 101/3, 371–377.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 1997. Hungarian Linguistic Traitors Champion the Cause of Contact Dialects. W. Wölck and A. de Houwer eds., *Recent studies in contact linguistics* (Plurilingua XVIII). Bonn: Dümmler. 181–187.
- Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2005a. Mi változik a mai magyar nyelvben Magyarországon? Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 33–76.
- Kontra Miklós 2005b. Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni? Gábrity Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa szerk., *Közérzeti barangoló. (Műhely- és előadás-tanulmányok)*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság. 175–202.
http://dragon.klte.hu/~tkis/kontra_lingvicizmus.htm (2009. június 13.)
- Kontra Miklós 2006a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Akadémiai kézikönyvek.) 549–576.
- Kontra Miklós 2006b. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. Sipőcz Katalin–Szeverényi Sándor szerk., *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. 83–106. http://dragon.klte.hu/~tkis/staff_mikloskontra_2006j.pdf (2009. június 13.)
- Kontra Miklós 2006c. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Akadémiai kézikönyvek.) 577–594.
- Kontra Miklós 2006d. Apropó „De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál”: Az egynyelvű szemlélet utóbbi negyedszázada. *Kritika* 35/5, 14–16. Letölthető Kis Tamás honlapjáról: <http://dragon.klte.hu/~tkis/> (2009. június 13.)
- Kontra Miklós 2006e. Magyar nyelvtudomány, társadalmi felelősség, politika. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 6/1–2, 177–185.
- Kontra Miklós 2006f. Sustainable Linguicism. Hinskens, Frans szerk., *Language Variation – European Perspectives*, 97–126. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós–Trudgill, Peter 2000. If women are being discriminated against, you don’t say “You should become a man”. An interview with Peter Trudgill on sociolinguistics and Standard English. Conducted by Kontra Miklós. *Novelty* 7/2, 17–30.
- Kovai Melinda 2004. Mit művel a nyelvművelő? (Nemzetkonstrukciók a magyar nyelvtudomány szövegeiben). *Regio* 4, 113–132. <http://dragon.klte.hu/~tkis/kovai.pdf> (2009. június 13.)
- Kovalovszky Miklós 1966. Nyelvi elemek stílári értéke a szótárakban. Országh László szerk., *Szótártani tanulmányok*, 123–147. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kroskriy, Paul V. 2000. Regimenting Languages. Kroskriy, Paul V. szerk., *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe: School of American Research Press. 1–34.

- Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Laihonen, Petteri 2001. Multilingualism in the Romanian Banat: Elite and everyday language ideologies. Hannonen, Pasi–Lönnquist, Bo–Barna, Gábor szerk., *Ethnic Minorities and Power*. Fonda Publishing: Helsinki. 11–45.
- Laihonen, Petteri 2004. A romániai bánági (bánati) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László szerk., *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 81–97.
- Laihonen, Petteri 2005. Multilingualism and Language Ideologies in the Rumanian Bánát: Development Towards the Interactional Analysis of Interviews. Előadás *A magyarságtudomány műhelyei* c. konferencián, Budapest, 2005. augusztus 24–25.
- Laihonen, Petteri 2006. Egy finnországi nyelvész reflexiói a Bánásgról. *Korunk* 17/1, 46–54.
- Laihonen, Petteri 2008. Language Ideologies in Interviews: A Conversation Analysis Approach. *Journal of Sociolinguistics* 12/5, 668–693.
- Laihonen, Petteri, megjelenés alatt. Language Ideologies in Interaction.
- Lambert, Wallace E. 1972. *Language, Psychology, and Culture*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langman, Juliet–Lanstyák István 2000. Language negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian minority. *Multilingua* 19/1–2, 55–72.
- Lanstyák István 1996/1998. A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. Kontra Miklós–Saly Noémi szerk., *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról)*. Budapest: Osiris Kiadó. 408–436.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
<http://mek.oszk.hu/03300/03373/03373.pdf> (2009. június 13.)
- Lanstyák István 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. Lanstyák István–Szabómihály Gizella, *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 127–141.
- Lanstyák, István 2001. Slovakizmy v novom vydaní výkladového slovníka maďarského jazyka. Slavomír Ondrejovič–Matej Považaj szerk., *Lexicographica '99. Na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda. 133–140.
- Lanstyák István 2002a. A magyar nyelv határon túli változatai – babonák és közhelyek. Lanstyák István–Szabómihály Gizella, *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 200–211.
- Lanstyák István 2002b. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. Lanstyák István–Szabómihály Gizella, *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 84–108.
- Lanstyák István 2002c. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. Gyurgyík László–Kocsis Aranka szerk., *Társadalom – tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 73–95.
- Lanstyák István 2003a. A magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127/4, 370–388. <http://nyelvor.c3.hu/period/1274/127403.pdf> (2009. június 15.)
- Lanstyák István 2003b. Végbement vagy elmaradt nyelvcserek nyelvi emlékei a magyar–szlovák nyelvhatáron. Kozma István–Papp Richárd szerk., *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitásszerkezetében című konferencia előadásaiból*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet. 132–149.

- Lanstyák István 2003–2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. Válogatás a nyelv művelői csacska szavak gazdag tárházából. I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* I: 5/4, 69–98; II: 6/1, 51–76.
www.foruminst.sk/publ/szemle/2003_4/szemle_2003_4_lanstyak.pdf
www.foruminst.sk/publ/szemle/2004_1/szemle_2004_1_lanstyak.pdf (2009. június 14.)
- Lanstyák István 2004. Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadásában. Lanstyák István–Menyhárt József szerk., *Tanulmányok a két nyelvűségről II*. Pozsony, Kalligram Kiadó. 166–211.
- Lanstyák István 2005a. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészet-ről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 77–120.
- Lanstyák István 2005b. A nyelvi tévhitekről – röviden. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/4, 55–66. www.epa.hu/00000/00033/00023/pdf/szemle_2005_4_lanstyak.pdf (2009. június 14.)
- Lanstyák István 2006a. A kölcsönzavak rendszerezéséről. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 15–56. (Hivatkozások 245–257.)
- Lanstyák István 2006b. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma (Adalékok a határtalanítás módszertanához). *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 57–104. (Hivatkozások 245–257.)
- Lanstyák István 2006c. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest, Argumentum. 179–186.
- Lanstyák István 2006d. A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns két nyelvű beszélők nyelvhasználatában. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 105–146. (Hivatkozások 245–257.)
- Lanstyák István 2007a. A nyelvi tévhitekről. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 154–173. Letölthető Kis Tamás honlapjáról: <http://dragon.klte.hu/~tkis/> (2009. június 14.)
- Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 174–212. Letölthető Kis Tamás honlapjáról: <http://dragon.klte.hu/~tkis/> (2009. június 14.)
- Lanstyák István 2007c. A szervezett nyelv alakítás válfajai. Mészáros András összeáll., *Emlékkönyv Turczel Lajos 90. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 141–162.
- Lanstyák István 2007d. A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma. *Kisebbségkutatás* 16/2, 199–213. <http://dragon.klte.hu/~tkis/nyhelvesség.pdf> (2009. június 14.)
- Lanstyák István 2008. Nyelv művelés és nyelv alakítás. (A létező magyar nyelv művelés néhány jellegadó sajátosságáról.) Fazekas József szerk., *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*, 46–68. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. Letölthető Kis Tamás honlapjáról: <http://dragon.klte.hu/~tkis/> (2009. június 14.)
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11/1, 27–44.

www.foruminst.sk/publ/szemle/2009_1/szemle_2009_1_lanstyak-istvan.pdf
(2009. június 14.)

- Lanstyák István 2009. A *platni* botránja. (Egy új stílusminősítési rendszer felé.) *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11/2, 25–40.
www.foruminst.sk/publ/szemle/2009_2/szemle_2009_2_lanstyak-istvan.pdf (2009. június 14.)
- Lanstyák István–Rabec István 2008. A szó elszáll, a hangfelvétel és a lejegyzés megmarad. (A Gramma Nyelvi Iroda beszélt nyelvi adatbázisáról és az ennek felhasználásával készülő Szlovákiai magyar beszélt nyelvi olvasókönyvről). Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (MNyTK. 228. sz.) 309–325.
- Lanstyák István–Simon Szabolcs–Szabó Mihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségekre*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 67–77.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1996. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. Gadányi Károly–Bokor József–Guttman Miklós szerk., *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. 163–174.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.)* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lengyel Zsolt 2005. Nyelvelsajátítás, nyelvi fejlődés és a nyelvi környezet (pszicho- és szociolingvisztikai közelítés). Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 121–152.
- Lengyel Zsolt–Navracsics Judit–Szabari Krisztina–Szépe György 1996. *Szociolingvisztika δ–π*. Budapest–Pécs–Veszprém: Lengyel Zsolt.
- Maitz Péter 2006. A nyelvi nacionalizmus a dualizmus kori Magyarországon. Egy nyelvi ideológia elemei. *Magyar Nyelv* 102, 307–322.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- MNyA. 1968–1977. *Magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Myhill, John 2004. A parameterized view of the concept of „correctness”. *Multilingua* 23, 389–416.
- Nádasdy Ádám 1999. Létezik-e *-ál* igeképző? Kálmán László–Nádasdy Ádám 1999. *Hárompercesek a nyelvről*. Budapest, Osiris Kiadó. 265–266.
- Nádasdy Ádám 2003. *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetéről 1990–2002*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Nádasdy Ádám 2004. A betegség-metaphora. Büky László szerk., *Nyelvleírás és nyelv művelés, nyelvhasználat, stilisztika. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.)* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. 117–122. <http://dragon.klte.hu/~tkis/betegseg.htm> (2009. június 13.)
- Nagy J. Béla 1953. Nyelvhelyességi babonák. Lőrincze Lajos szerk., *Nyelvművelésünk főbb kérdései. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 241–265.
- Navracsics Judit [1999]. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina Könyvkiadó.
- Nekvapil, Jiří 2000. Language Management in a Changing Society. Sociolinguistic Remarks from the Czech Republic. Panzer, Baldur szerk., *Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende*. Frankfurt (Main): Peter Lang. 165–177.

- Nekvapil, Jiří 2006. From Language Planning to Language Management. Ammon, Ulrich–Mattheier, Klaus J.–Neled, Peter H. szerk., *Sociolinguistica* 20. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 92–104.
- Nekvapil, Jiří 2007. From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica* 20, 92–104.
- Nekvapil, Jiří, megjelenés alatt. Language Cultivation in Developed Contexts. Spolsky, Bernard–Hult, Francis szerk., *The Handbook of Educational Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Neustupný, Jiří 1974. Basic types of treatment of language problems. Fishman, Joshua A. szerk., *Advances in language planning*. The Hague: Mouton. 37–48.
- Neustupný, Jiří 2002. Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis* 38/4, 429–442.
- Neustupný, Jiří 2006. Sociolinguistic Aspects of Social Modernization. Ammon, Ulrich és mtsai szerk., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. 3. kötet, 2209–2223. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Neustupný, Jiří–Nekvapil, Jiří 2003. Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4, 181–366. [Reprinted in Baldauf, R.B./Kaplan, R., B. eds., *Language Planning and Policy in Europe, Vol. 2*. Clevedon etc.: Multilingual Matters, 2006, pp. 16–201.]
- Nszt. II. 2006. Ittész Nóra főszerk., *A magyar nyelv nagyszótára II*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Országh László szerk. 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Péntek János 2002. Státus, presztízs, attitúd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvészet*. Debrecen–Jyväskylä: [Ethnica].
- Péntek János 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. Maticsák Sándor és mtsai szerk., *Nyelv, nemzet, identitás*. 1. kötet. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság. 115–124.
- Péntek János–Benő Attila 2003. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Péter Mihály 1976. Az irodalmi nyelv és a stilsztika kérdései a Prágai Nyelvész kör tanításában. *Nyelvtudományi Közlemények* 78/1, 409–416.
- Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 40/1, 12–30.
- M. Pintér Tibor 2007. „Határtalan” magyar nyelv – az első, határon túli magyar nyelvváltozatokat tartalmazó strukturált magyar nyelvi korpuszról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 9/1, 165–182.
- Pusztai Ferenc 1994. Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv* 90, 413–421.
- Pusztai Ferenc 2005. Lexikográfiai kötöttségek és lehetőségek. *Nyelvtudományi Közlemények* 102, 231–237.
- Robins, Robert Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Budapest: Osiris Kiadó–Tinta Kiadó.
- Sándor Klára 1995/1998. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. *Regio* 6/4, 121–148. – Utánközlés: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó. 368–394.

- Sándor Klára 2000. Szociolingvisztikai alapismeretek. *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás. Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásaiból.* Csíkszereda: „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza Kiadója. 9–58.
- Sándor Klára 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználat. *Replika* 45–46, 241–259. <http://dragon.klte.hu/~tkis/bastya.htm> (2009. június 13.)
- Sándor Klára 2001b. Nyelvművelés és ideológia. Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Tanulmányok a társasnyelvészet tanításához.* Szeged: JGYTF Kiadó. 153–216. <http://dragon.klte.hu/~tkis/ideolog.htm> (2009. június 13.)
- Sándor Klára 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 381–409.
- Sándor Klára 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. Kiefer Ferenc szerk., *Magyar nyelv.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 958–995.
- Sándor Klára szerk. 2000. *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás. Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásaiból.* Csíkszereda: „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza Kiadója.
- Šatava, Leoš 2001. *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace.* Praha: Cargo Publishers o.s.
- Sgall, Petr (szerk.) 1964. *Cesty moderní jazykovědy. Jazykověda a automatizace.* Praha, Orbis.
- Simon Szabolcs 2007. Purizmus az anyanyelvi nevelésben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről.* Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 219–229.
- Sinkovics Balázs 2006. Állítsátok meg a suksükölést! – Egy nyelvhelyességi ítélet kialakulása. Benő Attila–Szilágyi N. Sándor szerk., *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok.* Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 298–311.
- Sipőcz Katalin 2006. A magyar mint uráli nyelv. Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (Akadémiai kézikönyvek.) 288–314.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990/1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Budapest: Teleki László Alapítvány.
- J. Soltész Katalin 1967. Az idegen szavak helye a mai magyar nyelv rendszerében. Szathmári István–Imre Samu szerk., *A magyar nyelv története és rendszere.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (Nyelvtudományi Értekezések 58.) 300–304.
- Starý, Zdeněk 1990. In nomine functionis et standardisationis. *International Journal of the Sociology of Language*, 127–142.
- Štefánik, Jozef 2000. *Jeden člověk, dva jazyky.* Bratislava: Academic Electronic Press.
- Sz. n. 2004. *25 év anyanyelvünk szolgálatában.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szabómihály Gizella 2005a. Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/4, 67–75.
- Szabómihály Gizella 2005b. Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/4, 67–75.
- Szabómihály Gizella 2005c. Az emberi nyelvi jogokról. Dokumentumok és bibliográfiai áttekintés. Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetéről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára.* Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 203–232.
- Szabómihály Gizella 2007. A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalkításban. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*, 52–67. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó.

- Szépe György–Derényi András szerk. 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások.* Budapest: Corvina Könyvkiadó.
- Szepes Gyula 1986. *Nyelvi babonák.* Budapest: Gondolat Kiadó.
<http://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm> (2009. június 13.)
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára.* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–117.
- Szoták Szilvia, megjelenés alatt. A ht adatbázis örvidéki elemei és gyakoriságuk. Megjelenik a *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák* címen megrendezett 15. élőnyelvi konferencia előadásait tartalmazó kötetben.
- TESZ 1970. Benkő Loránd szerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II (H–Ó).* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991. A jó és a rossz. A minősítések rendszere a Nyelvművelő kézikönyvben. *Magyar Nyelv* 87, 414–421.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991/1998. A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. Kontra Miklós–Saly Noémi szerk., *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest, Osiris Kiadó. 15–24.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994/1998. Nyelvárulás és nyelvmentés: kánon vagy diskurzus. Kontra Miklós–Saly Noémi szerk., *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest, Osiris Kiadó. 252–265.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996/1998. Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. *Magyar Nyelvőr* 120/3, 237–249. – Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest: Universitas Kiadó. 253–264.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Nyelv, érték, közösség.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Nyelvi tervezés. Problémavázlat. Lanstyák István–Vančone Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára.* Dunaszerdahely: Gamma Nyelvi Iroda. 233–255.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 1998. *Nyelvi tervezés.* Budapest: Universitas Kiadó.
- Trudgill, Peter 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába.* Szeged: JGYTF Kiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1986/1995. *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris–Századvég.
- Wertheim, Suzanne 2003. Language ideologies and the „purification” of post-Soviet Tatar. *Ab Imperio* 1, 347–369. www.suzannewertheim.com/publications/Ab-Imperio.pdf (2009. június 13.)
- Woolard, Kathryn A.–Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23, 55–82.
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi nominalizáltságról. Kiss Jenő–Szűts László szerk., *A magyar nyelv rétegződése.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1040–1053.
- Zolnai Béla 1940/1999. A műkedvelő purista lelki alkata. II. Mikor fölösleges az idegen szó? Fábrián Pál–Tátrai Szilárd szerk., *Nyelvművelés.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 135–137.

Nyelvművelő irodalom

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Budapest, Corvina.
- Balázs Géza 2003a. A változás és a változat mint nyelvstratégiai alapkérdés. *Magyar Nyelv*, 99/3, 339–344.
- Balázs Géza 2003b. Magyar nyelvstratégiai teendők a közeljövőben. Problémafelvető vázlat az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága számára. 2003. március 2. (Kézirat.)
- Balázs Géza 2003c. Milyen lesz a netm@gy@r? *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 3.
- Balázs Géza 2003d. Nyelvökológiai gondolatok. Elkezdődött a visszaszámlálás! *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 3.
- Bárczi Géza 1956/1980. Anyanyelvünk magyarsága. Bárczi Géza, *A magyar nyelv múltja és jelene. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Papp László. Budapest, Gondolat Kiadó. 469–489.
- Bárczi Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Budapest, Gondolat.
- Bencédy József 2000. Fények és árnyak mai nyelvhasználatunk megítélésében. *Édes Anyanyelvünk*, 22/4, 8.
- Bencédy József 2003a. „Ha híven szólok, szépen szólok”. Zárszó az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny 30. országos döntőjén (Sátoraljaújhely, 2002. október 18–20.). *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 13.
- Bencédy József 2003b. Nyelvünk és mi magunk az Európai Unióban. Bencédy József. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 1., 8. o. (Az általános iskolások Szép magyar beszéd versenyének kisújszállási regionális döntőjén 2003. április 4-én elmondott beszéd szerkesztett változata.)
- Bencédy József 2004. Értékek szolgálatában. Sz. n. *25 év anyanyelvünk szolgálatában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 55–66.
- Brauch Magda 1999. Közös anyanyelvünkért. *Édes Anyanyelvünk*, 21/4, 3.
- Brauch Magda 2001. Argó vagy csak szándékos durvaság? *Édes Anyanyelvünk* 23/1, 12.
- Brauch Magda 2003a. Nyelvi illem az erdélyi magyarok között. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 11.
- Brauch Magda 2003b. Szépen beszélni nehéz?. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 4.
- Buvári Márta 2001. Szájkák. *Édes Anyanyelvünk*, 23/1, 9.
- Buvári Márta 2003. Felbillenő és értelmetlen mondatok. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 14.
- Büky László 2000. Méretek. *Édes Anyanyelvünk*, 22/1, 7.
- Deme László 1953. A nemzeti nyelv rétegei a helyesség szemszögéből. Lőrincze Lajos szerk. 15–48.
- Deme László 2003. Ne ítéljünk hirtelen! Kövesdy Zsuzsa szerk., *Kedves hallgatóim! Válogatás a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című műsorából*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 21–22.
- Deme László–Grétsy László–Wacha Imre szerk. [1987/1999]. *Nyelvi illemtan*. Budapest: Szemimpex Kiadó.
- Elekfi László 1980. Előszó. Ferenczy Géza, *Magyarán*, 5–13. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Fábián Pál 1999. A magyar nyelvűvelés története. Fábián Pál–Tátrai Szilárd szerk., *Nyelvművelés*, 9–70. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fábián Pál–Tátrai Szilárd szerk. 1999. *Nyelvművelés*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ferenczy Géza 1980. Elekfi László szerk., *Magyarán*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Fodor István 2003a. Kedves Hallgatóim! Válogatás az Édes anyanyelvünk című rádióműsorból. *Édes Anyanyelvünk*, 25/4, 14.
- Fodor István 2003b. Stílustalanság és udvariatlanság a beszélt nyelvben. *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 8.

- Graf Rezső 2000. A mindennapok nyelvi hordalékából. *Édes Anyanyelvünk*, 22/5, 8.
- Grétsy László 1975. Van-e eredménye a nyelvművelésnek? *Magyar Nyelvőr* 99, 270–283.
- Grétsy László szerk. 1976, 1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Budapest: Pénzügyminisztérium–Államigazgatási Szervezési Intézet. (1. és 2. kiadás)
- Hajdu Ferenc 2000. Vonzatok és választások. *Édes Anyanyelvünk*, 22/2, 4.
- Hajdu Ferenc 2001. Akinek nem inge. *Édes Anyanyelvünk*, 23/1, 6.
- Hajdu Ferenc 2003. Hogy úgy mondjam... *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 13.
- Jakab István 1983. *Nyelvünk és mi*. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Jakab István 2005. „Eretnek” gondolatok a megújított Magyar értelmező kéziszótár lapozgatása közben. *Irodalmi Szemle* 48/3, 63–69.
- K. G. 2003. Nyelvész-leletek, nyelv-észletek. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 20.
- Kemény Gábor 1997. Van-e szükség Magyarországon anyanyelvi törvényre? Jegyzőkönyv a Magyar Nyelvi Bizottság 1996. május 3-i üléséről. Kemény Gábor hozzászólása. *Magyar Nyelvőr*, 121/1, 113–115.
- Komoróczy György 2000. Növelni kell a magyar nyelv tekintélyét. *Édes Anyanyelvünk*, 22/3, 10.
- Komoróczy György 2003. Az Európai Unió és a magyar nyelv. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 14.
- Kovács József 2003. Árcédulák és egyéb feliratok. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 8.
- Kovácsné Vermes Stefánia 2003. Hogyan közlekedjünk magyarul? (Emlékezésül egy kiváló magyartanárra). *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 8.
- Kovalovszky Miklós 1953. Nyelvünk belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdései. Lőrincze Lajos szerk., *Nyelvművelésünk főbb kérdései. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 115–197.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövesdy Zsuzsa szerk., 2003. *Kedves hallgatóim! Válogatás a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című műsorából*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Láng Miklós 2003. Nincs rá magyar szó? *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 9.
- Lengyel Ferenc 2003. A nyelvfejlődés – sorskérdés. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 12.
- Lőrincze Lajos 1952. A nyelvművelés elvi kérdései. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 2/1–4, 402–420.
- Lőrincze Lajos 1968. Nyelvművelésünk elveiről és egy új „nyelvművelő” kiadványról. *Magyar Nyelvőr* 92/4, 365–379.
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközponitú nyelvművelés*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Lőrincze Lajos 1980/1999. Mai nyelvművelésünk főbb kérdései. Fábrián Pál–Tátrai Szilárd szerk., *Nyelvművelés*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 71–120.
- Lőrincze Lajos szerk. 1953. *Nyelvművelésünk főbb kérdései. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Maróti Andor 2006. Szóval mégis kultúr? *Édes Anyanyelvünk* 28/4, 4.
- Mayer Judit 1990. *Anyanyelvi hibanapló*. Pozsony, Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Mayer Judit 2003. *Magyarosan magyarul!* Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Minya Károly 2003a. A közhelyesírásról. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 9.
- Minya Károly 2003b. Információhomály. *Édes Anyanyelvünk*, 25/4, 6.
- Móricz Kálmán 2000. Miről szól? *Édes Anyanyelvünk*, 22/2, 12.
- NyKk. I–II. 1983–1985. Grétsy László–Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. 1996. Grétsy László–Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest: Auktor Kiadó.
- NymKsz. 2005.² Grétsy László–Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (Második, javított és bővített kiadás.)

- Orbán Viktor 2000. Ünnepi köszöntő a magyar nyelv hetének országos megnyitóünnepségén (Debrecen, 2000. április 21.). *Édes Anyanyelvünk*, 22/3, 1.
- Orosz Tamás 2000. A hétköznapi nyelvi hibái, érdekességei. *Édes Anyanyelvünk*, 22/5, melléklet 4.
- Pásztor Emil 2003. A sesegésről. *Édes Anyanyelvünk*, 25/4, 9.
- Rácz Endre 1987. A mai magyar nyelv változásai. *Magyar Nyelv*, 83, 1–7.
- Regős Sándor 2003. Vau! *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 14.
- Szakonyi Károly 2003. Egy népet nyelve tart meg az időben. Ünnepi köszöntő a Kazinczy-verseny országos döntőjének megnyitóján. (Győr, 2003. április 25.) *Édes Anyanyelvünk*, 25/4, 13.
- Szemkeő Judit 2000. „A szeretet elhalása minden nyelvromlás igazi gyökere.” Köszöntő a Középiskolások 35. Kazinczy-versenyén. *Édes Anyanyelvünk*, 22/4, 11.
- Tímár György 2003. Egy író dörmögéseiből. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 7.
- Tótfalusi István 1997. *Magyar nyelvhelyességi kézikönyv A-tól Z-ig*. Budapest, Merényi Könyvkiadó.
- Tótfalusi István é. n.^a *Kis magyar nyelvklinika*. Anno Kiadó.
- Tótfalusi István é. n.^b *Magyar szótörténeti szótár*. Anno Kiadó.
- Tótfalusi István é. n.^c *Idegen szavaink etimológiai szótára*. Anno Kiadó.
- Vezényi Pál 2000. Pontosabban! *Édes Anyanyelvünk*, 22/5, 10.
- Vígh Erika 2000. Menet közben. *Édes Anyanyelvünk*, 22/5, 9.
- Wacha Balázs 2000. *Édes Anyanyelvünk*, 22/2, 16.
- Záhonyi László 2001. Internetes levelezés. *Édes Anyanyelvünk*, 23/1, 12.
- Zimányi Árpád 2000. A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről. *Édes Anyanyelvünk*, 22/4, 15.

Az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat a következő címen érhető el a világhálón:
<http://edesanyanyelvunk.anyanyelvapolo.hu/>